

ΑΠΌ το 1955 και μετά, οπότε το Κυπριακό ήρθε στο προσκήνιο της τουρκικής κοινής γνώμης, ξεκίνησε μια εθνικιστική καμπάνια με στόχο το Πατριαρχείο και τη ρωμαϊκή μειονότητα της Κωνσταντινούπολης. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 στον τουρκικό Τύπο δημοσιεύονται ειδήσεις για επίθεση στο σπίτι όπου είχε γεννηθεί ο Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη. Μέσα σε λίγη ώρα, στην Κωνσταντινούπολη, μεγάλες ομάδες διαδηλωτών επιτίθενται σε καταστήματα, κατοικίες, εκκλησίες, σχολεία και νεκροταφεία, σχεδόν σε όλες τις περιοχές της πόλης όπου υπήρχαν κοινότητες Ρωμιών. Υπολογίζεται ότι στα επεισόδια συμμετείχαν περίπου 100.000 άνθρωποι.

Οι βιαιοπραγίες εκδηλώθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα και «ομοιόμορφα», κάτι που δείχνει ότι υπήρχε προσχεδιασμένη στρατηγική. Υπάρχουν ενδείξεις ότι την εκτέλεση των λεηλασιών διεύθυναν άτομα-καθοδηγητές, εφοδιασμένοι με καταλόγους των «στόχων». Πολλές επίσης μαρτυρίες αποδεικνύουν ότι είχαν μεταφερθεί διαδηλωτές από τα προάστια της Πόλης, αλλά και από την επαρχία. Αρκετές ώρες μετά την έναρξη των επιθέσεων, κι ενώ η καταστροφή είχε πλέον συντελεστεί, η τουρκική κυβέρνηση διέταξε την επιβολή στρατιωτικού νόμου στην Κωνσταντινούπολη, στην Άγκυρα και στη Σμύρνη. Ως υπεύθυνοι για τις ταραχές υποδείχθηκαν οι κομμουνιστές. Παρά την έκταση των καταστροφών, ελάχιστες αποζημιώσεις δόθηκαν από το τουρκικό κράτος στις δεκάδες χιλιάδες Έλληνες που έχασαν τις περιουσίες τους.

Η τυπικά ψυχροπολεμική θεωρία όμως περί κομμουνιστικής σκευωρίας ήταν ελάχιστα πειστική. Τα γεγονότα είχαν καθαρά εθνικιστικό χαρακτήρα και η εμπλοκή του αντικομμουνιστικού εθνικόφρονου χώρου σε αυτά ήταν οφθαλμοφανής. Έτσι, στα τέλη Δεκεμβρίου αφέθηκαν ελεύθεροι οι «κομμουνιστές» χωρίς καμία εξήγηση.

Τον Μάιο του 1960 ο Μεντερές ανατρέπεται με στρατιωτικό πραξικόπημα, και τον

Οκτώβριο του 1961 δικάζεται από έκτακτο δικαστήριο για τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1955. Κατά τη διάρκεια της δίκης τονίστηκε ο κεντρικός ρόλος που διαδραμάτισε η κυβέρνηση του στα επεισόδια. Η προσπάθεια των δικαστικών αρχών ήταν να συνδεθούν τα γεγονότα αποκλειστικώς με τον Μεντερές και το Δημοκρατικό Κόμμα. Αντιθέτως, αποσιωπήθηκαν συστηματικά η εμπλοκή του κρατικού μηχανισμού στη σύλληψη του σχεδίου, στην προβοκάτσια περί της δήθεν εκρήξεως στο τουρκικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη, στην οργάνωση, τη μεταφορά και τον εφοδιασμό των «διαδηλωτών», στην εκ των προτέρων χαρτογράφηση των ελληνικών σπιτιών, καταστημάτων και όλων των σημείων ελληνικού ενδιαφέροντος και στην υπόδειξή τους κατά τη διάρκεια των ταραχών και, τέλος, στην κάλυψη από πλευράς αστυνομίας.

Για τον Ελληνισμό της Τουρκίας τα Σεπτεμβριανά ήταν η επιβεβαίωση ότι η πολιτική των Νεοτούρκων έναντι των μειονοτήτων συνεχιζόταν. Οι επιχειρήσεις που καταστράφηκαν δεν μπόρεσαν ποτέ να ορθοποδήσουν, ενώ τουλάχιστον 8.000 ομογενείς έμειναν χωρίς εργασία. Ουσιαστικά, μετά τα Σεπτεμβριανά οι Έλληνες απώλεσαν τον σημαντικό ρόλο που απολάμβαναν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Κωνσταντινούπολης. Ήταν η αρχή του τελικού ξεριζωμού για τον Ελληνισμό της Πόλης, παρόμοιου με εκείνο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας το 1922. Από τους 100.000 Έλληνες που ζούσαν εκείνη την εποχή στην Πόλη, τα χρόνια που ακολούθησαν ο αριθμός τους συρρικνώθηκε σταδιακά σε λίγες χιλιάδες.

Διονύσης
Ν. Μουσιούζης
Εκδότης - Διευθυντής

- 6 Η εκοστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία (415-413 π.Χ.)
του ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ ΑΡΕΤΑΙΟΥ
- 22 Νησίδα Καλόγερος. Η «Ατλαντίδα» του ελληνικού Αρχιπελάγους
με την υψηλή στρατηγική αξία
του ΙΩΑΝΝΗ Μ. ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
- 29 Προετοιμάζοντας τις επιχειρήσεις «Μαρίτα» και «Μπαρμπάρουσα»
(ΜΕΡΟΣ Α΄) του MARTIN VAN KREBELANT
- 42 Τα Τάγματα Ασφαλείας στην Αιτωλοακαρνανία,
κομμουνιστικά αναχώματα ή εκτελεστικά όργανα των Ες Ες;
των ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ και ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ
- 55 Ο Κόκκινος Στρατός στη Γερμανία (1944-1945)
Τα εγκλήματα πολέμου και η συμπεριφορά του Κόκκινου Στρατού
στους Γερμανούς στο τελευταίο μέρος του πολέμου (ΜΕΡΟΣ Α΄)
του ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ-ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΛΕΣΣΙΑΔΑ
- 68 **Σεπτεμβριανά 1955: το Τουρκικό πόγκρομ εναντίον
του Ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Πόλης**
της ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΜΠΑΤΑΚΑΚΗ

29

42

80

- 80 Ανδρέας Μιχαλακόπουλος (1875-1938)
του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ
- 92 Ο πόλεμος των Ισλαμιστών στην Αλγερία
του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΧΑΛΑΤΣΗ
- 105 Γιαννούλης Χαλεπάς
Ο «ευφυής τρελός»
του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

- 120 Το Χθες ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ
- 122 Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ
- 124 Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ
- 127 Σταυρόλεξο & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα (1968)

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ Μ.Ι.Κ.Ε.

ISSN: 1107-0285 **ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ:** 013712 **ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ:** www.istoria.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσιούτης, e-mail: dionisismousmoutis@gmail.com

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΩΝ: Μαρία Σαμπατακάκη, e-mail: sampmaria@hotmail.com

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Νίκος Βατόπουλος

ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Γιώργος Βούλγαρης, αντεισαγγελέας Εφετών, δ.ν.: Γιώργος Γεωργής, τ. πρόεδρος, Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος· Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος Καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας· Νίκος Καραπιτάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο· Μαριέττα Μινώτου, διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους· Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου· Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου· Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών· Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών· Ανδρέας Στεργίου, Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Χριστίνα Τουσαντζίδου, e-mail: info@istoria.gr

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Νίκος Λεοντάρας, Επιδάουρου 5, 182 33, Άγιος Ιωάννης Ρέντη,

ΤΗΛ. 210 49.13.502, FAX 210 49.03.949

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78, Αθήνα, ΤΗΛ. 210 36.11.880 - 210 36.23.993

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS. **ΔΙΑΝΟΜΗ:** Άργος.

Επιθυμώ να εγγραφώ συνδρομητής
από το τεύχος του μηνός

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΤΩΣΗ

- ΕΛΛΑΔΑ **45€**   ΚΥΠΡΟΣ **90€**
 ΕΥΡΩΠΗ **100€**   ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ **110€**

Στις τιμές συμπεριλαμβάνεται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

■ ΜΕΣΩ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΕΙΔΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΗΜΕΡ. ΛΗΞΕΩΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΟΝΟΜ./ΠΩΝΥΜΟ ΚΑΤΟΧΟΥ

■ ΜΕ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΣΕ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡ. ΛΟΓ. 1900488528

IBAN: GR 36011 01900 0000 1900488528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΑΡ. ΛΟΓ. 5034092163075

IBAN: GR23 0172 0340 0050 3409 2163075

ΜΕΤΡΗΤΟΙΣ Ή ΜΕ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΕΠΙΤΑΓΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ Μ.Ι.Κ.Ε.

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5, 182 33, ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ

ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΤΩΡΑ

ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ

ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ ΑΠΟ
ΤΗ **ΜΕΓΑΛΗ** ΜΑΣ **ΠΡΟΣΦΟΡΑ**

Έκπτωση 20%

Σταθερή τιμή για 1 χρόνο

Κάθε μήνα η "ΙΣΤΟΡΙΑ" σπίτι σας

Δώρο τα 6 τελευταία τεύχη του 2017*

ΟΡΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ * Η προσφορά ισχύει μόνο για νέους συνδρομητές. Για τους παλαιότερους ισχύει, εφόσον έχουν διακόψει τη συνδρομή τους τα τελευταία 5 χρόνια. – Η παραλαβή των δώρων γίνεται μέσω των ΕΛΤΑ [με επιβάρυνση του συνδρομητή στα ταχυδρομικά έξοδα (αντικαταβολή)] ή από το κεντρικό βιβλιοπωλείο του Παπύρου [με τη σχετική απόδειξη]. Για αεροπορική αποστολή τα τέλη καθορίζονται ανάλογα με τη χώρα προς την οποία γίνεται η αποστολή. – Αντικατάσταση κακέκτυπων τευχών και δώρων γίνεται σε διάστημα 2 μηνών από την παραλαβή τους. – Η αξία της συνδρομής προσαρμόζεται στην εκάστοτε τιμή πώλησης του περιοδικού. – Παλαιότερα τεύχη του περιοδικού θα βρείτε στην Πανεπιστημίου 46, Αθήνα, 9:00-17:00 καθημερινά.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

210 36.11.880, 210 36.23.993 | EMAIL: info@istoria.gr

ΔΩΡΟ

ιστορικής αξίας

Κάντε δώρο στα αγαπημένα σας πρόσωπα
μία ετήσια συνδρομή στο περιοδικό **“Ιστορία”**.

Μοιραστείτε
μαζί τους τη
δύναμη που
κρύβει η
γνώση της
ιστορίας.

Σε κάθε τεύχος
έγκυροι ιστορικοί
παρουσιάζουν και
αναλύουν σε απλή
γλώσσα, γνωστά και
άγνωστα θέματα της
ελληνικής και της
παγκόσμιας ιστορίας.

Μόνο
45€
12 τεύχη
το χρόνο

Μάθετε περισσότερα

210 4913502, 210 3623993

Email: info@istoria.gr

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ (415-413 π.Χ.)

του ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ ΑΡΕΤΑΙΟΥ

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος (431-404 π.Χ.) μετά 10 έτη πολεμικών επιχειρήσεων μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης και των συμμάχων τους είχε φθάσει το 421 π.Χ. σε τέλμα. Η Νικίειος Ειρήνη (421 π.Χ.) είχε θέσει τέρμα στις επίσημες εκθροπραξίες, αν και οι δύο δυνάμεις χρησιμοποιούσαν αντιπροσώπους για να πλήξουν ο ένας τους συμμάχους του άλλου. Η εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία υπήρξε το τραγικότερο επεισόδιο του Πελοποννησιακού Πολέμου: ξεκίνησε ως ένα τολμηρό εγχείρημα αλλά κατέληξε στη μεγαλύτερη, πιο δαπανηρή αλλά και πλέον καταστροφική εκστρατεία της ιστορίας της Αρχαίας Ελλάδας.

Πώς ελήφθη η απόφαση για την εκστρατεία

Το 415 π.Χ. έφθασαν στην Αθήνα πρέσβεις από τις σικελικές πόλεις της Έγεστας και των Λεοντινών, οι οποίες ζητούσαν βοήθεια εναντίον της γειτονικής τους πόλης του Σελινούντος, που υποστηριζόταν από τη μεγάλη πόλη των Συρακουσών. Το αίτημα αυτό των δύο σικελικών πόλεων είχε προηγούμενο: δέκα χρόνια νωρίτερα (το 425 π.Χ.) οι πόλεις αυτές είχαν επιστρατευθεί από την Αθήνα εναντίον των Συρακουσών, που επιχειρούσαν να κυριαρχήσουν σε ολόκληρο το νησί. Οι δύο πόλεις που ζητούσαν βοήθεια επισήμαναν στους Αθηναίους την πιθανότητα οι Συρακούσες να γίνουν σύμμαχοι της Σπάρτης επειδή ήταν και αυτές δωρικής καταγωγής όπως και η Σπάρτη, ενώ η Αθήνα ήταν μια εκθροική ιωνική πόλη.

Οι Έγεσταίοι βεβαίωσαν επίσης τους Αθηναίους ότι ήταν πρόθυμοι να συμβάλουν οικονομικά στην επιχείρηση. Οι απεσταλμένοι τους υποσχέθηκαν να καταβάλουν 60 αργυρά τάλαντα, που αρκούσαν για να πληρωθούν 60 τριήρεις για έναν μήνα. Ωστόσο, οι Αθηναίοι δεν γνώριζαν ότι τα χρήματα αυτά αποτελούσαν τον συνολικό θησαυρό της Έγεστας.

Η αθηναϊκή Συνέλευση του Δήμου συζήτησε το αίτημα των σικελικών πόλεων. Ο γηραιός και συνετός στρατηγός Νικίας, ο οποίος είχε διαπραγματευτεί την πρόσφατη συνθήκη ειρήνης με τη Σπάρτη, εναντιώθηκε σε ενδεχόμενη εκστρατεία των Αθηναίων. Υποστήριξε ότι η Αθήνα περιβαλλόταν από πολλούς εκθρούς, και δεν ήταν σε θέση ούτε να αντιμετωπίσει το χρηματικό κόστος της εκστρατείας ούτε διέθετε τα απαιτούμενα εφόδια αλλά ούτε

Η καταστροφή του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος στη Σικελία ήταν ολοκληρωτική: χιλιάδες Αθηναίοι πολεμιστές έχασαν τη ζωή τους. Στη λευκή λήκυθο της εικόνας, νεαρός Αθηναίος πολεμιστής αποχαιρετά με θλίψη την οικογένειά του. ΚΑΤΩ: Ποτέ αθηναϊκή εκστρατεία δεν ετοιμάστηκε με τόση λαμπρότητα όσο η παράτολμη εκστρατεία στη Σικελία. Υπό την αρχηγία του Αλκιβιάδη, του Νικία και του Λάμαχου, απέπλευσαν, μέσα σε ατμόσφαιρα ενθουσιασμού και αισιοδοξίας, 134 αθηναϊκές και συμμαχικές τριήρεις. Γρήγορα όμως φάνηκε ότι τα πράγματα θα εξελισσονταν δυσάρεστα για τους Αθηναίους, λόγω της απροθυμίας των σικελικών πόλεων να συμμαχήσουν μαζί τους και της άφιξης του σπαρτιατικού στόλου, σύμφωνα με συμβουλή του Αλκιβιάδη. Στον χάρτη φαίνονται οι πορείες του αθηναϊκού και του σπαρτιατικού στόλου.

και άντεχε στην απώλεια ασφάλειας, στέλνοντας μια μεγάλη δύναμη σε ένα τόσο μακρινό νησί. Υποστήριξε επίσης ότι, αν οι Αθηναίοι προκαλούσαν τις Συρακούσες, αυτό θα είχε ως συνέπεια να τις σύρει στον πόλεμο στο πλευρό της Σπάρτης. Επισήμανε ακόμα ότι σε περίπτωση αποτυχίας οι πλησιέστεροι εκθροί της Αθήνας θα εύρισκαν την ευκαιρία να της επιτεθούν, παρά τη Συνθήκη Ειρήνης.

Τα επιχειρήματα αυτά του Νικίας απευθύνονταν στον πολιτικό του αντίπαλο, τον νεαρό και φιλόδοξο Αλκιβιάδη. Ο τελευταίος είχε προτείνει την εκστρατεία πριν ακόμα συγκληθεί η Συνέλευση του Δήμου. Η λαϊκή φαντασία για τη δόξα αυτού του εγχειρήματος είχε εξαφθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε οι πολίτες συγκεντρώνονταν σε ομάδες για να σχεδιάσουν χάρτες της Σικελίας και των λιμανιών του νησιού, σαν να ήταν στρατηγοί οι οποίοι σχεδίαζαν την εκστρατεία. Ο ιστορικός Θουκυδίδης (ο οποίος μας έδωσε μια δραματική περιγραφή της εκστρατείας αυτής στην Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, βιβλία ΣΤ' και Ζ') έγραψε ότι ο ενθουσιασμός του Αλκιβιάδη για την ανάληψη της επιχείρησης οφειλόταν στην άκρατη δίψα του για προσωπική δόξα και απόκτηση πλούτου και φήμης.

Χωρίς καμιά απολύτως απόδειξη, ισχυρίστηκε, τελειώς ανεύθυνα, ότι οι ελληνικές πόλεις της Σικελίας ήταν πολιτικά ασταθείς και ότι μια αποφασιστική δύναμη θα μπορούσε εύκολα να τις παρασύρει σε μια συμμαχία (μαζί και με τους ιθαγενείς Σικελούς, πολλοί από τους οποίους υπέφεραν υπό τον ζυγό των Συρακουσών). Οι σύμμαχοι, επομένως, αυτοί θα καθιστούσαν τη νίκη εύκολη και γρήγορη. Υποστήριξε επιπλέον, και πάλι χωρίς αποδείξεις, ότι ακόμα και αν η εκστρατεία αποτύγχανε, θα ενίσχυε το γόητρο και τον πλούτο της Αθήνας!

Επειδή η Συνέλευση έκλινε προς την άποψη του Αλκιβιάδη και υποστήριζε μιαν επιχείρηση με 60 πλοία, ο Νικίας σκόπιμα υπερέβαλε τη δύναμη που θα χρειαζόταν, ελπίζοντας ότι θα μετέπειθε τους Αθηναίους με τις υπερβολικές εκτιμήσεις του και θα μετέβαλλαν την αρχική τους απόφαση.

Επισήμανε επίσης ότι οι Συρακούσιοι θα πολεμούσαν γενναία, μαχόμενοι σε πατριό έδαφος, και ότι θα ήταν πολύ ισχυρότεροι στο ιππικό, δεδομένου ότι οι Αθηναίοι θα είχαν δυσκολία να μεταφέρουν μεγάλη δύναμη ιππέων.

Όταν ρωτήθηκε πόσες δυνάμεις θα χρειαζόταν, ο Νικίας απάντησε ότι απαιτούνταν 100 τριήρεις, 5.000 οπλίτες και αρκετές χιλιάδες ψιλοί στρατιώτες. Ωστόσο, οι υπερβολικές αυτές εκτιμήσεις είχαν το αντίθετο αποτέλεσμα: αντί να αποθαρρύνουν τους Αθηναίους, εξήψαν ακόμα περισσότερο τον ενθουσιασμό τους και ενίσχυσαν την απόφασή τους για την ανάληψη της επιχείρησης. Έτσι, ενέκριναν τις εκτιμήσεις του Νικίας και αποφάσισαν να στείλουν βοήθεια στην Έγεστα με ακόμα μεγαλύτερες δυνάμεις. Ως επιπλέον σκοπός της εκστρατείας τέθηκε ο ασαφής στόχος να «*διευθετήσουν οι Αθηναίοι τα πράγματα στη Σικελία σύμφωνα με τα καλύτερα συμφέροντα της Αθήνας*». Το κυριότερο όμως που έλειπε ήταν μια σαφής έννοια του τι θα σήμαινε μια νίκη για τους Αθηναίους. Ο δε Νικίας, παρά τις αντιρρήσεις του, ορίστηκε αρχηγός της εκστρατείας, με συναρχηγούς τον Αλκιβιάδη και τον έμπειρο στρατηγό Λάμαχο.

Αναχώρηση: καλοκαίρι του 415 π.Χ.

Η αθηναϊκή δύναμη που θα λάμβανε μέρος στην επιχείρηση, ανερχόμενη σε 100 τριήρεις και 2.200 οπλίτες, αναχώρησε από το λιμάνι της πόλης, τον Πειραιά, εν μέσω των πανηγυρισμών και των μεγάλων ελπίδων του λαού. Ωστόσο, άφηναν πίσω τους έναν κακό οιωνό. Την προηγούμενη νύχτα, ένας αριθμός από είδωλα, οι Ερμιαί Κεφαλαί, που βρίσκονταν στην είσοδο σχεδόν κάθε οικίας στην πόλη, είχαν πέσει θύματα βανδαλισμού. Ο βανδαλισμός αυτός (η αποκοπή, ακρωτηριασμός των Ερμών Κεφαλών) θεωρήθηκε όχι μόνο κακός οιωνός για την έκβαση της εκστρατείας αλλά και προσβολή κατά της δημοκρατικής Συνέλευσης.

Για το τελευταίο αυτό γεγονός οι υποψίες όλων στράφηκαν κατά του Αλκιβιάδη, ο οποίος ήταν γνωστός για τις ολιγαρχικές

Μετά την αναχώρησή του για τη Σικελία, ο Αλκιβιάδης κατηγορήθηκε για τον ακρωτηριασμό των Ερμών Κεφαλών. Η ανάκλησή του και η ερήμην καταδίκη του σε θάνατο υπήρξε ολέθρια για την Αθήνα. Στη φωτογραφία εικονίζεται τμήμα επιγραφής που καταγράφει την πώληση της δημευμένης περιουσίας των Ερμοκοπιδών (Αθήνα, Μουσείο Αγοράς).

του φιλοδοξίες και βλέψεις. Ωστόσο οι εκθροί του, γνωρίζοντας ότι μια δίκη εναντίον του θα αποτύγχανε, λόγω της μεγάλης δημοφιλίας που είχε στα πληρώματα, ανέβαλαν την κατηγορία εναντίον του, μέχρι να αποπλεύσει και να απομακρυνθεί πολύ ο στόλος.

Ο στόλος έφθασε στην Κέρκυρα και εκεί συναντήθηκε με τις συνεισφορές των συμμάχων, οι οποίες αύξησαν το σύνολο των εκστρατευτικών δυνάμεων σε 134 τριήρεις, ίσο αριθμό μεταγωγικών πλοίων, σε χιλιάδες ναύτες, 5.100 οπλίτες, 1.300 ελαφρά οπλισμένους πεζούς, μερικές εκατοντάδες ιππείς, και πολίτες εργάτες. Ο ενισχυμένος στόλος διέσχισε τη θάλασσα του Ιονίου και κατέπλευσε στο Ρήγιο, στη νότια Ιταλία.

Στην επόμενη φάση ο στόλος διέσχισε τη θάλασσα προς την Έγεστα στη Σικελία, όπου όμως τους περίμενε μια μεγάλη απογήτευση: η φτώχεια των Εγεσταιών ήταν

πλέον φανερή, ώστε δεν είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν την οικονομική βοήθεια που είχαν υποσχεθεί στους Αθηναίους.

Ο Νικίας τότε συμβούλευσε τους Έγεσταιούς να ρυθμίσουν τις σχέσεις τους με τον Σελινούντα (επιβάλλοντας στον Σελινούντα να πληρώσει το χρέος της Έγεστας) και ο ίδιος αποφάσισε να επιστρέψει στην πατρίδα. Ωστόσο ο Αλκιβιάδης δεν συμφώνησε με την απόφαση αυτή, διότι πίστευε ότι αν επέστρεφε στην Αθήνα με λίγα μόνον αργυρά τάλαντα η φήμη του θα καταστρεφόταν. Έτσι πρότεινε να σταλούν κήρυκες στο νησί για να ανακαλύψουν δυνατός συμμάχους. Εάν έως τότε η Έγεστα και ο Σελινούς δεν είχαν καταλήξει σε μια συμφωνία, οι Αθηναίοι θα επιτίθονταν στις Συρακούσες.

Ο Λάμακος αντιθέτως πρότεινε άμεση επίθεση εναντίον των Συρακουσών: η πόλη ήταν απροετοίμαστη σε μια επίθεση και

θα έπεφτε γρήγορα. Η πρόταση αυτή κρίθηκε πολύ παράτολμη από τον Νικία, ενώ ο Αλκιβιάδης επέμενε στο δικό του σχέδιο. Ο Λάμακος τελικά, έχοντας να διαλέξει μεταξύ των δύο προτάσεων, συντάχθηκε με το σχέδιο του Αλκιβιάδη.

Πρώτες επιχειρήσεις: καλοκαίρι του 415 π.Χ.

Η προσπάθεια των Αθηναίων να προσεταιρισθούν συμμάχους δεν βρήκε θερμή ανταπόκριση. Μόνον η Νάξος πήγε με το μέρος τους, ενώ η Κατάνη αναγκάστηκε να γίνει σύμμαχός τους αφού οι Αθηναίοι κατέλαβαν αιφνιδιαστικά την ακρόπολή τους και εγκατέστησαν εκεί το στρατόπεδό τους.

Εκείνη τη στιγμή ο Αλκιβιάδης κλήθηκε να επιστρέψει στην Αθήνα για να δικαστεί για ιεροσυλία, επειδή θεωρήθηκε ύποπτος για την κοπή των Ερμών Κεφαλών, αφήνοντας τον Νικία αδιαμφισβήτητο αρχηγό της επιχείρησης. Η ανάκληση του Αλκιβιάδη επρόκειτο να έχει ολέθριες συνέπειες για την εκστρατεία, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ο Νικίας στο μεταξύ πέρασε την υπόλοιπη εποχή των επιχειρήσεων προσπαθώντας να ρυθμίσει τη διένεξη μεταξύ της Έγεστας και του Σελινούντος. Χρησιμοποιώντας μόνο τον στόλο του, κατέλαβε τα Ύκκαρα, υποδουλώνοντας τους κατοίκους τους και παραχωρώντας την πόλη αυτή στην Έγεστα, από την οποία έλαβε το μισό από τα 60 τάλαντα. Η αθηναϊκή εκστρατεία είχε τώρα αποτελεσματώθει. Ο Νικίας δεν είχε σαφή στρατηγικό στόχο, αλλά και δεν ήθελε να επιστρέψει στην Αθήνα με τόσο μικρή επιτυχία. Τελικά αποφάσισε να επιτεθεί στις Συρακούσες, αν και τώρα η πόλη ήταν έτοιμη να αμυνθεί.

Το πρόβλημα που αντιμετώπιζε ήταν να αποβιβάσει τον στρατό του απέναντι σε έναν προετοιμασμένο εχθρό, ο οποίος μάλιστα διέθετε ισχυρό ιππικό, που θα μπορούσε να αποδεκατίσει το ελαφρύ του πεζικό. Ο Νικίας τότε κατέφυγε σε ένα στρατήγημα: η Κατάνη έστειλε πράκτορες στις Συρακούσες που προσποιήθηκαν ότι εκπροσωπούσαν μια αντιαθηναϊκή πολιτική μερίδα. Οι τελευταίοι είπαν ότι, αν οι Συρακούσιοι επιτίθονταν στους Αθηναίους που βρίσκονταν στην Κατάνη, αυτοί θα έκαιγαν τα αθηναϊκά πλοία και θα έκλειναν τον αθηναϊκό στρατό έξω από την πόλη.

Το στρατήγημα πέτυχε: οι Συρακούσιοι πορεύθηκαν τα 60 χιλιόμετρα που χώριζαν την πόλη τους από την Κατάνη. Κατά τη νύχτα της άφιξής τους, ο Νικίας έπλευσε προς τον νότο και εισήλθε στο λιμάνι των Συρακουσών και εγκατέστησε το στρατόπεδό του κοντά στο Ολυμπίειον, τον μεγάλο ναό του Διός, νότια από τον ποταμό Άναπο. Μέχρι να σπεύσει πίσω ο στρατός των Συρακουσίων, οι Αθηναίοι είχαν χτίσει ένα φρούριο στον Δάσκωνα, είχαν κατασκευάσει έναν πασσαλωτό φράκτη για να προστατεύσουν τις τριήρεις τους και είχαν καταλάβει μια καλά οχυρωμένη θέση.

Ο Νικίας απέφυγε να δώσει μάχη, και οι Συρακούσιοι έστησαν το στρατόπεδό τους απέναντι στους Αθηναίους. Ενώρις το επόμενο πρωινό ο Νικίας διέταξε επίθεση που αιφνίδιασε τους Συρακούσιους και αποτέλεσε την πρώτη σημαντική μάχη

Ο Νικίας με τα λάθη του έφερε μεγάλο μέρος της ευθύνης για την ήττα των Αθηναίων (λιθογραφία του 18ου αιώνα από σχέδιο του Γιόακιμ φον Ζάντραφτ). ΔΕΞΙΑ: Ο Περικλής εκφωνεί τον «Επιτάφιο Λόγο» του, το πρώτο έτος του Πολέμου (έργο του Φίλιπ Φολτς, 19ος αι.). ΑΠΙΕΝΑΝΤΙ: Μετά τη νίκη τους επί των Αθηναίων, οι Συρακούσιοι εξέδωσαν δεκάδραχμα, με την κεφαλή της νύμφης Αρέθουσας στη μία όψη και τέθριππο άρμα στην άλλη.

του Σικελικού Πολέμου: οι μισοί από τους οπλίτες του αθηναϊκού στρατού σχημάτισαν παράταξη βάθους 8 ανδρών: τη δεξιά πτέρυγα της παράταξης αυτής κατέλαβαν οι Αργείοι οπλίτες, το κέντρο οι Αθηναίοι και την αριστερή πτέρυγα οι άλλοι σύμμαχοι. Το πρώτο αυτό τμήμα το διοικούσε ο Νικίας. Οι άλλοι μισοί οπλίτες παρατάχθηκαν πίσω από αυτή τη φάλαγγα σε σχηματισμό τετραγώνου, έτοιμοι να βοηθήσουν το πρώτο τμήμα σε όποιο σημείο υποχωρούσε και να αντιμετωπίσουν το εχθρικό ιππικό. Αρχηγός αυτού του τμήματος ήταν ο Λάμαχος. Οι Συρακούσιοι οπλίτες σχημάτισαν παράταξη βάθους 16 ανδρών, ενώ το ιππικό τους (1.200 ιππείς) και οι ακοντιστές τους κατέλαβαν θέση στη δεξιά πτέρυγα.

Η μάχη άρχισε με δράση των ελαφρά οπλισμένων των δύο παρατάξεων και είχε εναλλασσόμενες φάσεις. Για πολλή ώρα η μάχη ήταν αμφίροπη, αλλά τελικά πρώτοι οι Αργείοι απώθησαν την αριστερή πτέρυγα των Συρακουσίων και στη συνέχεια οι Αθηναίοι νίκησαν το εχθρικό κέντρο. Μια αιφνίδια καταιγίδα επέτεινε τη σύγκυση στις τάξεις των Συρακουσίων, και πολύ γρήγορα ολοκλήρω η παράταξή τους τράπηκε σε φυγή.

Μια γρήγορη καταδίωξη θα προκαλούσε ενδεχομένως την καταστροφή των Συρακουσίων, αλλά το ιππικό τους αποδείχτηκε αποφασιστικό: κάλυψε τον στρατό τους καθώς υποχωρούσε για να σωθεί πίσω από τα τείχη της πόλης.

Ο Νικίας, αν και θα μπορούσε να αρχίσει την πολιορκία της πόλης, υπήρξε επιφυλακτικός, φοβούμενος το εχθρικό ιππικό. Εγκατέλειψε το ασφαλές προγεφύρωμά του και επέστρεψε στην Κατάνη, όπου θα περίμενε ενισχύσεις και ιππικό από την Αθήνα.

Στο μεταξύ, οι Συρακούσιοι υπό την ηγεσία του ικανού στρατηγού τους Ερμοκράτη, εκμεταλλεύθηκαν την ανάπαυλα για να εντείνουν τις πολεμικές προετοιμασίες τους. Επέβαλαν υποχρεωτική στρατιωτική εκπαίδευση σε όλους τους ικανούς πολίτες. Οι στρατηγοί τους από δεκαπέντε περιορίστηκαν σε τρεις και απέκτησαν απόλυτη εξουσία στη λήψη αποφάσεων. Τα τείχη επεκτάθηκαν και περιέλαβαν τον καλούμενο Τεμενίτη, και ένα οχυρό στο Ολυμπίειον και ένας πασσαλωτός φράκτης κατασκευάστηκαν ώστε να καταστήσουν δυσχερή μια νέα απόβαση του Νικία. Επιπλέον στάλθηκαν πρέσβεις στην Κόρινθο και τη Σπάρτη για να ζητήσουν βοήθεια.

Οι Σπαρτιάτες σκέπτονταν ήδη να εμπλακούν στον πόλεμο, όταν ο Αλκιβιάδης, που είχε διαφύγει από τους φύλακες του που τον οδηγούσαν με το πλοίο «Σαλαμινία» στην Αθήνα για να δικαστεί, είχε καταφύγει στη Σπάρτη. Η φυγή του θεωρήθηκε απόδειξη της ενοχής του και καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο και δήμευση της περιουσίας του. Φθάνοντας στη Σπάρτη έπεισε με έναν περιφνημο λόγο του τους διστακτικούς Σπαρτιάτες ότι οι Αθηναίοι ήθελαν να κυριαρχήσουν σε ολόκληρη τη Σικελία και την Ιταλία και να καταλάβουν και την Καρχηδόνα. Τότε έφθασαν και οι απεσταλμένοι από τις Συρακούσες οι οποίοι επιβεβαίωσαν τους ισχυρισμούς του, με αποτέλεσμα οι Σπαρτιάτες να αποφασίσουν να στείλουν τέσσερα πλοία υπό τη διοίκηση του έμπειρου στρατηγού Γύλιππου. Η μικρή αυτή δύναμη απέβλεπε μόνον στην εξύψωση του ηθικού των Συρακουσίων, αλλά τελικά αποδείχθηκε ότι ο Γύλιππος διέθετε μεγάλες στρατιωτικές ικανότητες, που αντέστρεψαν την έκβαση του πολέμου. Ο Αλκιβιάδης έπεισε επίσης τους Σπαρτιάτες να καταλάβουν τη Δεκέλεια, στην Αττική, και να την καταστήσουν ορμητήριο επιδρομών κατά των Αθηναίων, προκαλώντας τους ανυπολόγιστη ζημιά.

Η πολιορκία: καλοκαίρι του 414 π.Χ.

Παρήλθαν ο χειμώνας και η άνοιξη του 414 π.Χ. μέχρι να λάβει ο Νικίας ενισχύσεις από την Αθήνα, που ανέρχονταν σε μόλις 300 ιππείς και μερικούς ακόμα τοξότες. Με τις ενισχύσεις αυτές ο Νικίας έπλευσε και πάλι προς τον νότο και αποβιβάστηκε βόρεια από την πόλη, στη θέση την καλούμενη Λέοντα. Αποφάσισε να αποκλείσει την πόλη ώστε να οδηγήσει τον πληθυσμό της σε λιμοκτονία, και έτσι σχεδίαζε να χτίσει ένα τείχος που θα περικύκλωνε τις Συρακούσες από την πλευρά της ξηράς, ενώ ο στόλος του έλαβε τον έλεγχο του Μεγάλου Λιμένα της πόλης. Πίστευε έτσι ότι, αποκόπτοντας την πόλη από ενισχύσεις και εφόδια, θα ανάγκαζε τους Συρακουσίους να παραδοθούν.

Η δεσπόζουσα θέση έξω από την πόλη ήταν ένα οροπέδιο αποκαλούμενο Επιπολαί. Ένα απόσπασμα 600 Συρακουσίων στάλθηκε να το καταλάβει μετά την απόβαση του Νικία, αλλά οι Αθηναίοι τους απέκρουσαν: ανερχόμενοι τις βόρειες πλαγιές των Επιπολών, σκότωσαν τους μισούς αμυνόμενους και απώθησαν τους υπόλοιπους προς τα τείχη της πόλης.

Οι Αθηναίοι κατόπιν, αφού έστησαν τρόπο για την νίκη τους, έκτισαν δύο μικρά φρούρια: το ένα στο Λάβδαλο (όπου εγκατέστησαν τις αποθήκες τους) και το δεύτερο κοντά στα τείχη, στη Συκή. Το τελευταίο, που ήταν ένα κυκλοτερές οχύρωμα, αποτέλεσε το αρχηγείο του Νικία και το αρχικό σημείο του Τείχους περικύκλωσης της πόλης.

Οι Συρακούσιοι έστειλαν ιππικό εναντίον των Αθηναίων που έχτιζαν το τείχος, αλλά οι Αθηναίοι με 650 ιππείς απέκρουσαν την επίθεση. Οι Συρακούσιοι με εισήγηση των στρατηγών τους, και κυρίως του Ερμοκράτη, αποφάσισαν αντί να στέλνουν στρατιώτες κατά των Αθηναίων να κατασκευάσουν ένα εγκάρσιο αντιτείχισμα που άρχιζε από τα τείχη της πόλης μέχρι τα αθηναϊκά οχυρωματικά έργα. Οι Αθηναίοι άφησαν τους Συρακουσίους να εργαστούν για ένα διάστημα ανενόχλητοι. Ο Νικίας περίμενε μέχρις ότου οι Συρακούσιοι εργάτες καθίσουν να αναπαυθούν το μεσημέρι, και τότε ενήργησε μια αιφνιδιαστική επίθεση διασκορπίζοντας τους εργάτες και τους φρουρούς. Κατόπιν οι Αθηναίοι έστειλαν 300 επίλεκτους άνδρες και ολόκληρο τον στρατό τους χωρισμένο σε δύο τμήματα κατά του αντιτειχίσματος το οποίο κατεδάφισαν, αφού νίκησαν τους Συρακουσίους και έστησαν τρόποπαι.

Κατά τον χρόνο που το βόρειο τμήμα του πολιορκητικού τείχους προσέγγιζε τους βόρειους βράχους των Επιπολών, οι Αθηναίοι άρχισαν να κτίζουν ένα νέο τμήμα του τείχους που εκτεινόταν προς νότον από το κυκλικό τείχος προς τον Μεγάλο Λιμένα. Μετά την αποπεράτωσή του θα μπορούσαν να προστατεύσουν τα πλοία τους πίσω από αυτό. Οι Συρακούσιοι συγχρόνως άρχισαν

τάχθηκαν στην αθηναϊκή παράταξη και έστειλαν ένα απόσπασμα κατά του κυκλωτερούς οχυρώματος των Επιπολών. Εκεί βρισκόταν με λίγους άνδρες ο Νικίας, που ασθενούσε, ο οποίος διέταξε τους υπηρέτες να πυρπολήσουν τις πολεμικές μηχανές και τα ξύλα που βρίσκονταν στο οχύρωμα, οι δε Συρακούσιοι, βλέποντας τον καπνό να υψώνεται από το κυκλικό οχύρωμα, αλλά και τους Αθηναίους να έρχονται σε βοήθεια του Νικία, αποσύρθηκαν μέσα στην πόλη. Στη συνέχεια ολοκληρώθηκε ο αθηναϊκός στρατός ανήλθε προς το κυκλωτερές οχύρωμα, ενώ ο στόλος τους κατέπλευσε στον Μεγάλο Λιμένα. Οι Αθηναίοι κατόπιν έστησαν τρόποιο για τη νίκη τους και άρχισαν να κατασκευάζουν διπλό τείχος από τις Επιπολές μέχρι τη θάλασσα.

Οι Συρακούσιοι τότε, μη συνειδητοποιώντας πόσο είχαν ωφεληθεί από τον θάνατο του Λάμαχου, απελπίστηκαν πρόωρα και αντικατέστησαν τους άτολμους στρατηγούς τους· άρχισαν δε να συζητούν την παράδοση και έστειλαν απεσταλμένους στον Νικία για να ανοίξουν διαπραγματεύσεις. Κατά την ώρα αυτή ο Νικίας έπασχε από μια επώδυνη πάθηση των νεφρών, η οποία θα τον βασάνιζε καθ' όλη τη διάρκεια της εκστρατείας. Πιστεύοντας επιπλέον, τώρα, ότι οι Συρακούσες βρίσκονταν στο χείλος της παράδοσης, έδειξε ασυγκώρητη αμέλεια. Αν και εγνώριζε ότι οι Σπαρτιάτες ήταν έτοιμοι να στείλουν ενισχύσεις, αμέλησε να στείλει πλοία για να εμποδίσει την πρόσβασή τους στο νησί και επιπλέον δεν φρόντισε να τοποθετήσει φρουρούς στις Επιπολές, ώστε να αποκρούσει ενδεχόμενη πορεία των Σπαρτιατών διά ξηράς προς τις Συρακούσες. Και το χειρότερο λάθος του ήταν η απόφασή του να ολοκληρώσει το διπλό τείχος προς τον νότο, από το κυκλικό τείχος προς τον Μεγάλο Λιμένα, πριν αποπερατώσει το βόρειο τμήμα του τείχους, προς την κατεύθυνση του Τρωγίλου.

Φθινόπωρο του 414 π.Χ.

Το φθινόπωρο του 414 π.Χ. η εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία, που είχε αρχίσει ένα χρόνο πριν, το καλοκαίρι του 415 π.Χ., φαινόταν ότι θα στεφόταν από επιτυχία,

διότι οι Συρακούσιοι ήταν ήδη έτοιμοι να παραδοθούν. Τότε όμως έφθασαν ενισχύσεις στις Συρακούσες από τη Σπάρτη και την Κόρινθο υπό την αρχηγία του ικανού Σπαρτιάτη στρατηγού Γύλιππου. Η βοήθεια αυτή άλλαξε άρδην την κατάσταση, μετέβαλε την πορεία και την έκβαση της εκστρατείας και οδήγησε στην τελική πανωλεθρία των Αθηναίων, η οποία μπορεί να παραβληθεί με την πανωλεθρία του Ναπολέοντα στην εκστρατεία της Ρωσίας, το 1812, ή την ελληνική Μικρασιατική Καταστροφή του 1920-1922.

Άφιξη ενισχύσεων προς τις Συρακούσες: φθινόπωρο του 414 π.Χ.

Οι Συρακούσιοι βρίσκονταν στο χείλος της παράδοσης όταν μια κορινθιακή τριήρης διέφυγε τον αθηναϊκό κλοιό φέρνοντας ειδήσεις για επικείμενη άφιξη ενισχύσεων από τη Σπάρτη. Οι ειδήσεις αυτές τόνωσαν το ηθικό των Συρακούσιων, οι οποίοι αποφάσισαν να κρατήσουν λίγο ακόμα.

Ο Γύλιππος αποβιβάστηκε στην Ήμερα, στη βόρεια ακτή της Σικελίας. Η πόλη όπλισε τους ναύτες της και ένωσε τους άνδρες της με τον στρατό του. Μόλις διαδόθηκε η ειδηση ότι ήταν έτοιμος να βαδίσει προς τις Συρακούσες, ο Ξελινός, η Γέλα και μια μερίδα των ιθαγενών Σικελών ενώθηκαν με τις δυνάμεις του. Ο Γύλιππος ανέβηκε στον λόφο των Επιπολών από το ίδιο πέρασμα στη βόρεια πλευρά από το οποίο είχε περάσει ο αθηναϊκός στρατός όταν κατέλαβε το ύψωμα, και χωρίς να συναντήσει αντίσταση εισήλθε στις Συρακούσες. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα της ασυγκώρητης αμέλειας του Νικία, που δεν φρόντισε να ολοκληρώσει το βόρειο τμήμα του τείχους. Όταν έφθασε στις Συρακούσες, είχε ήδη υπό τις διαταγές του 3.000 πεζοί και 200 ιππείς.

Ο Γύλιππος έφθασε την κατάλληλη στιγμή: οι Αθηναίοι είχαν σχεδόν αποπερατώσει το διπλό τείχος που εκτεινόταν προς νότον του κυκλικού οχυρώματος. Αρχικά προσπάθησε, χωρίς όμως επιτυχία, να παρσύρει τους Αθηναίους, με σχεδιασμένη

«Ο θνήσκων πολεμιστής», γλυπτό από τον ναό της Αφαιάς (Γλυπτοθήκη Μονάχου).

υποχώρηση, σε μάχη σε ανοικτό πεδίο. Την επόμενη μέρα, προσποιούμενος μιαν επίθεση κατά του τείχους των Αθηναίων, κατέλαβε το ελάχιστο φρουρούμενο οχυρό ανεφοδιασμού τους, το Λάβδαλο, σκοτώνοντας όλους τους υπερασπιστές του. Κατόπιν άρχισε να χτίζει ένα τρίτο αντιτείχισμα κατά μήκος του οροπεδίου των Επιπολών.

Ο Νικίας αντέδρασε με ένα αμυντικό τρόπο: έχτισε τρία φρουρία στο Πλημμύριονότια από το στόμιο του Μεγάλου Λιμένα, για να στεγασεί το νέο στρατηγείο του και την αποθήκη των προμηθειών του. Έτσι οι Αθηναίοι, που βρίσκονταν στις Επιπολές, ήταν επικίνδυνα εκτεθειμένοι μακριά από τις προμήθειές τους, και με τα βόρεια περάσματα των Επιπολών στα χέρια των Σπαρτιατών, ώστε η μόνη δυνατότητα διαφυγής τους ήταν από τη θάλασσα.

Η κρίσιμη μάχη για τον έλεγχο των Επιπολών έλαβε χώρα όταν τα δύο ανταγωνιστικά τείχη συναντήθηκαν. Κατά την πρώτη συμπλοκή οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους ηττήθηκαν από τους Αθηναίους διότι δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν το ιππικό τους. Η μάχη επαναλήφθηκε, αλλά αυτή τη φορά οι Αθηναίοι οπλίτες ηττήθηκαν από το ιππικό του Γύλιππου και τους ακοντιστές του, και απέφυγαν την καταστροφή μόνο με τη φυγή τους στο Κυκλικό Τείχος.

Στο μεταξύ, ένας κορινθιακός στόλος έφθασε στις Συρακούσες χωρίς να συναντήσει αντίσταση και εισήλθε στον Μικρότερο Λιμένα. Οι 2.000 οπλίτες που έφερνε ενίσχυσαν τον Γύλιππο, ο οποίος ολοκλήρωσε το αντιτείχισμα κατά μήκος των Επιπολών. Οι Συρακούσιοι, τώρα, έχοντας εμπιστοσύνη στη νίκη τους, άρχισαν να κατασκευάζουν τον δικό τους στόλο.

Η νέα αποστολή αθηναϊκών δυνάμεων στη Σικελία: χειμώνας του 413 π.Χ.

Η απότομη στροφή της τύχης έφερε την πολιορκία των Αθηναίων στα όρια της κατάρρευσης. Ένας έμπειρος και συνετός στρατηγός όπως ο Νικίας αντιλήφθηκε ότι οι ελπίδες για επιτυχία της επιχειρήσης πολύ γρήγορα εξανεμίζονταν. Περιέγραψε με μελανά χρώματα την εξέλιξη της κατάστασης σε επιστολή του προς τους Αθηναίους στην οποία πρότεινε ή την ανάκληση του στρατεύματος από τη Σικελία ή την αποστολή νέας δύναμης πεζικής και ναυτικής ίσης με την αρχική. Ήλπιζε δε ότι η Συνέλευση του Δήμου θα ανακαλούσε την εκστρατεία λόγω του μεγάλου κόστους της. Ζητούσε επίσης την αντικατάστασή του λόγω της ασθένειάς του.

Η Εκκλησία του Δήμου αποφάσισε, με την ίδια απερισκεψία που επέδειξε και

κατά την αρχική ανάληψη της εκστρατείας, να αποστείλει 73 πλοία με 5.000 οπλίτες, 3.000 φιλούς, ακοντιστές, σφενδονιστές και τοξότες, εφόδια και χρήματα. Οι δυνάμεις αυτές τέθηκαν υπό τις διαταγές των στρατηγών Δημοσθένη και Ευρυμέδοντα, που έπαιρναν τη θέση του Λάμαχου και του Αλκιβιάδη, ενώ ο Νικίας παρέμενε αρχηγός της εκστρατείας. Μέχρι δε να φθάσουν στη Σικελία οι νέες αθηναϊκές δυνάμεις, την εκεί αρχηγία, μαζί με τον Νικία, του αθηναϊκού στρατού ανέλαβαν οι στρατηγοί Ευθύδημος και Μένανδρος.

Εν τω μεταξύ, και οι Συρακούσες υπέφεραν από τον κλοιό, διότι το εμπόριό τους είχε αποδιοργανωθεί και το ταμείο τους ήταν άδειο, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να πληρώσουν το ναυτικό τους και τα στρατεύματα που είχαν μισθώσει από τους Σικελούς συμμάχους τους. Οι επιτυχίες, ωστόσο, του Γύλιππου ενθάρρυναν τους Σπαρτιάτες να στείλουν και άλλες ενισχύσεις, ελπίζοντας ότι αυτές θα προλάβαιναν να φθάσουν πριν η πόλη καταληφθεί.

Ο Γύλιππος είχε πλέον την πρωτοβουλία των κινήσεων, και αξιοποίησε, με τη δραστηριότητα που τον διέκρινε, τις ευκαιρίες του. Έπεισε το ναυτικό των Συρακουσίων να εξαπολύσει έφοδο για αντιπερισπασμό κατά του αθηναϊκού φρουρίου του Πλημμύριου. Οι Συρακούσιοι αντέταξαν 80 πλοία σε 60 πλοία των Αθηναίων αλλά, παρά την αριθμητική υπεροχή τους, ηττήθηκαν, χάνοντας 11 τριήρεις. Ο αντιπερισπασμός, ωστόσο, πέτυχε, καθώς οι υπερασπιστές των φρουρίων βρισκόνταν στην παραλία για να παρακολουθήσουν τη ναυμαχία. Ο Γύλιππος κατέλαβε τα τρία φρούρια, κυριεύοντας τις προμήθειες τροφίμων των Αθηναίων και ξυλεία και εξαρτήματα για τη συντήρηση 40 τριήρων.

Αλλά το μεγαλύτερο πλήγμα που υπέστησαν οι Αθηναίοι ήταν ότι οι Σπαρτιάτες και οι Συρακούσιοι ήλεγχαν τώρα και τις δύο πλευρές της εισόδου του Λιμένα. Οι Αθηναίοι είχαν πλέον μεταβληθεί από πολιορκητές σε πολιορκούμεους. Όπως επισήμανε ο Θουκυδίδης: *«η πρώτη και κυριότερη αιτία της καταστροφής του*

αθηναϊκού στρατού ήταν η κατάληψη του Πλημμύριου».

Διάφορες αμφίροπες ναυμαχίες διάρκειας μιας ημέρας έλαβαν χώρα, καθώς οι Αθηναίοι προσπαθούσαν να ανοίξουν δίοδο προς την ανοικτή θάλασσα. Στην τελευταία ναυμαχία νίκησαν οι Συρακούσιοι, οι οποίοι, έχοντας ενισχύσει τις πρώρες των πλοίων τους με επωτίδες και άλλα ξύλα, εφάρμοσαν την τακτική της μετωπικής σύγκρουσης ή της πρώρας με πρώραν επίθεσης και εμβόλιζαν τα πλοία των Αθηναίων. Επιπλέον, ο περιορισμένος χώρος του Λιμένα εμπόδιζε τους Αθηναίους να αξιοποιήσουν τη μεγαλύτερη δεξιοτεχνία τους στον χειρισμό των πλοίων τους. Οι Συρακούσιοι εξάλλου όπλισαν τα πλοία τους και μικρές λέμβους με ακοντιστές, προκαλώντας βαριές απώλειες στα αθηναϊκά πληρώματα.

Η τελευταία ευκαιρία και ήττα των Αθηναίων: καλοκαίρι του 413 π.Χ.

Η δεύτερη αθηναϊκή αρμάδα κατέφθασε, εν τω μεταξύ, μεταβάλλοντας και πάλι τον συσχετισμό των δυνάμεων. Ο Δημοσθένης, σχεδιάζοντας να επαναρχίσει την πολιορκία όσο το δυνατόν συντομότερα, διέταξε μια τολμηρή νυκτερινή έφοδο για την ανακατάληψη των Επιπολών. Οδηγούσε 10.000 οπλίτες και ισάριθμους ελαφρά οπλισμένους άνδρες προς το οροπέδιο για να επιτεθεί στο φρούριο του Ευρύαλου από τα δυτικά. Το οχύρωμα των Συρακουσίων καταλήφθηκε εύκολα και οι Αθηναίοι προήλασαν εμπρός. Οι Συρακούσιοι, οι σύμμαχοί τους και ο Γύλιππος, με τους υπ' αυτόν, που έσπευσαν για να σταματήσουν την έφοδο των Αθηναίων, αποκρούστηκαν γρήγορα από αυτούς, διότι είχαν περιέλθει σε σύγχυση από την απροσδόκητη νυκτερινή επίθεση, και υποχώρησαν.

Η πρώτη γραμμή των Αθηναίων, στην έξαψη της προέλασής της, δεν μπόρεσε να διατηρήσει τις τάξεις της. Η αιφνίδια εμφάνιση μιας οργανωμένης φάλαγγας Βοιωτών ανέκοψε την ορμή της αθηναϊκής εφόδου και έτρεψε τους Αθηναίους σε φυγή. Η κατάσταση τότε μεταβλήθηκε τελείως. Ο αθηναϊκός

«Ο θνήσκων πολεμιστής», γλυπτό από τον ναό της Αφάιας (Γλυπτοθήκη Μονάχου).

στρατός καταλήφθηκε από πανικό: η μάχη διεξαγόταν υπό το φως της σελήνης και δεν ήταν δυνατόν να διακρίνει κανείς τους αντιπάλους από τους συμπολεμιστές του. Γρήγορα οι Συρακούσιοι έμαθαν το σύνθημα των Αθηναίων και έτσι κάθε φορά που μια μικρή μονάδα τους κινδύνευε να κυκλωθεί από τους Αθηναίους έδινε το σύνθημα και διέφευγε. Εξάλλου οι Δωριείς και των δύο εχθρικών παρατάξεων είχαν σχεδόν τον ίδιο πολεμικό παίανα και οι Αθηναίοι έπεφταν έτσι συχνά σε σύγχυση και πολεμούσαν εναντίον των Δωριέων συμμάχων τους Αργείων και Κερκυραίων, τους οποίους ενόμιζαν για τους εχθρούς.

Τα έμπειρα στρατεύματα του Νικίας κατόρθωσαν να υποχωρήσουν στο στρατόπεδό τους, αλλά οι νεοαφικθέντες άνδρες του Δημοσθένη έχασαν τον προσανατολισμό τους. Όπως γράφει ο Θουκυδίδης, οι άνδρες έτρεχαν και έπεφταν από τους κρημνούς των Επιπολών, για να αποφύγουν τη σφαγή, χάνοντας τα όπλα τους και τραυματιζόμενοι και φονευόμενοι μεταξύ τους. Οι επιζήσαντες περιπλανήθηκαν στα πέριξ μέχρι την αυγή, οπότε το ιππικό των Συρακουσίων τους κατεδίωξε, προκαλώντας

στους Αθηναίους (σύμφωνα με τον Διόδωρο) μεγαλύτερες απώλειες από 2.500 νεκρούς. Η ήττα των Αθηναίων υπήρξε δεινή.

Οι Αθηναίοι τώρα πλέον είχαν περιοριστεί σε μια μικρή περιτειχισμένη λωρίδα ελώδους γης. Κάτω από τον καυτό καλοκαιρινό ήλιο της Σικελίας, η δυσεντερία και η ελονοσία εξαπλώθηκαν στο αθηναϊκό στράτευμα. Ο Δημοσθένης έκρινε ότι η νίκη ήταν πλέον ανέφικτη και πρότεινε να αποσυρθούν, εφόσον οι Αθηναίοι είχαν ακόμα ένα ικανό ναυτικό. Ο Νικίας αντιθέτως ήθελε παραδόξως να παραμείνουν. Έλεγε ότι μια φιλική στους Αθηναίους μερίδα μέσα στις Συρακούσες του έστελνε πληροφορίες για την οικονομική κατάρρευση της πόλης. Αν και δεν αποκάλυπτε τις πηγές του, ο Δημοσθένης και ο Ευρυμέδων πίστευαν ότι είχε πληροφορίες από μέσα από την πόλη και συμφώνησαν να συνεχίσουν την πολιορκία. Φαίνεται ακόμα ότι ο Νικίας φοβόταν την οργή της Αθηναϊκής Συνέλευσης.

Καθώς όμως οι ασθένειες θέριζαν το στράτευμα, ο Νικίας άλλαξε πάλι γνώμη και αποφάσισε να υποχωρήσουν στην Κατάνη. Αλλά τότε σημειώθηκε μια έκλειψη σελήνης (27 Αυγούστου του 413 π.Χ.) και ο

Νικίας, λόγω της δεισιδαιμονίας του, αρνήθηκε να εγκρίνει την αναχώρηση προτού περάσουν 27 ημέρες, όπως ζητούσαν οι μάντιες του στρατού. Η αναβολή αυτή ήταν μοιραία: έδωσε πρώτα χρόνο στους Συρακουσίους να ναυπηγήσουν περισσότερα πλοία. Οδηγημένοι έπειτα από τον Γύλιππο, έκαμαν επίθεση και από τη θάλασσα και από την ξηρά. Στη θάλασσα τα 76 πλοία των Συρακουσίων επιτέθηκαν κατά των 86 αθηναϊκών. Στη ναυμαχία ο Ευρυμέδων επιχείρησε να κυκλώσει την αριστερή πτέρυγα των Συρακουσίων, απέτυχε όμως και σκοτώθηκε, ενώ 18 τριήρεις των Αθηναίων εξώκειλαν έξω από την προστατευόμενη παραλία και οι Συρακούσιοι τις αιχμαλώτισαν και φόνευσαν τα πληρώματά τους. Στην ξηρά όμως οι Αθηναίοι, με τη βοήθεια των Τυρρηνών συμμάχων τους, πέτυχαν να αποκρούσουν την επίθεση των Συρακουσίων.

Οι Συρακούσιοι άρχισαν τότε να φράσσουν την έξοδο του Λιμένα με δεμένα μεταξύ τους με αλυσίδες πλοία. Εφόσον απειλείτο η μόνη οδός διαφυγής του, ο Νικίας διέταξε το ναυτικό του να διασπάσει τη γραμμή των Συρακουσίων. Και οι δύο στρατοί παρακολουθούσαν από την παραλία την τελευταία αυτή σφοδρότατη θαλάσσια αναμέτρηση, κατά την οποία, ύστερα από πολλές εναλλαγές (πότε νικούσε ο ένας στόλος και πότε ο άλλος) ο αθηναϊκός στόλος τελικά κατατροπώθηκε. Από τον λαμπρό στόλο τους των 110 τριήρεων απέμειναν μόνον 60 τριήρεις. Το ηθικό των Αθηναίων είχε τόσο πολύ καταρρακωθεί ώστε ούτε καν ζήτησαν άδεια για να πάρουν και να θάψουν τους νεκρούς τους, και όταν διατάχθηκαν για μια νέα έφοδο, την αυγή, τα πληρώματα αρνήθηκαν να υπακούσουν.

Η τραγική υποχώρηση και καταστροφή των Αθηναίων: φθινόπωρο του 413 π.Χ.

Τώρα πλέον η μόνη οδός διαφυγής των Αθηναίων ήταν από την ξηρά. Αλλά η αναχώρησή τους καθυστέρησε εξαιτίας ψευδών αγγελιών τις οποίες διεβίβασαν στους Αθηναίους, με δόλο του Ερμοκράτη, άνδρες

προσποιούμενοι τους φίλους, οι οποίοι τους συμβούλευσαν να μην απέλθουν τη νύκτα, διότι οι Συρακούσιοι φύλασσαν τους δρόμους, αλλά να φύγουν ενόσω ήταν μέρα. Έτσι, οι Αθηναίοι αναχώρησαν την τρίτη ημέρα μετά τη ναυμαχία. Αρχικά κατευθύνθηκαν προς τα νοτιοδυτικά, κατά μήκος του ποταμού Άναπου. Το σχέδιο ήταν να ακολουθήσουν για ένα διάστημα τον ποταμό και κατόπιν να στραφούν προς βορράν με κατεύθυνση την Κατάνη: είχαν απομείνει στη φάλαγγα 40.000 άνδρες, οι μισοί από τους οποίους ήταν στρατιώτες. Οι ασθενείς και οι τραυματίες εγκαταλείφθηκαν πίσω, παρά τις σπαριξικάρδιες ικεσίες τους προς τους συντρόφους τους να μην τους αφήσουν στο έλεος των εκθρών· ένα ακόμα πλήγμα στο ηθικό των Αθηναίων.

Ο Γύλιππος δεν ήταν διατεθειμένος να επιτρέψει τη διαφυγή τους. Ο Νικίας διέθετε ακόμα μεγάλο στρατό που μπορούσε να αλλάξει πάλι την τύχη του πολέμου, εάν έφθανε σε ασφαλές μέρος. Το συμμαχικό ιππικό και το ελαφρύ πεζικό και κυρίως οι Συρακούσιοι που ήθελαν να εκδικηθούν τους Αθηναίους παρενοχλούσαν συνεχώς την αθηναϊκή φάλαγγα.

Οι συνθήκες για τους Αθηναίους ήταν άθλιες: είχαν ελάχιστη τροφή και νερό και ο καυτός ήλιος του τέλους του καλοκαιριού κατέκαιγε τους βραδυπορούντες άνδρες. Οι τραυματίες και οι ασθενείς, που δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τη φάλαγγα, εγκαταλείπονταν στην άκρη του δρόμου. Στο πέρασμα μέσω του Μόντε Κλίμιτι ο δρόμος είχε αποκλειστεί από τους Σπαρτιάτες και τους Συρακούσιους, που είχαν στήσει έναν πρόχειρο πασσαλωτό φράκτη, αναγκάζοντας τον Νικία να αλλάξει κατεύθυνση.

Την έκτη ημέρα ο Νικίας αναγκάστηκε να δώσει μάχη για να διαβεί τον ποταμό Κακύπαρι και έστησε το στρατόπεδό του για το βράδυ. Ο Δημοσθένης και η οπισθοφυλακή βρίσκονταν 10 περίπου χιλιόμετρα πίσω. Κατά το μεσημέρι της επόμενης ημέρας η οπισθοφυλακή αιφνιδιάστηκε και κυκλώθηκε σε έναν ελαιώνα, όπου δέχτηκε επίθεση με καταγιισμό βελών και ακοντίων. Η κατάσταση είχε γίνει απελπιστική για

τους Αθηναίους, αναγκάζοντας τον Δημοσθένη να παραδοθεί με 6.000 άνδρες, υπό τον όρο ότι δεν θα θανατώνονταν. Ο Δημοσθένης θέλησε αργότερα να αυτοκτονήσει, αλλά εμποδίστηκε από τους εχθρούς.

Ο Νικίας συνέχισε να μάχεται, επιχειρώντας να φθάσει στον ποταμό Ασσίναρο. Χωρίς σχέδιο πλέον, απλώς προχωρούσε με την επιθυμία να διαφύγει. Όταν οι Αθηναίοι έφθασαν στον ποταμό Ασσίναρο, δεν είχαν πλέον τροφή και νερό επί δύο ημέρες. Όταν είδαν τον ποταμό, διέλυσαν τους σχηματισμούς τους και έτρεξαν χωρίς καμία τάξη να πιουν νερό.

Οι Συρακούσιοι και οι Σπαρτιάτες βρήκαν τότε την ευκαιρία να τους επιτεθούν. Σκότωσαν πολλούς Αθηναίους, μολύνοντας τον ποταμό με αίμα: «*Έτρεχαν (οι Αθηναίοι) να πιουν νερό, ανακατεμένο με λάσπη και αίμα, και πάλευαν ποιος θα πει πρώτος*». Όσοι Αθηναίοι μπόρεσαν να διαβούν τον ποταμό σφαγιάστηκαν γρήγορα από το ιππικό των Συρακουσίων. Μετά την τρομερή σφαγή των Αθηναίων στον Ασσίναρο ποταμό ο Νικίας παραδόθηκε, υπό τον όρο ο Γύλιππος να σταματήσει τη μάχη. Μόνον 7.000 άνδρες ήταν ακόμα ζωντανοί.

Η Συρακούσια Συνέλευση εψήφισε την καταδίκη σε θάνατο του Νικία και του Δημοσθένη, αλλά ο Γύλιππος διαφώνησε, επιζητώντας τη δόξα να επιστρέψει στη Σπάρτη με αιχμάλωτους τους πιο διάσημους στρατηγούς του εχθρού. Οι Συρακούσιοι όμως, που ήθελαν να εκδικηθούν τους Αθηναίους, επέβαλαν τη γνώμη τους και οι δύο στρατηγοί εκτελέστηκαν. Οι αιχμαλωτισμένοι Αθηναίοι στρατιώτες ρίχτηκαν στα λατομεία, όπου οι περισσότεροι πέθαναν από τις κακουχίες, τα τραύματα, τις ασθένειες και την πείνα. Οι μη Έλληνες πουλήθηκαν δούλοι, ενώ οι εναπομείναντες Αθηναίοι επέζησαν στα λατομεία μόνον για οκτώ μήνες ακόμα.

Οι συνέπειες της αθηναϊκής καταστροφής

Η πανωλεθρία στη Σικελία κόστισε στους Αθηναίους μεγάλα αποθέματα ανθρώπινου δυναμικού, περισσότερες από 200 τριήρεις, έξι από τους καλύτερους στρατηγούς τους

Καλυκόσχημος μελανόμορφος αττικός κρατήρας με απεικόνιση μάχης (~530 π.Χ.). ΚΑΤΩ: Η προδοσία του Αλκιβιάδη συνετέλεσε κατά μεγάλο μέρος στην πανωλεθρία των Αθηναίων. Στην εικόνα «Ο θάνατος του Αλκιβιάδη» (έργο του Μικέλε ντε Νάπολι, 18ος αιώνας).

και μεγάλο μέρος από τον συσσωρευμένο πλούτο τους. Ωστόσο, ο στόλος της Αθήνας ήταν ακόμα ισχυρός και οι Αθηναίοι μπορούσαν να αντλήσουν πόρους από το ναυτικό τους κράτος. Σε λίγο χρόνο ανέκαμψαν αρκετά, ώστε να αναγκάσουν τη Σπάρτη να ζητήσει ειρήνη, την οποία οι Αθηναίοι απέρριψαν. Στο μεταξύ η Σπάρτη πέτυχε τη συμμαχία της Περσίας, και απέκτησε τελικά υπεροπλία έναντι των Αθηναίων. Έτσι, όταν η Σπάρτη πολιορκήσε την Αθήνα το 404 π.Χ., μετά τη νίκη της στους Αιγός Ποταμούς, οι Αθηναίοι δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να παραδοθούν.

Η εκστρατεία στη Σικελία υπήρξε η κύρια αιτία της καταστροφής της Αθήνας. Οι Έλληνες την απέδωσαν στην «ύβριν» απέναντι στους θεούς, αλλά στην πραγματικότητα υπήρξε ένα παράδειγμα των κινδύνων που ενέχει μια στρατιωτική επιχείρηση η οποία υπερβαίνει τα όρια και δεν έχει επιπλέον σαφείς στρατηγικούς στόχους.

Αίτια της αθηναϊκής καταστροφής

Το ερώτημα που τίθεται σχετικά με την εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία είναι για ποιους λόγους η επιχείρηση αυτή, που διεξήχθη με τόσο μεγάλες και λαμπρές για την εποχή δυνάμεις, είχε τόσο καταστροφικά αποτελέσματα και κατέληξε σε πανωλεθρία. Οι λόγοι είναι πολλοί: Πρώτον, οι εγγενείς δυσχέρειες και οι κίνδυνοι της επιχείρησης τις οποίες επισήμανε ο Νικίας στην Εκκλησία του Δήμου πριν από την ανάληψη της εκστρατείας. Δεύτερον, τα μεγάλα λάθη που έγιναν κατά τη διεξαγωγή της, εξαιτίας της ατολμίας, της διστακτικότητας, της αναποφασιστικότητας και της αναβλητικότητας του Νικία, ο οποίος άφησε, όπως είδαμε, πολλές ευκαιρίες να του διαφύγουν ανεκμετάλλευτες, ενώ έδειξε και ασυγχώρητη αμέλεια στην αντιμετώπιση του Γύλιππο.

Ο κυριότερος, όμως, λόγος της αποτυχίας, ήταν το μοιραίο σφάλμα των Αθηναίων να ανακαλέσουν τον Αλκιβιάδη πριν αρχίσει η εκστρατεία. Η ανάκληση του Αλκιβιάδη,

που ήταν ο εγκέφαλος και η ψυχή της επιχείρησης αυτής, είχε δύο ολέθρια αποτελέσματα: Πρώτον, στέρησε την εκστρατεία από την ηγεσία του Αλκιβιάδη, που ήταν πολύ ικανότερος στρατηγός από τον Νικία και θα διεξήγε ενδεχομένως τις επιχειρήσεις με μεγαλύτερη τόλμη και χωρίς τα λάθη του Νικία, και, δεύτερον, οδήγησε τον Αλκιβιάδη στη Σπάρτη, όπου ο φιλόδοξος και άνευ ηθικών ενδοιασμών νεαρός Αθηναίος πολιτικός έπεισε τους διστακτικούς Σπαρτιάτες να στείλουν στις Συρακούσες ενισχύσεις υπό τον ικανότατο στρατηγό τους Γύλιππο, που άλλαξαν άρδην την έκβαση της εκστρατείας: ενώ οι Συρακούσιοι ήταν έτοιμοι να παραδοθούν, με τη βοήθεια και τις μεγάλες ενισχύσεις που έλαβαν, αναθάρρησαν και πολέμησαν γενναία μέχρι να οδηγήσουν τους Αθηναίους στην τελική πανωλεθρία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

J. B. Bury & Russel Meiggs, *A History of Greece, to the Death of Alexander the Great*, Macmillan Press, 1975.

Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 25, Ελληνική Ιστορία, Εκδοτική Αθηνών.

Θουκυδίδης, *Ιστορία*: Βιβλία ΣΤ', Ζ', μίφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Πόλις, Αθήνα 2011.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Γ1 Κλασικός Ελληνισμός (1).

Donald Kagan, *The Peloponnesian War*, Viking Edition, 2003.

Σπυριδών Λάμπρου, *Ιστορία της Ελλάδος μέχρι της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (1453)*, τόμ. Β', εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 1998.

Γεώργιος Παπαντωνίου, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Παγκόσμιος Ελληνικός Οργανισμός, Αθήνα 1979.

Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 4, «Πελοποννησιακός Πόλεμος», εκδ. Κάκτος.

Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι: Βίοι Νικία και Αλκιβιάδη, εκδ. Κάκτος.

Strategy & Tactics (Μάιος-Ιούν. 2018), «Athenian Sicily Expedition».

Ulrich Wilcken, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976.

Ο **Λυκούργος Αρεταίος** είναι οικονομολόγος, ιστορικός.

Δημιουργήστε μια πράσινη όαση γρήγορα, εύκολα και οικονομικά!

mat Green

Διακοσμητικό Φύλλωμα

mat Green Plus

Φράχτης Φυλλώματος

mat Grass

Συνθετικό γρασίδι

Πράσινο όλο το χρόνο

Δεν αλλοιώνεται
το χρώμα του

Δεν θέλει
πότισμα

Υψηλή αντοχή

ΝΗΣΙΔΑ ΚΑΛΟΓΕΡΟΣ

Η «Ατλαντίδα» του ελληνικού
Αρχιπελάγους με την υψηλή
στρατηγική αξία

του ΙΩΑΝΝΗ Μ. ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Την τοπωνυμία «Καλόγερος» δεν τη συναντάμε σπάνια στην Ιστορία-Χαρτογραφία της ονοματολογίας του ελληνικού Αρχιπελάγους. Ενδεικτικά, αναφέρονται οι χαρακτηριστικές περιπτώσεις των (μικρών σε εμβადόν) νησιών εδαφών στα ΒΑ της Άνδρου, πλησίον της Νισύρου, της Αμοργού, της Σικίνου, στα στενά ανάμεσα σε Τήνο και Άνδρο κ.λπ. Συνήθως, οι «Καλόγεροι» είναι νησίδες «μοναχικές» με έντονο γεωγραφικό διαμελισμό οι οποίες παραπέμπουν στο απόκοσμο αναχωρητικό ύφος ενός ερημίτη...

Ένας βρακόπυργος στο «κέντρο βάρους» του Αιγαίου

Σίγουρα, ο πιο «δημοφιλής» και γνωστός στο ευρύ κοινό «Καλόγερος» είναι εκείνος του Βορείου Αιγαίου, που βρίσκεται ανάμεσα στα Ψαρά - Αντίψαρα, τη Χίο και την Άνδρο (Άκρα Καμπανός). Πρόκειται για ένα ηφαιστειογενές καστροκάραβο που υψώνεται απότομα «μόνο» («solus»), «καταμεσής της θάλασσας» («in the middle of the sea») αποθαρρύνοντας ακόμα και τον πιο φιλόδοξο επισκέπτη που θα επιθυμήσει «*μια γεύση τρικυμίας στα χείλη*». Παράλληλα όμως αυτή η «υπεραπόκεντρη» θέση που κατέχει ο (Μεγάλος) Καλόγερος στο «κέντρο βάρους» του Αιγαίου τού έχει προσδώσει υψηλή στρατηγική αξία, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες των συνεχιζόμενων προκλήσεων και αμφισβητήσεων που εξελίσσονται στην ευρύτερη περιοχή.

Η ιστορία του Καλόγερου έρχεται από πολύ μακριά...

Βέβαια, η ιστορία του (Μεγάλου) Καλόγερου ξεκινάει παλιότερα, πολύ πριν μας καταστούν οικείες οι έννοιες της σύγχρονης γεωπολιτικής (géopolitique) και της ναυτικής ισχύος.

Αρχικά, ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (*Historia naturalis* [Φυσική ιστορία] iv, 51) θεωρεί ότι ο (Μεγάλος) Καλόγερος είναι η νήσος (ή ο σκόπελος) «Αιξ», από την οποία πήρε το όνομά του το Αιγαίο Πέλαγος. «*Το όνομα εις Αιγαίον Πέλαγος έδωκε σκόπελος (ή νήσος) μεταξύ Τήνου και Χίου ονόματι Αιξ, εκ του σχήματος αιγός [...] αιφνιδίως αναπηδήσας εκ του μέσου του πελάγους. Οι παραπλέοντες [...] τον διακρίνουν απάισιον και καταστρεπτικόν (dirum ac pestiferum)*».

Εν συνεχεία, κατά πάσα ένδειξη, ο πρώτος των νεότερων γεωγράφων που έγραψε γι' αυτά τα «Ενάλια Μετέωρα» είναι ο –εκ

Φλωρεντίας ορμώμενος– ιερομόναχος Κριστόφορο Μπουοντελμόντι (Christoforo Buondelmonti) στο έργο του *Liber Insularum Archipelagi* (1420). Μελετώντας κανείς τον Μπουοντελμόντι και τους μεταγενέστερους περιηγητές (Σοννέτι, Ντάπερ) του αιγαιακού χώρου αντιλαμβάνεται (παρά τις ασάφειες και τα τότε πενιχρά τοπογραφικά μέσα) ότι όλες οι εκδοχές συγκλίνουν σε ένα απόκρημνο νησί με εκτεταμένα ύπουλα αβαθή γύρω του και συστάδες από οξυκόρυφους υφάλους και σκοπέλους· φωλιά για ικανότατα αρπακτικά γεράκια· φόβος και τρόμος για τους ναυσιπλοούντες της εποχής. Έτσι, διαφαίνεται ότι η πληθώρα των εκεί ναυαγίων οδήγησε στην κατ' ευφημισμὸν ονομασία «Καλὸς Γέρος» (Bon Viellard – Buon Vecchio).

Συγκεκριμένα, ο εν λόγω Λατίνος ιερομένος αναφέρει: «*Μεταξύ Χίου και Άνδρου υπάρχει βράχος πάρα πολύ υψηλὸς ονόματι Καλόγερος (Caloerus), με πολλές αγρίας και αποκρήμυνους βραχώδεις ακτές καθ' ὅλην την περιφέρειάν του, οὕτως ὥστε να μην υπάρχει πρόσβασις εις την κορυφήν. [...] Πολύ συχνά τα πλοία, τα οποία διακινούνται μεταξύ του Ελλησπόντου και του Κρητικού πελάγους, πλέουν εγγύς του βράχου τούτου και ναυαγούν. Πράγματι, μίαν φοράν επί των ημερῶν μου, την εποχήν του Σχίσματος και της Συνόδου της Κωνσταντίας [μεταξύ 1414 και 1417] ἐν Γενοβέζικον πλοίον, το οποίον επέστρεφε εκ του Πέραν (περιοχή της Κωνσταντινουπόλεως) παραπλέον την αρχαίαν Τροίαν και κατερχόμενον μεταξύ των νήσων Τενέδου και Λήμνου, επλήγη την νύκτα υπό σφοδρού βορείου ανέμου, ο οποίος έρριψεν αυτό επάνω εις αυτόν τον βράχον, και οι ναυτικοί, με τας χείρας ανυψωμένας προς τον ουρανόν, παρέδωσαν το πνεύμα και εκάθησαν ανάμεσα εις τους ως βελόνας*

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Η ηφαιστειογενής «Συστάς των Καλογήρων» (Β. πλάτος 38ο 10', Α. μήκος 25ο 17') αποτελείται από δύο κυρίως νησίδες. Ο Μεγάλος Καλόγερος έχει έκταση 6 στρέμματα, ύψος 36,5 μέτρα και μήκος ακτών 302 μέτρα. Σε απόσταση 1.400 μέτρων προς τα ΒΑ. του Μεγάλου Καλόγερου βρίσκεται ο Μικρός Καλόγερος, ο οποίος έχει έκταση 1,8 στρέμματα, μήκος ακτών 237 μέτρα και ύψος μόλις ένα μέτρο.

αικιμηρούς υφάλους. Διά τούτο οι ναυτικοί οι οποίοι πλέουν διά μέσου της θαλάσσης αυτής, συνηθίζουν να καταρώνται αυτόν τον βράχον και δεικνύοντες το μέρος αυτό από μακράν “γυρίζουν γρήγορα τα πανιά” προς την ανοικτήν θάλασσα...

»Όταν μίαν φοράν έν τουρκικόν σκάφος εβυθίσθη εκεί, οι άνδρες κατέφυγον επί δύο ημέρας επί των αγρίων βράχων, την τρίτην ημέραν ενεφανίσθη έν χριστιανικόν πλοίον και το πλήρωμά του επειδή τους ελυπήθη τούς διέσωσεν όλους ημιθανείς επί του πλοίου του. Αλλά πλησίον της νήσου των Ψαρών, όταν οι Τούρκοι, οι οποίοι εκυκλοφόρουν επί του πλοίου χωρίς φρουρά, ανέκτησαν τας δυνάμεις των, επετέθησαν εναντίον των χριστιανών και πλέοντες προς την ιδικήν των πατρίδα έρριψαν εις διαρκή δουλείαν εκείνους οι οποίοι τους είχαν διασώσει.

»Εδώ επίσης εις το υψηλότερον μέρος αυτού του βράχου ιέρακες και αετοί κτίζουν τας φωλεάς των και ανατρέφουν τα

νεογνά των κατ’έτος, και αναζητούντες την λείαν των με συνεχείς και μακρινάς πτήσεις εξακολουθούν να επιστρέφουν εδώ μέχρις ότου έλθη ο χρόνος διά τους απογόνους των να πετάξουν».

Το ασκηταριό πάνω στο νησί και η μεγάλη έκρηξη!

Ταυτόχρονα, οι περιγραφές και χωρικές απεικονίσεις (π.χ. γκραβούρες) των ταξιδευτών γεωγράφων συμφωνούν (όχι αναμφιβόλως!) στο ότι ο διόλου εύξεινος Καλόγερος υπήρξε κάποτε κατοικήσιμος – κατοικημένος από μοναχούς οι οποίοι είχαν αναπτύξει και συναφείς δραστηριότητες στο νησί, όπως ανέγερση μοναστηριού-ασκηταριού, καλλιέργεια στο εκεί μικρό «οροπέδιο» (!), ιδιοκατασκευή ενός γερανού για την ανέλκυση και καθέλκυση μιας λέμβου που χρησιμοποιούσαν για την αλιεία, τον ανεφοδιασμό και την επικοινωνία με τον έξω κόσμο (π.χ. παραπλέοντα πλοία).

Ο Καλόγερος επισημαίνεται στο «κέντρο βάρους» της ευρύτερης θαλάσσιας περιοχής από τον Τζάκομο Καντέλλι ντα Βινιόλα στο *Arcipelago Mar Egeo*, Ρώμη, 1685. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Απεικόνιση της νήσου Καλόγερος από τον Φραντσέσκο Πατσέντζα, 1688.

Βέβαια, στο σημείο αυτό ανακύπτει το εύλογο ερώτημα περί της στενότητας χώρου, καθότι η περιορισμένης επιφανείας νησίδα, όπως την παρατηρούμε σήμερα, δεν επαρκεί να φιλοξενήσει όλα τα ανωτέρω. Ίσως η απάντηση στο συγκεκριμένο προβληματισμό να δίνεται από τον Αγγλο Μπέρναρντ Ράντολφ (Bernard Randolph) στο βιβλίο του *The Present State of the Islands in the Archipelago* (Οξφόρδη 1687), όπου γράφεται σχετικά για τον «Calojero» του Βόρειου Αιγαίου: «*κείται μεταξύ της Άνδρου και της Χίου, το μεγαλύτερο μέρος του ανατινάχθηκε και καταποντίστηκε προ τριάντα περίπου ετών ενώ όλοι οι κάτοικοι*

σκοτώθηκαν. Κάποιοι έμποροι στη Σμύρνη ακόμα λένε ότι τα περισσότερα από τα σκεύη και τα νομίσματά τους μαυρίσανε όταν το νησί εξερράγη. Πέτρες και βράχια εκσφενδονίστηκαν μέχρι την Τήνο και την Άνδρο. Σήμερα σώζεται ένα πολύ μικρό μέρος του νησιού». Υπογραμμίζεται ότι, για το έτος 1650, υπάρχει σαφώς καταγεγραμμένη έντονη ηφαιστειακή-σεισμική δραστηριότητα στην περιοχή των Κυκλάδων με επίκεντρο τη Σαντορίνη. Οι εν λόγω τεκτονικές αναταράξεις είχαν σφοδρότατα αποτελέσματα που έγιναν αντιληπτά σε όλο το Αιγαίο, όπως κύματα «τσουνάμι» ύψους δέκα μέτρων στην Ίο και στη Σίκινο, αναδύ-

σεις και καταποντισμοί σκοπέλων-νησίδων, εκρήξεις και νέφη αερίων που έφτασαν μέχρι τη Χίο και τα Δαρδανέλια.

Προφανώς δεν είναι τυχαίο ότι και ο Ου. Σ. Άλλεν (W. S. Allen, *Imago Mundi* 29 (1977), σ. 54-71) τιτλοφόρησε εύγλωττα τη σχετική εμβριθή μελέτη του: *Καλόγερος. Μια Ατλαντίδα εν μικροκόσμω*, υπερθεματίζοντας στο σενάριο της μυστηριώδους καταβύθισης του νησιού σε μια μικροκλίμακα χώρου και χρόνου. Στη συγκεκριμένη εκτενή εργασία ο Άλλεν προσπαθεί να άρει τις αμφισβησίες και ανακρίβειες των πρωτογενών στοιχείων (βλ. νησιολόγια, πορτολάνοι) της εποχής, ώστε να προσδιορίσει επακριβώς την εξέλιξη της γεωγραφίας των (ηφαιστειογενών και ηφαιστειόπληκτων) Καλογήρων του Αιγαίου. Έτσι, καθίσταται σαφές το πού σταματάνε τα ιστορικά γεγονότα με τα γεωλογικά φαινόμενα και πού ξεκινά ο Μύθος και η «δημιουργική-παρα-

στατική φαντασία» των αλλοκαιρινών ταξιδευτάδων... Χαρακτηριστική είναι η σχετική «αγανάκτηση» του Ζοζέφ Πιττόν ντε Τουρνεφόρ (Joseph Pitton de Tournefort, *Διήγησις ταξιδίου τινός εις Ανατολήν, Άμστερνταμ 1718*) όταν αυτός είχε αποκλειστεί / καθεί κάποια νύχτα στη νήσο Γυάρο ακολουθώντας πιστά έναν χάρτη γεμάτο... σφάλματα: «είναι πολύ σύνηθες πράγμα διά τους Γεωγράφους να προσθέτουν εις την Δημιουργίαν, και να σχηματίζουν φανταστικές χώρας, όχι δημιουργουμένας από την Παντοδυναμίαν του Θεού».

Ο Ιωάννης Ζωναράς στον Καλόγερο

Κλείνοντας –μα παραμένοντας στην ακλό μεταξύ πραγματικότητας και τοπικής μυθιστορίας– κρίνεται σκόπιμο να γίνει μνεία στην άποψη του Τεβέ (Thevet) σχετικά με την παραμονή του Βυζαντινού χρονικο-

Στον χάρτη διακρίνεται το νησί Καλόγερος ΒΑ. της Άνδρου (Όλφερι Ντάπερ, *Naukeurige beschryving der eilanden, in de archipel der Middellantsche Zee en omtrent dezelve gelegen*, Άμστερνταμ, 1690).

Η συγκεκριμένη απεικόνιση αποτελεί ίσως την πιο πολυπρόσωπη και «πυκνοδομημένη» εκδοχή του Καλόγερου. Ενδεχομένως, ο δημιουργός της γκραβούρας να ήθελε να αποδώσει ταυτόχρονα αρκετά στιγμιότυπα από την καθημερινότητα των μοναχών όπως αλιεία, χειρισμός γερανού-βαρούλκου, προσευχή (πηγή: Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).

γράφου Ιωάννη Ζωναρά (12ος αιώνας) στη... μυστηριώδη νήσο του Αρχιπελάγους. Αναλυτικότερα, ο Τεβέ αναφέρει (*Προσωπογραφίες και βίοι των επιφανών ανδρών*, 1584) ότι: «ολίγον κατόπιν ο Ζωναράς βλέπων όλην την Ευρώπην τόσον αναστατωμένην και τεταραγμένην, απήλθε της βασιλίδος πόλεως διά να περιορισθή εκών εις εξορίαν και αποθάνη εν πτωχία και διά να επιτελέση τούτο εξέλεξεν αρκούντως μακράν της πόλεως νήσον της οποίας το όνομα ουδέποτε ηδυνηθήν να μάθω. Πάντως οι Έλληνες του όρους Αθω μού είπον ότι απειμονώθη εις βράχον τινά, έχοντα περίμετρον (μετά των σκοπέλων οι οποίοι τον περιβάλλουν) περί την λεύγαν, εις το πλέον απρόσιτον της θαλάσσης του Αιγαίου και του Αρχιπελάγους,

ο οποίος καλείται σήμεραν υπό των Ελλήνων Καλόγερος της Άνδρου. Οι Τούρκοι ονομάζουν αυτόν Cahyra, οι εντόπιοι Εβραίοι ή Ιουδαίοι τού δίδουν το όνομα Charchas. Υπάρχει δε επ' αυτού και σήμεραν ακόμη, εν πολύ ωραίον μοναστήριον με Έλληνας Μοναχούς, τους οποίους διατρέφουν οι Έλληνες της ηπειρωτικής χώρας λόγω του αγόνου του τόπου...»

Βέβαια, και αυτή η εκδοχή δεν είναι πέραν πάσης αμφισβήτησης. Υπενθυμίζεται ότι ο υψηλόβαθμος αξιωματούχος –και συγγραφέας της *Επιτομής Ιστοριών*– Ιωάννης Ζωναράς πιθανώς «αυτοεξορίστηκε» περί το 1118 και μόνασε –σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς– στα Πριγκηπόννησα, στη θάλασσα του Μαρμαρά, και εν συνεχεία στον

Ο Καλόγερος από τα νότια, όπου το βαρούλκο με τη βάρκα εμφανίζεται στη δεξιά πλευρά του παρατηρητή (πηγή: Βιντσέντσο Κορονέλλι, *Archipelago*, Βενετία 1707).

Άθω. Πλην όμως, υπάρχουν αναφορές του ίδιου του «*Ιωάννου Μοναχού του Ζωναρά*» από αυτή την αναχωρητική περίοδο της ζωής του, όπου ο τόπος της «απομόνωσής» του χαρακτηρίζεται ξένος, ερημικός και μακρινός. Προφανώς, οι εν λόγω περιγραφές δεν συνάδουν με τα πάντοτε κοσμοπολίτικα «*Μαρμαρονήσια*» που βρίσκονται πλησίον της Κωνσταντινούπολης...

Η αναζήτηση συνεχίζεται...

Τέλος, φαίνεται ότι το συγκεκριμένο «βραχοπαίδι» του Αιγαίου, που «*με ιστορίες αλλόκοτες ο θρύλος το 'χει ζώσει...*» (Ν. Καββαδίας), εξακολουθεί να κρατά ως επτασφράγιστο μυστικό την αληθινή του ιστορία, δημιουργώντας έτσι ποικίλα ερωτήματα στους ερευνητές κάθε εποχής. Τελικά, υπήρξε εγκατάσταση μοναχών; Μεγάλο μέρος της νήσου εξαφανίστηκε περί το 1650; Ποιοι

είναι οι πλέον αξιόπιστοι ιστοριογεωγράφοι εκείνης της περιόδου; Πιθανότατα μόνο μια (πολυδάπανη) υποβρύχια γεωαρχαιολογική έρευνα θα δώσει οριστικές απαντήσεις! Έως τότε, καλούνται οι βιβλιοπλεύστες αναγνώστες να ανατρέξουν στις υπάρχουσες πηγές και να διαμορφώσουν ιδίαν άποψη πιθανότατα και διαφωνώντας (γιατί όχι;) με τα εδώ γραφόμενα...

ΠΗΓΕΣ

- W. S. Allen, «Καλόγερος. Μια Ατλαντίδα εν μικροκόσμω», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* (1974-1977), Αθήνα 1978, σ. 13-83.
- Γεώργιος Γιαγκάκης, «Η σπουδαιότητα της συστάδος των Καλογήρων του Αιγαίου», *Αέροπος* 7 (Μάιος-Ιούνιος 1996).
- Χάρης Κουτελάκης, *Αιγαίο και χάρτες με ανατρεπτική ματιά*, εκδ. Φιλιππούτη, Αθήνα 2008. περ. *Ναυτική Ελλάς* 1 (2018).

Ο **Ιωάννης Μιχαήλ Μικαλακόπουλος** είναι ανθρωπογεωγράφος ερευνητής.

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΣ ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ «ΜΑΡΙΤΑ» ΚΑΙ «ΜΠΑΡΜΠΑΡΟΣΣΑ»

ΜΕΡΟΣ Α΄

του MARTIN BAN ΚΡΕΒΕΛΑΝΤ

ΣΤΙΣ αρχές Δεκεμβρίου 1940, ως γνωστόν, οι γερμανο-γιουγκοσλαβικές διαπραγματεύσεις που αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση της συνεργασίας ή, τουλάχιστον, της ανοχής των Γιουγκοσλάβων στο ζήτημα της εξουδετέρωσης της Ελλάδας είχαν καταλήξει σε αδιέξοδο. Η συνομιλία Χίτλερ-Τσίντσαρ Μάρκοβιτς (Cincar Marković) στις 28 Νοεμβρίου είχε ως αποτέλεσμα να δηλώσει το Βελιγράδι, εννέα ημέρες αργότερα, ότι «η Γιουγκοσλαβία είναι διατεθειμένη να συζητήσει με την κυβέρνηση του Ράικ και

την ιταλική κυβέρνηση το ενδεχόμενο υπογραφής ενός συμφώνου μη επιθέσεως». Ωστόσο, σε εκείνο το χρονικό σημείο ο Χίτλερ είχε ήδη ξεκινήσει την προσπάθειά του να δώσει τέλος στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, κι έτσι η γιουγκοσλαβική διακοίνωση έμεινε αναπάντητη. Μόλις στις 21 Δεκεμβρίου –την ίδια ακριβώς ημέρα όπου ξανάρχισαν οι διαπραγματεύσεις και με την Τουρκία– το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών βγήκε από τον δεκαπενθήμερο λήθαργό του και ήλθε εκ νέου σε επαφή με το Βελιγράδι.

Στις 28 Νοεμβρίου 1940 ο Χίτλερ συναντάται με τον Γιουγκοσλάβο υπουργό Εξωτερικών Τσίτσιτσαρ Μάρκοβιτς. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο υπουργός Εξωτερικών και ο πρωθυπουργός της Γιουγκοσλαβίας Μάρκοβιτς και Ντραγκίσα Σβέτκοβιτς συνυπογράφουν με τον υπουργό Εξωτερικών της Γερμανίας Ρίμπεντροπ σύμφωνο μη επιθέσεως (14 Φεβρ. 1941). ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ: Στρατιώτες των Βάφεν Ες-Ες εισβάλλουν στη Γιουγκοσλαβία.

Εκείνη τη χρονική στιγμή η συνολική κατάσταση είχε πλέον μεταβληθεί. Στις 28 Νοεμβρίου ο Χίτλερ είχε ασκήσει πιέσεις για τη σύναψη συμφώνου μη επιθέσεως· ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει τη Θεσσαλονίκη στη Γιουγκοσλαβία, ενώ είχε υπογραμμίσει ότι «η Γερμανία δεν ζητούσε τίποτα, ούτε καν το δικαίωμα διελεύσεως των στρατευμάτων της». Αντίθετα, στα τέλη Δεκεμβρίου η απόφαση για τη διεξαγωγή της Επιχείρησης Μπαρμπαρόσσα ήταν οριστική και αμετάκλητη· επιπροσθέτως, η σχέση ανάμεσα στην προαναφερθείσα επιχείρηση και την Επιχείρηση Μαρίτα είχε αποσαφηνιστεί πλήρως από την Ανώτατη Διοίκηση του Γερμανικού Στρατού Ξηράς. Μολονότι στην υπ' αριθμόν 20 κατευθυντήρια οδηγία της 13ης Δεκεμβρίου αναφερόταν σωφρόνως ότι η χρήση του γιουγκοσλαβικού σιδηροδρομικού δικτύου δεν θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στον επιχειρησιακό σχεδιασμό, ήταν τόσο

ελκυστικό το ενδεχόμενο να συντομευθεί η διαδικασία συγκέντρωσης των δυνάμεων της Επιχείρησης Μαρίτα από δέκα (όπως προέβλεπε ο αρχικός επιχειρησιακός σχεδιασμός) σε έξι εβδομάδες, που οι Γερμανοί δεν μπορούσαν να το αγνοήσουν. Ως εκ τούτου, στις 21 Δεκεμβρίου ο Ρίμπεντροπ έδωσε στον Μάρκοβιτς την ακόλουθη απάντηση: «*Ο Φύρερ κι εγώ εξετάσαμε την πρόταση για τη σύναψη συμφώνου μη επιθέσεως ανάμεσα στη Γερμανία, την Ιταλία και τη Γιουγκοσλαβία Ασφαλώς, η σύναψη ενός τέτοιου συμφώνου δεν ανταποκρίνεται στα σχέδια για την ενδυνάμωση των σχέσεων της Γιουγκοσλαβίας με τις δυνάμεις του Άξονα, όπως αυτά εξετάθησαν στις συνομιλίες με τον Τσίτσιτσαρ Μάρκοβιτς στο Μπέργκχοφ και το Φουσίλ*».

Η Επιχείρηση Μπαρμπαρόσσα καθιστούσε το σύμφωνο μη επιθέσεως όχι απλώς ανεπαρκές αλλά και χωρίς αμφιβολία επικίνδυνο, καθώς θα επέτρεπε στη

Γιουγκοσλαβία να απαγορεύσει ατιμωρητί τη διέλευση γερμανικών στρατευμάτων και πολεμικού υλικού από τα εδάφη της. Οι Γιουγκοσλάβοι, από την πλευρά τους, δεν γνώριζαν τίποτα για την Επιχείρηση Μπαρμπάροσα και –προσποιήθηκαν ότι– κατελήφθησαν εξαπίνης. Σε τελική ανάλυση, υπενθύμισε με ευγενικό τρόπο στον Ρίμπεντροπ ο Μάρκοβιτς, ο ίδιος ο Χίτλερ ήταν εκείνος που είχε προτείνει τη σύναψη ενός συμφώνου μη επιθέσεως.

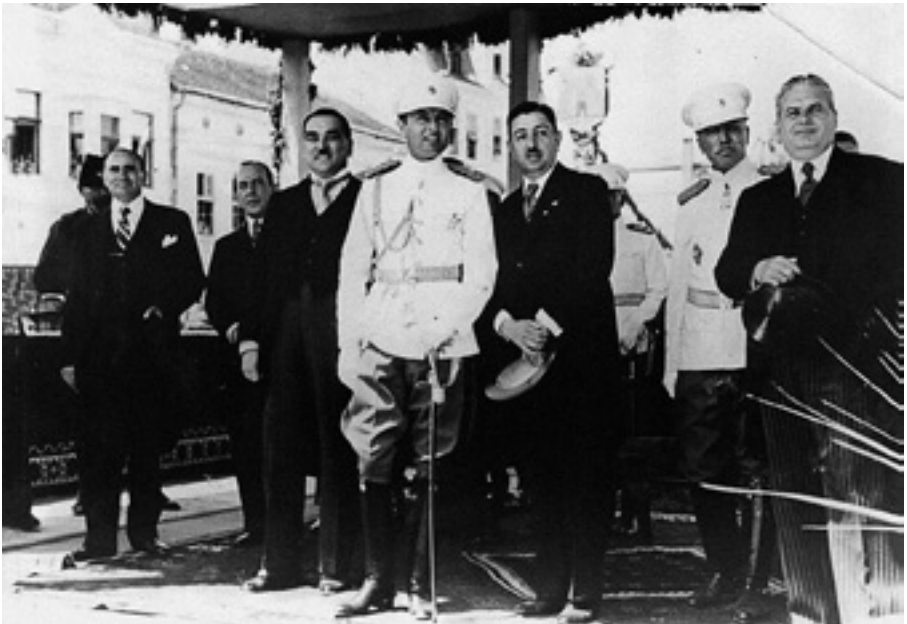
Οι γερμανογιουγκοσλαβικές σχέσεις είχαν περιέλθει και πάλι σε αδιέξοδο. Οι περισσότερες καθυστερήσεις στη διαδικασία συγκέντρωσης των δυνάμεων της Επιχείρησης Μαρίτα έμελλε να ακολουθήσουν, κι ο Χίτλερ ίσως να προέβη στην εκτίμηση ότι η ενδυνάμωση των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία δεν θα ήταν πλέον αναγκαία· σε κάθε περίπτωση, ο Φύρερ δεν ήλθε εκ νέου σε επαφή με τους Γιουγκοσλάβους. Εκείνοι, από την πλευρά τους, δεν ήταν δυνατόν να αναπαυθούν στις δάφνες τους ύστερα από την επιτυχή παρελκυστική τακτική τους έναντι του Χίτλερ· τα γερμανικά στρατεύματα που συνέρρεαν κατά κύματα στη Ρουμανία αποτελούσαν σοβαρότατη απειλή. Κατά τα φαινόμενα, η γιουγκοσλαβική

κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή ένα σχέδιο βολιδοσκοπησης των γερμανικών προθέσεων, χωρίς να αναλαμβάνει ωστόσο καμία δέσμευση. Ως εκ τούτου, ο πρωθυπουργός Ντραγκίσα Τοβέτκοβιτς (Dr. Svetković) δήλωσε μετά τα μέσα Ιανουαρίου στον Ντανίλο Γκρεγκόριτς ότι ήταν διατεθειμένος να μεταβεί στο Βερολίνο για συνομιλίες. Ο Γκρεγκόριτς, που είχε προσφέρει τις καλές του υπηρεσίες και στον Τσίντσαρ Μάρκοβιτς τον Νοέμβριο, έφερε εις πέρας την αποστολή του με αξιοθαύμαστο τρόπο· ενσωμάτωσε αμέσως την πρόταση του Τοβέτκοβιτς στο τέλος μιας μακροσκελούς επιστολής, με την οποία εξηγούσε στους Γερμανούς ότι οι συνομιλίες μεταξύ του Χίτλερ και του Τσίντσαρ Μάρκοβιτς είχαν αποτύχει εξαιτίας των ηττών του ιταλικού στρατού και της επιρροής που ασκούσε στη Γιουγκοσλαβία η φίλη Αγγλία. Ο Τσίντσαρ Μάρκοβιτς ήταν, σύμφωνα με την περιγραφή του Γκρεγκόριτς, ένας «κρατικός λειτουργός» που «δεν έβλεπε τα πράγματα με καθαρή ματιά». Θα δεχόταν ο Φύρερ να συναντηθεί κατ' ιδίαν με τον Τοβέτκοβιτς; Κατά τα φαινόμενα, όχι. Μετά την παρέλευση αρκετών ημερών το Βερολίνο δεν είχε μπει στον κόπο να απαντήσει στους Γιουγκοσλάβους.

Ο Γιουγκοσλάβος πρωθυπουργός Σβέτικοβιτς συναντάται με τον Χίτλερ στο Μπέργκκοφ τον Φεβρουάριο του 1941. ΔΕΞΙΑ: Ο στρατάρχης Βίλχελμ Λιστ (1880-1971) ως διοικητής της 12ης Στρατιάς ήταν από τους κυριότερους ηγέτες κατά τη Βαλκανική Εκστρατεία, μετά το πέρας της οποίας διορίστηκε για λίγους μήνες Ανώτατος Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην Ελλάδα, θέση από την οποία ήταν υπεύθυνος για πολλές παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου μέσω της χρήσης αντιποινών κατά αμάχων για τη δράση των ανταρτών. ΚΑΤΩ: Ο πρίγκιπας Παύλος της Γιουγκοσλαβίας με τον πρωθυπουργό Ντραγκίσα Σβέτικοβιτς.

Ωστόσο, ο Χίτλερ δεν ήταν σε θέση να αγνοήσει επί μακρόν τους Γιουγκοσλάβους. Το τηλεγράφημα που έστειλε ο Λιστ από τη Ρουμανία στις 26 Ιανουαρίου ήταν σαφές: κατά την άποψή του, ο μόνος τρόπος να αποφευχθούν περαιτέρω καθυστερήσεις στη διεξαγωγή της Επιχείρησης Μαρίτα ήταν η χρήση του γιουγκοσλαβικού σιδηροδρομικού δικτύου για τη μεταφορά των μονάδων αντιαεροπορικής άμυνας. Η Ανώτατη Διοίκηση του Γερμανικού Στρατού Ήθρας αποδέχτηκε την εισήγηση του στρατάρχη και υπέβαλε στις 29 Ιανουαρίου σχετική πρόταση στην Ανώτατη Διοίκηση των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων. Μολονότι ο Χίτλερ δεν ενέκρινε το εν λόγω σχέδιο –ίσως φοβήθηκε ότι η αδημονία των στρατηγών θα επέφερε τη διάψευση των ελπίδων του να προσεταιριστεί τη Γιουγκοσλαβία, γι' αυτό και ανέθεσε στον Κάιτελ να εκδώσει μια κατευθυντήρια οδηγία προς επιβεβαίωση των αρχικών διαταγών του–, συνειδητοποίησε ότι ήταν πλέον υποχρεωμένος να δεχτεί την προσφορά του Γκρεγκόριτς. Η επίσκεψη προγραμματίστηκε για τις 14 Φεβρουαρίου, αφού πρώτα αναπτύχθηκε έντονο διπλωματικό παρασκήνιο.

Στο πλαίσιο των προετοιμασιών για τη συνάντηση, ο κορυφαίος στρατιωτικός σύμβουλος του Ρίμπεντροπ συνένταξε ένα αναλυτικό υπόμνημα αναφορικά με το ζήτημα της χρήσης του γιουγκοσλαβικού σιδηροδρομικού δικτύου. Οι μεταφορές μέσω του σιδηροδρομικού δικτύου της Γιουγκοσλαβίας, εξήγησε ο Ρίττερ, θα έπρεπε να διαιρεθούν σε τρία στάδια: 1. Μεταφορές κατά τη διάρκεια της μετακίνησης των γερμανικών στρατευμάτων στη Ρουμανία. 2. Μεταφορές μετά την είσοδό τους στη Βουλγαρία. 3. Μεταφορές μετά την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά της Ελλάδας. Ο Ρίττερ εξήγησε ότι ήταν πια αργά για το πρώτο στάδιο μεταφορών. Οι μεταφορές του δεύτερου σταδίου ήταν ακόμη εφικτές, και η υλοποίησή τους θα γινόταν δεκτή με μεγάλη ικανοποίηση από τον Αρχηγό του Σώματος Επιμελητείας και Μεταφορών του Γερμανικού Στρατού Ήθρας. Σε ό,τι αφορούσε το τρίτο στάδιο, το γερμανικό Υπουργείο

Εξωτερικών ήταν της γνώμης ότι, από τη στιγμή κατά την οποία οι αμαξοστοιχίες θα εκτελούσαν δρομολόγια στη Βουλγαρία, δεν θα ήταν δυσχερής η εκτέλεση δρομολογίων και στην Ελλάδα. Στο εν λόγω υπόμνημα προστέθηκε η ακόλουθη σημείωση, που τιτλοφορήθηκε «Διέλευση μέσω Γιουγκοσλαβίας»:

Όχι στρατεύματα

Όχι πολεμικό υλικό (όπλα και πυρομαχικά)

Όμως, όλα τα υπόλοιπα: εφόδια, υγειονομικές υπηρεσίες, φορτηγά, άλογα κ.λπ. Αμαξοστοιχίες του Γερμανικού Ερυθρού Σταυρού για ασθενείς και τραυματίες και προς τις δύο κατευθύνσεις. Κατά την επιστροφή, κενά βαγόνια.

Αριθμός: 10 αμαξοστοιχίες ημερησίως.

Μεταφορές προς τη Βουλγαρία μόνον, όχι προς την Ελλάδα.

Εφόσον οι αμαξοστοιχίες με τις οποίες θα μεταφέρονταν εφόδια στη Βουλγαρία πριν από τη διάβαση του Δούναβη θα ανέρχονταν βάσει του επιχειρησιακού σχεδιασμού σε 128, οι δέκα αμαξοστοιχίες που θα διέρχονταν ημερησίως τα γιουγκοσλαβικά εδάφη θα αποτελούσαν ένα ιδιαίτερα σημαντικό τμήμα του συνολικού αριθμού. Η μείωση του συγκοινωνιακού φόρτου τού υπέρ το δέον επιβαρυσμένου ρουμανικού σιδηροδρομικού δικτύου, ιδίως στην περιοχή της Δοβρουτσάς, θα ήταν δραστική· ασφαλώς, άξιζε τον κόπο να διαπραγματευτούν οι Γερμανοί με τους Γιουγκοσλάβους την πραγματοποίηση των σιδηροδρομικών αυτών δρομολογίων.

Ωστόσο, οι Γιουγκοσλάβοι ήταν σκληροί διαπραγματευτές. Ύστερα από την υποβολή σχετικών ερωτημάτων, ο πρίγκιπας Παύλος διαβεβαίωσε –γύρω στις 20 Ιανουαρίου– τόσο τον Μεταξά όσο και τον Αμερικανό απεσταλμένο, συνταγματάρχη Ντόνοβαν (Donovan), ότι η Γιουγκοσλαβία δεν θα επέτρεπε στα γερμανικά στρατεύματα να διασχίσουν τα εδάφη της, αλλά θα πολεμούσε. Στις 14 Φεβρουαρίου οι Τσόντσαρ Μάρκοβιτς και Τσίντσαρ Μάρκοβιτς επέδειξαν κατά τη διάρκεια της συζήτησής τους με τον Ρίμπεντροπ τόσο μεγάλη αποφασιστικότητα,

που το ζήτημα της χρήσης του γιουγκο-σλαβικού σιδηροδρομικού δικτύου ούτε καν τέθηκε στο τραπέζι των συνομιλιών. Στην εισαγωγική τοποθέτησή του, ο Γιουγκοσλάβος πρωθυπουργός αρνήθηκε κατηγορηματικά ότι είχε αναθέσει ποτέ στον Γκρεγκόριτς οιαδήποτε αποστολή· αντίθετα, η απόφασή του να επισκεφθεί τη Γερμανία ήταν το αποτέλεσμα μιας συνομιλίας μεταξύ του δημοσιογράφου και του Σμιτ, κατά τη διάρκεια της οποίας «οι δύο κύριοι» είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω επίσκεψη θα μπορούσε να αποδειχτεί επωφελής. Κατά τα λοιπά, η πολιτική της Γιουγκοσλαβίας είχε αποκλειστικό στόχο τη διατήρηση της ειρήνης στα Βαλκάνια. Ο Ρίμπεντροπ αντέτεινε –μάλλον με όχι ιδιαίτερα πειστικό τρόπο– ότι το Τριμερές Σύμφωνο, στο οποίο ζητούσε η γερμανική πλευρά να βάλουν την υπογραφή τους οι δύο Γιουγκοσλάβοι κύριοι, αποσκοπούσε στην «αποτροπή της επέκτασης του πολέμου» και «δεν αποτελούσε μια συμμαχία κρατών με αντιβρετανικό προσανατολισμό». Ούτε η Γερμανία επιθυμούσε να συγκρουστεί με την Ελλάδα, αλλά οι εκεί βρετανικές μηχανορραφίες –γνωστό τοις πάσι το Μέτωπο της Θεσσαλονίκης– καθιστούσαν τη σύρραξη αναπόφευκτη. Ο Τσβέτκοβιτς ανταπάντησε ότι, εάν ο στόχος της Γερμανίας ήταν η εκδίωξη των Βρετανών από την Ελλάδα, η Γιουγκοσλαβία θα ήταν διατεθειμένη να τη βοηθήσει· θα επιχειρούσε να μεσολαβήσει για την εξεύρεση διπλωματικής λύσης στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, ακολούθως δε θα συγκροτούσε μια ουδέτερη συμμαχία των κρατών της Βαλκανικής –συμπεριλαμβανομένης της Τουρκίας–, που θα είχε ως στόχο να αποτραπεί η παρουσία των Βρετανών στην εν λόγω περιοχή. Ασφαλώς, αναγκαία προϋπόθεση για τη συγκρότηση της εν λόγω συμμαχίας αποτελούσε η απουσία και των Γερμανών από τη Βαλκανική. Ποια ήταν η άποψη του Γερμανού Υπουργού Εξωτερικών γι' αυτό το σχέδιο; Ο Ρίμπεντροπ, μάλλον αιφνιδιασμένος, απάντησε ότι δεν έτρεφε ιδιαίτερες ελπίδες για αίσια έκβαση του γιουγκοσλαβικού σχεδίου, καθώς θεωρούσε όντως απίθανη την απομά-

κρυνση των Βρετανών από τη Βαλκανική με ειρηνικά μέσα.

Η προσπάθεια του Χίτλερ το απόγευμα της ίδιας ημέρας δεν υπήρξε περισσότερο επιτυχής από εκείνη του Γερμανού Υπουργού Εξωτερικών. Ο Γιουγκοσλάβος πρωθυπουργός δεν έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στα σχέδια που του εξέθεσε ο Φύρερ· αντ' αυτών, αναφέρθηκε κατ' επανάληψιν στο δικό του σχέδιο, που προέβλεπε τον τερματισμό του ελληνοϊταλικού πολέμου με διπλωματικά μέσα και τη συγκρότηση μιας ουδέτερης συμμαχίας των κρατών της Βαλκανικής. Ο Χίτλερ δεν είχε ούτε καν την ευκαιρία να θέσει καθ' όλη τη διάρκεια της συνομιλίας το άκρως σημαντικό ζήτημα της διελεύσεως των γερμανικών στρατευμάτων· ίσως πάλι αντιλήφθηκε ότι το ζήτημα της διελεύσεως δεν θα συνέβαλλε καθόλου στη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης με τους Γιουγκοσλάβους. Σε ό,τι αφορούσε το σχέδιο του Τσβέτκοβιτς για την εξεύρεση διπλωματικής λύσης, ήταν εξίσου επιφυλακτικός με τον Γερμανό Υπουργό Εξωτερικών στις εκτιμήσεις του για τις προοπτικές αυτού· όμως, δέχτηκε να διαβιβάσει την πρόταση στη Ρώμη, η οποία, για λόγους εντυπώσεων, εξακολουθούσε να παρουσιάζεται στην υφήλιο ως ο διορισμένος από τον Άξονα κριτής όλων των ζητημάτων της Βαλκανικής. Έχοντας αντιμετωπίσει τα σχέδια του Φύρερ με αυτό τον υποδειγματικό τρόπο, ο Τσβέτκοβιτς, ο οποίος είχε πάντοτε κατά νου την απειλητική παρουσία των γερμανικών μεραρχιών στη Ρουμανία και επεδίωκε να κερδίσει χρόνο, είχε το θράσος να ζητήσει συνάντηση του Χίτλερ με τον Πρίγκιπα Παύλο.

Ασφαλώς, ο Χίτλερ ήταν αντίθετος σε ένα σχέδιο που θα υποχρέωνε τη Γερμανία να παραμείνει εκτός Βαλκανίων. Ωστόσο, επειδή δεν επιθυμούσε να εμφανιστεί ως εκείνος που ήταν υπεύθυνος για τη διατάραξη της ειρήνης στα Βαλκάνια, δεν θέλησε να δηλώσει την αντίθεσή του στο γιουγκοσλαβικό σχέδιο, αλλά ανέθεσε την εν λόγω αποστολή στον Μουσοσολίνι. Ο Ντούτσε έγινε δέκτης ενός ολοφάνερα παραπονημένου αρχείου καταγραφής των συνομιλιών, που

Γερμανικό πεζικό διασχίζει τη Βουλγαρία τον Απρίλιο του 1941.

έβριθε δηλώσεων απέραντης πίστης στον εταίρο του Άξονα και έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην άποψη του Φύρερ ότι «το όλο σχέδιο για τη σύναψη συμμαχίας μεταξύ της Γιουγκοσλαβίας και κρατών όπως η Τουρκία, που είχε ήδη προβεί στην υπογραφή συμφώνου με την Αγγλία, προκειμένου να ασκηθεί πίεση στην τελευταία, ήταν μη ρεαλιστικό». Το κόλπο έπιασε, και ο Ντούτσε απάντησε αμέσως ότι η γιουγκοσλαβική πρόταση σηματοδοτούσε μια προσπάθεια αναβίωσης της Βαλκανικής Συνεννόησης (Entente), που ήταν «σύμφωνη με τον τρόπο σκέψης του *Benesv*». Η αντίδραση αυτή του Μουσσολίνι εξυπηρετούσε σε ικανοποιητικό βαθμό τις επιδιώξεις του Χίτλερ. Από την άλλη πλευρά, η πίεση που ασκούσε η γερμανική πλευρά στον Τσβέτικοβιτς άρχιζε πλέον να ωθεί το Βελιγράδι και τη Ρώμη στη μεταξύ τους προσέγγιση· το Βελιγράδι ήλπιζε ότι οι χωριστές διαπραγματεύσεις με την Ιταλία θα αποτελούσαν προστατευτική ασπίδα έναντι της Γερμανίας, ενώ η Ρώμη είχε κατά νου να εκμεταλλευτεί τον

φόβο των Γιουγκοσλάβων για τη Γερμανία και να διαπραγματευτεί τη σύναψη ενός διμερούς ιταλογιουγκοσλαβικού συμφώνου, που θα στρεφόταν, όπως και εκείνο του 1937, κατά της Γερμανίας. Ένα τέτοιο σύμφωνο, μολονότι αποσκοπούσε κατά τα φαινόμενα στη στενότερη σύνδεση της Γιουγκοσλαβίας με τον Άξονα, δεν εξυπηρετούσε καθόλου τα σχέδια του Βερολίνου· ως εκ τούτου, η γερμανική πλευρά ζήτησε από τον Μουσσολίνι να εγκαταλείψει τη διαπραγματευτική του προσπάθεια.

Τούτων δοθέντων, η προσπάθεια να ευθυγραμμιστεί η πολιτική της Γιουγκοσλαβίας με την πολιτική του Άξονα στο ζήτημα της εξόντωσης της Ελλάδας είχε αποτύχει δεύτερη φορά. Είναι περιττό να αναφερθεί ότι οι Γερμανοί στρατιωτικοί ήταν δυσареστημένοι με την εξέλιξη αυτή· αφενός μεν το ζήτημα της χρήσης του γιουγκοσλαβικού σιδηροδρομικού δικτύου είχε παραπεμφθεί στις ελληνικές καλένδες, αφετέρου δε το δεξιό πλευρό των γερμανικών δυνάμεων φαινόταν επισφαλές λόγω

Γερμανοί στρατιώτες κατά την προέλασή τους στη Γιουγκοσλαβία ζητούν οδηγίες από κάτοικο της περιοχής. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Τον Απρίλιο του 1941 τριάντα έξι πολίτες του Πάντσεβο εκτελούνται σε αντίποινα για τον θάνατο εννέα ντόπιων Γερμανών, μελών του παραστρατιωτικού σχηματισμού.

της συγκέντρωσης 700.000 Γιουγκοσλάβων στρατιωτών στα ανατολικά σύνορα της χώρας τους, σύμφωνα με τις αναφορές που ελάμβανε η γερμανική πλευρά. Έντονα ανήσυχος, ο Λιστ ζήτησε ενημέρωση για την έκβαση των συνομιλιών με τη Γιουγκοσλαβία, ιδίως δε για το εάν «συζητήθηκε η διέλευση γερμανικού εξοπλισμού ή στρατευμάτων [από τα γιουγκοσλαβικά εδάφη]».

Οι Σέρβοι είχαν καταφέρει να δώσουν την εντύπωση ανθρώπων που δεν φοβούνται, αλλά δεν θα μπορούσαν να αντιτίθενται στους Γερμανούς επ' άπειρον. Η ολοένα και μεγαλύτερη συγκέντρωση γερμανικών στρατευμάτων στη Ρουμανία είχε σοβαρότερο αντίκτυπο στους Γιουγκοσλάβους από τις ενέσεις ηθικού των φίλων της Αγγλίας: στις 24 Φεβρουαρίου ο Πρίγκιπας Παύλος δέχτηκε να μεταβεί στη Γερμανία. Η συνάντησή του με τον Χίτλερ πραγματοποιήθηκε στις 4 Μαρτίου: μια συνοπτική έκθεση που έστειλε ο Ρίμπεντροπ στον Χέερεν (Heeren) δύο ημέρες αργότερα μας επιτρέπει να έχουμε γνώση των όσων διαμείφθηκαν μεταξύ των δύο ανδρών. Αφού προέβη στη συνθήκη στομφώδη διάλεξη για τη βέβαιη νίκη της Γερμανίας, ο Χίτλερ ισχυρίστηκε

ευφυσώς ότι, μετά την εξολόθρευση των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα, τα γερμανικά στρατεύματα δεν θα παρέμεναν στα Βαλκάνια επ' αόριστον: εάν η Γιουγκοσλαβία δεν προέβαλλε την αξίωση να καταλάβει τη Θεσσαλονίκη, η πόλη ίσως να έπεφτε στα χέρια των Βουλγάρων ή των Ιταλών. «Εμφανώς εντυπωσιασμένος» από τις παρατηρήσεις του Φύρερ, ο Πρίγκιπας Παύλος δήλωσε ότι, αν και προσωπικώς διέκειτο φιλικά απέναντι στους Άγγλους, η Γιουγκοσλαβία δεν μπορούσε παρά να εξετάσει την πρόταση της Γερμανίας. Αφού εξέφρασε την ανησυχία του για το ενδεχόμενο να ξεσπάσει επανάσταση στη Γιουγκοσλαβία, σε περίπτωση που αυτός αποδεχόταν τη γερμανική πρόταση, ο Πρίγκιπας Παύλος αποχαιρέτησε τον συνομιλητή του.

Αμέσως μετά την επιστροφή του στην πατρίδα του από το Μπέργκχοφ, ο Πρίγκιπας Παύλος συγκάλεσε το Συμβούλιο του Στέμματος προκειμένου να συζητηθούν οι γερμανικές αξιώσεις. Έπειτα από ενδελεχή εξέταση των εναλλακτικών λύσεων το Συμβούλιο του Στέμματος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στο Τριμερές Σύμφωνο, αν και

συνιστούσε μια οκληρή υπόθεση, ήταν η λιγότερο δυσάρεστη επιλογή – εφόσον εκπληρώνονταν ορισμένοι όροι από την πλευρά των εταιρών του Άξονα. Δύο ημέρες αργότερα η λίστα στην οποία περιλαμβάνονταν οι όροι αυτοί παρουσιάστηκε στον Χέρεν. Ως αντάλλαγμα για την προσχώρησή της στο Τριμερές Σύμφωνο, η Γιουγκοσλαβία ζητούσε από τη Γερμανία και την Ιταλία να εγγυηθούν εγγράφως ότι:

1. Θα σεβαστούν την εθνική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Γιουγκοσλαβίας.

2. Δεν θα ζητήσουν από τη Γιουγκοσλαβία στρατιωτική βοήθεια, ούτε τη διέλευση ή μεταφορά στρατευμάτων διαμέσου των εδαφών της κατά τη διάρκεια του πολέμου.

3. Θα λάβουν υπόψη, στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης της Ευρώπης, το ενδιαφέρον της Γιουγκοσλαβίας για ελεύθερη πρόσβαση στο Αιγαίο διαμέσου της Θεσσαλονίκης.

Ο Τσίντσαρ Μάρκοβιτς ισχυρίστηκε ότι μια θετική απάντηση του Άξονα «θα καθιστούσε πολύ ευχερέστερη τη συμφωνία της [γιουγκοσλαβικής] κυβέρνησης με την επιθυμητή πολιτική». Τη συγκεκριμένη

χρονική στιγμή τα γερμανικά στρατεύματα είχαν ήδη εισέλθει στη Βουλγαρία και προωθούνταν ταχέως προς νότο. Μολονότι το Αρχηγείο της 12ης Στρατιάς εξέφραζε τη δυσαρέσκειά του για τον συγκοινωνιακό φόρτο στη Βουλγαρία και τόνιζε κατ' επανάληψη ότι το γιουγκοσλαβικό σιδηροδρομικό δίκτυο αποτελούσε τη μόνη δυνατή λύση στο εν λόγω πρόβλημα, ο Χέρεν, σχολιάζοντας τις γιουγκοσλαβικές αξιώσεις, εξέφρασε την άποψη ότι συνιστούσαν απολύτως απαραίτητες, δεσμευτικές προϋποθέσεις (*conditio sine qua non*). Εάν δεν ικανοποιούνταν από την πλευρά των εταιρών του Άξονα, θα ήταν αναγκαία η διεξαγωγή νέων συνομιλιών· όμως, όταν θα διεξάγονταν οι εν λόγω συνομιλίες, το όλο ζήτημα της διέλευσης των γερμανικών στρατευμάτων από τα γιουγκοσλαβικά εδάφη θα είχε ξεπεραστεί από τις εξελίξεις. Επιπροσθέτως, οι Γιουγκοσλάβοι ήταν χωρίς αμφιβολία αποφασισμένοι να εναντιωθούν στο γερμανικό αίτημα για τη διέλευση στρατευμάτων από τα εδάφη της χώρας τους· μάλιστα, σύμφωνα με αναφορές που λάμβανε η γερμανική πλευρά, τοποθετούσαν εκρηκτικές ύλες στο σιδηροδρομικό δίκτυό τους. Υπ' αυτές

τις συνθήκες, ο Χίτλερ θεώρησε κατά πάσα πιθανότητα ότι η μερική επιτυχία, που συνίστατο στη διασφάλιση του δεξιού πλευρού των δυνάμεών του και στην προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στον Άξονα, ήταν προτιμότερη από την αποτυχία: έτσι, στις 8 Μαρτίου δήλωσε εγγράφως στον Μουσσολίνι ότι από πλευράς του ήταν διατεθειμένος να ικανοποιήσει τις γιουγκοσλαβικές

αξιώσεις. Δεν είναι γνωστό εάν ο Μουσσολίνι απάντησε στον Φύρερ· πάντως, στις 9 Μαρτίου ο Χέρεν έλαβε εντολή να δηλώσει στους Γιουγκοσλάβους ότι γίνονταν αποδεκτά τα περισσότερα αιτήματά τους. Η Γερμανία ήταν διατεθειμένη να εγγυηθεί την εθνική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Γιουγκοσλαβίας· οι Γερμανοί δεν θα ζητούσαν τη διέλευση στρατευμάτων τους από τα

Γερμανικά Πάντσερ προσπαθούν να περάσουν κατεστραμμένο δρόμο στα Βαλκάνια το 1941.

εδάφη της Γιουγκοσλαβίας, ούτε στρατιωτική βοήθεια στην επιχείρηση εναντίον της Ελλάδας· η Θεσσαλονίκη θα παραχωρούνταν στη Γιουγκοσλαβία. Από την άλλη πλευρά, η Γιουγκοσλαβία θα έπρεπε να συμμορφωθεί με το άρθρο III του Τριμερούς Συμφώνου, που αφορούσε την παροχή στρατιωτικής βοήθειας από τα συμβεβλημένα μέρη σε περιπτώσεις όπου αυτό θα κρινόταν αναγκαίο. Παρά ταύτα, οι Γιουγκοσλάβοι δεν έμειναν ικανοποιημένοι από τη στάση των Γερμανών· υποστήριξαν μετ' επιτάσεως ότι, αν και ήταν διατεθειμένοι να υποστηρίξουν την αναδιοργάνωση της Ευρώπης «από πολιτικής και οικονομικής απόψεως», δεν επιθυμούσαν να υπογράψουν το κείμενο ενός συμφώνου που θα τους υποχρέωνε ενδεχομένως να εμπλακούν σε μια πολεμική αναμέτρηση με την ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ. Ο Χέερεν ανέφερε ότι η προσπάθεια να μεταπειστούν απέβη άκαρπη.

Το αδιέξοδο που προκλήθηκε διήρκεσε μόλις μία ημέρα. Στις 11 Μαρτίου ο Χέερεν ανέφερε ότι υπήρχε «έντονη ανησυχία» στον λαό και τον στρατό της Γιουγκοσλαβίας, καθώς κυκλοφορούσαν φήμες ότι η Γερμανία είχε επιδώσει τελεσίγραφο στη Γιουγκοσλαβία· με την αναφορά αυτή επαληθεύονταν οι φόβοι του Πρίγκιπα Παύλου για επανάσταση του γιουγκοσλαβικού λαού. Ο Χίτλερ, επηρεασμένος κατά πάσα πιθανότητα από την αναφορά του Χέερεν, αποδέχτηκε στις 12 Μαρτίου και αυτό το γιουγκοσλαβικό αίτημα:

Λαμβάνοντας υπόψη τη στρατιωτική κατάσταση, η Γερμανία και η Ιταλία διαβεβαιώνουν τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ότι δεν πρόκειται να υποβάλουν, για λογαριασμό δικό τους, κανένα αίτημα για στρατιωτική βοήθεια.

Η προαναφερθείσα διαβεβαίωση του Φύρερ αποτελούσε μια μεγαλειώδη νίκη των Σέρβων· εκείνοι, με απaráμιλλο σθένος, προέβαλαν κι άλλα αιτήματα. «Οι πιεστικές ανάγκες στο εσωτερικό της χώρας» καθιστούσαν επιθυμητή τη δημοσιοποίηση της γερμανικής δήλωσης. Οι Γιουγκοσλάβοι είχαν υπερβεί πλέον τα εσκαμμένα· το Βερολίνο είχε ήδη δώσει τη συγκατάθεσή

του για τη δημοσιοποίηση της εκ μέρους του αποδοχής των υπόλοιπων αιτημάτων της Γιουγκοσλαβίας, αλλά ο Χίτλερ δεν μπορούσε να ικανοποιήσει το αίτημα των Γιουγκοσλάβων για δημόσια επιβεβαίωση του γεγονότος ότι στην πραγματικότητα η προσχώρηση της χώρας τους στο Τριμερές Σύμφωνο ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό ένα τέχνασμα. Σε όλα τα πράγματα υπάρχουν όρια, κατέληξε ο Ρίμπεντροπ.

Έπειτα από μήνες παρελκυστικής τακτικής, είχε φτάσει η ώρα της αλήθειας για τη Γιουγκοσλαβία. Γερμανικά στρατεύματα συνέρρεαν στη γειτονική Βουλγαρία· η Ουγγαρία και η Ρουμανία είχαν ήδη καταληφθεί. Παγιδευμένη σε έναν ατσάλινο κλοιό, η κυβέρνηση του Βελιγραδίου υπέκυψε στις γερμανικές πιέσεις στις 17 Μαρτίου. Η προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στο Τριμερές Σύμφωνο έλαβε χώρα στη Βιέννη την 25η Μαρτίου, παρουσία των εκπροσώπων της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας, της Ουγγαρίας, της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας και της Σλοβακίας. Οι Γιουγκοσλάβοι, ακολουθώντας επί μακρόν παρελκυστική πολιτική, επέδειξαν πραγματικά απaráβλητο θάρρος απέναντι σε ένα κράτος πολύ ισχυρότερο από το δικό τους. Πέτυχαν την ικανοποίηση όλων των αιτημάτων τους, ακυρώνοντας κατ' ουσίαν την πράξη της προσχώρησής τους στο Τριμερές Σύμφωνο πριν καν αυτή γίνει γνωστή ανά την υφήλιο. Απέσπασαν ακόμη και τη συναίνεση του Χίτλερ για τη δημοσιοποίηση της εκ μέρους του αποδοχής των αιτημάτων της Γιουγκοσλαβίας – όλων πλην ενός. Στο τέλος, το αίτημα αυτό αποδείχτηκε η αιτία της κατάρρευσης της Γιουγκοσλαβίας.

Οι παραμονές της επιχείρησης

Το βράδυ της 27ης Φεβρουαρίου έφτασε στο Αρχηγείο της 12ης Στρατιάς το ακόλουθο τηλετύπημα: «HEERESTRASSE» το επόμενο πρωί οι πολυάριθμες μονάδες που υπάγονταν στην εν λόγω στρατιά έλαβαν τη διαταγή κατασκευής των γεφυρών («Heerestrassen»), γεγονός που σήμανε την έναρξη πυρετώδους δραστηριότητας παντού. Σε τρία σημεία κατά μήκος του Δούναβη, πλοία

έλαβαν τις κατάλληλες θέσεις και έριξαν τις άγκυρες τους στον πυθμένα του ποταμού· πλωτές γέφυρες κατασκευάστηκαν και ενώθηκαν μεταξύ τους· αντιαεροπορικές πυροβολαρχίες έλαβαν θέσεις μάχης, προκειμένου να προστατεύσουν τις γέφυρες. Έως το βράδυ της ίδιας ημέρας οι γέφυρες –εκ δυσμών προς ανατολάς, στο Μπεκέτ, στο Τούρνου Μαγκουρέλε και στο Τζούρτζου– ήταν έτοιμες. Την 1η Μαρτίου οι πρώτες μονάδες αντιαεροπορικής άμυνας διέβησαν μέσω των εν λόγω γεφυρών το Δούναβη, καθ’ οδόν προς τη Σόφια και τον Πύργο (Μπουργκάς).

Το σχέδιο του Λιστ προέβλεπε την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στη Βουλγαρία σε τέσσερις φάλαγγες. Η πτέρυγα στο δεξιό άκρο, που συνίστατο από τμήματα του VIII Αεροπορικού Σώματος και του XVIII Σώματος Στρατού, θα περνούσε σε πολύ μικρή απόσταση από το γιουγκοσλαβικό μέτωπο καθ’ οδόν προς τη Σόφια και, ακολουθώντας την υπ’ αριθμόν 1 διαδρομή, θα κατευθυνόταν διαμέσου της κοιλάδας του Στρυμόνα προς νότον, προς τη Στενωπό του Ρούπελ. Ο κύριος όγκος των μονάδων του XXXX Σώματος Στρατού θα διέβαινε το Δούναβη μέσω της γέφυρας στο Τούρνου Μαγκουρέλε, ενώ η 60ή Μηχανοκίνητη Μεραρχία, μολονότι υπαγόταν στο προαναφερθέν σώμα στρατού, θα χρησιμοποιούσε τη γέφυρα στο Μπεκέτ, προκειμένου να αποφευχθεί ενδεχόμενη συμφόρηση. Ανατολικότερα, το XIV Σώμα Στρατού έκανε χρήση της γέφυρας στο Τζούρτζου, ενώ η 5η και η 11η Τεθωρακισμένη Μεραρχία διέβησαν ταχέως τη ρουμανοβουλγαρική μεθόριο στην περιοχή της Δοβρουτσάς και έλαβαν θέσεις μάχης κατά μήκος των βουλγαροτουρκικών συνόρων· οι πρώτες γερμανικές μονάδες έφτασαν εκεί στις 4 Μαρτίου. Σε γενικές γραμμές, η προέλαση των γερμανικών στρατευμάτων εξελίχθηκε σύμφωνα με τον επιχειρησιακό σχεδιασμό· σοβαρές καθυστερήσεις σημειώθηκαν μόνο στην υπ’ αριθμόν 1 διαδρομή, όταν η ελαφρά γέφυρα στο Μπεκέτ τέθηκε προσωρινά εκτός λειτουργίας. Η χιονόπτωση απέκλεισε το –ούτως ή άλλως προ-

βληματικό– τμήμα της διαδρομής πλησίον του Οριέτσοβο, γεγονός που επέφερε καθυστερήσεις στη μετακίνηση μονάδων του VIII Αεροπορικού Σώματος και του XVIII Σώματος Στρατού. Επιπροσθέτως, ήταν απαραίτητη η ταχεία προώθηση ενός προκεχωρημένου τμήματος προς κάλυψη της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου στο πλέον ευάλωτο σημείο της, απέναντι από τη Στενωπό του Ρούπελ. Προς τούτο, στην υπ’ αριθμόν 1 διαδρομή δόθηκε προτεραιότητα σε μονάδες της 2ας Τεθωρακισμένης Μεραρχίας· το ίδιο συνέβη και με την 6η Ορεινή Μεραρχία, της οποίας οι άνδρες επιβιβάστηκαν σε μεταφορικά μέσα και προωθήθηκαν στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο, όπου τάχθηκαν σε θέσεις μάχης στις 4 Μαρτίου. Οι μετακινήσεις των εν λόγω μονάδων είχαν ως αποτέλεσμα τη διασπορά των υπόλοιπων μονάδων του XVIII Σώματος Στρατού σε εξαιρετικά μεγάλες αποστάσεις.

Οι καιρικές συνθήκες και το εδαφικό ανάγλυφο καθιστούσαν εξαιρετικά επικίνδυνη τη διάσχιση των ορεινών όγκων των Βαλκανίων από τις μεραρχίες Πεζικού και τις ορεινές μεραρχίες του Γερμανικού Στρατού. Αναπόφευκτη ήταν η διασπορά και η επιμήκυνση των φαλάγγων, καθώς και η παρέλευση ενός χρονικού διαστήματος για την επανένωσή τους. Τα μηχανοκίνητα προκεχωρημένα τμήματα της 50ής, της 72ης και της 164ης Μεραρχίας Πεζικού, που ακολουθούσαν κατά πόδας την 6η Ορεινή Μεραρχία, αφίχθησαν στους τομείς ευθύνης τους –στις περιοχές Νευροκόπι, Πασμακλή (Smolyan) και Μαστανλή– στις 8 Μαρτίου.

Το Επιτελείο του VIII Αεροπορικού Σώματος άρχισε επίσης να προωθείται στις 2 Μαρτίου. Χάρη στις ευνοϊκές καιρικές συνθήκες, η μεταφορά των ιπτάμενων μέσων του αεροπορικού σώματος ολοκληρώθηκε την ίδια ημέρα. Η μετακίνηση του προσωπικού εδάφους ολοκληρώθηκε στις 8 Μαρτίου. Οι μονάδες αντιαεροπορικής άμυνας προωθούνταν εν γένει σε συνδυασμό με τις στρατιωτικές μονάδες που θα έπρεπε να προστατεύσουν· οι κύριες αντιαεροπορικές δυνάμεις συγκεντρώθηκαν

Γερμανοί στρατιώτες στη Γιουγκοσλαβία το 1941.

πλησίον των γεφυρών του Δούναβη και στις ορεινές διαβάσεις των Βαλκανίων. Οι μονάδες αντιαεροπορικής άμυνας που προορίζονταν για την προστασία των γεφυρών του Δούναβη παρέμειναν στις θέσεις τους έως τις 8 Μαρτίου, όταν ολοκληρώθηκε η διάβαση του ποταμού από τον κύριο όγκο των δυνάμεων του 1ου σταδίου· ακολούθως οι εν λόγω μονάδες κατευθύνθηκαν προς τις θέσεις που προέβλεπε ο επιχειρησιακός σχεδιασμός, πλησίον του Κάρλοβο, της Σόφιας, του Βέλικο Τάρνοβο, του Πύργου (Μπουργκάς) και της περιοχής όπου είχε σταθμεύσει η 6η Ορεινή Μεραρχία.

Ενώσω πραγματοποιούνταν οι μετακινήσεις αυτές στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, στη Ρουμανία ολοκληρωνόταν η αποβίβαση των δυνάμεων του 2ου σταδίου από τις αμαξοστοιχίες. Συνεπεία πιθανώς των βουλγαρικών διαμαρτυριών τις παραμονές της διάβασης του Δούναβη, ο Χίτλερ είχε αισθανθεί την ανάγκη να προστατεύσει τα νότια του έναντι των Ρώσων. Ως εκ τούτου, ανείρεσε την προηγούμενη απόφασή

του να αποσπάσει τη 16η Τεθωρακισμένη Μεραρχία από τη Γερμανική Στρατιωτική Αποστολή στη Ρουμανία και να τη στείλει στη Βουλγαρία· αντ' αυτής, έδωσε εντολή να ενσωματωθεί εκ νέου η Μεραρχία των SS «Άντολφ Χίτλερ» στις δυνάμεις του δεύτερου σταδίου. Οι μονάδες της μεραρχίας αυτής, που διατάχθηκαν να αναχωρήσουν από τη γαλλική πόλη Μετς, διέβησαν τον Δούναβη και συγκεντρώθηκαν πλησίον της Σόφιας. Η έναρξη της άφιξης των δυνάμεων του τρίτου σταδίου στη Ρουμανία είχε προγραμματιστεί για τις 13 Μαρτίου, η δε ολοκλήρωση της εν λόγω επιχείρησης για τις 2 Απριλίου· στις δυνάμεις του τρίτου σταδίου συγκαταλέγονταν τα Επιτελεία του XI και του L Σώματος Στρατού, η 46η, η 56η, η 76η, η 183η, η 198η και η 294η Μεραρχία Πεζικού, η 4η Ορεινή Μεραρχία, καθώς και μονάδες των Όπλων Υποστηρίξεως του Στρατού Ξηράς και αμαξοστοιχίες μεταφοράς πολεμοφοδίων.

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

■ Ο Μάρτιν βαν Κρέβελντ είναι καθηγητής Ιστορίας στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Βαγγέλης Στεργιόπουλος.

ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΑΝΑΧΩΜΑΤΑ Ή ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΤΩΝ ΕΣ ΕΣ;

των ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ και ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ

ΤΗΝ άνοιξη του 1943 το αντι-στασιακό πνεύμα δυνάμων στην Ελλάδα. Οι απεργίες και οι διαδηλώσεις με πολυπληθή παρουσία του λαού ήταν καθημερινό φαινόμενο στις μεγάλες πόλεις, ενώ το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ ισχυροποιούνταν διαρκώς. Μέσα σε αυτό το κλίμα, στις 7 Απριλίου την κυβέρνηση της χώρας ανέλαβε ο Ιωάννης Ράλλης, ο οποίος, παρόλο που αντιλαμβάνονταν, όπως και η πλειονότητα πλέον, ότι η πλάστιγγα έγερνε προς την πλευρά των Συμμάχων, ήθελε ωστόσο να συνεργαστεί με τους κατακτητές, ώστε να καταφέρουν από κοινού ισχυρά πλήγματα στον κομμουνισμό.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αποφασίστηκε η ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας (ή Ευζώνων), τα οποία, όπως όριζε το σχετικό ΦΕΚ της 18ης Ιουνίου, θα ήταν τέσσερα, σύντομα όμως (Φεβρουάριος / Μάρτιος 1944) κρίθηκε αναγκαίος ο σχηματισμός και άλλων ευζωνικών ταγμάτων «*αναλόγως των εθνικών αναγκών*». Πρωτεργάτες στη συγκρότηση των Ταγμάτων αναδείχθηκαν οι πολιτικοί Θεόδωρος Πάγκαλος και Στυλιανός Γονατάς, καθώς και ο επιχειρηματίας Ιωάννης Βουλπιώτης, γενικός διευθυντής της Ελληνικής Ραδιοφωνίας και στενός συνεργάτης των Γερμανών. Η στελέχωση των ταγμάτων θα γινόταν από εθελοντές «εθνικόφρονες» και ο εξοπλισμός θα αναλαμβάνονταν από τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής. Ο στόχος ήταν ξεκάθαρος: «*να αναλάβουν την προστασίαν του κινδυνεύοντος κοινωνικού μας καθεστώτος από τους καταχθόνιους*

σκοπούς του κομμουνισμού», σύμφωνα με τον ίδιο τον Ράλλη, ο οποίος σε επιστολή του προς τον στρατηγό των ναζί Χανς Σπρίντελ (Hans Spreidel) στις 20 Δεκεμβρίου 1943 ξεκαθάριζε ότι «*η κυβέρνησή μου δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει μέσα, όσο σκληρά κι αν πρέπει να είναι, εναντίον των οπλισμένων αναρχοκομμουνιστικών στοιχείων*» – και όπως έδειξαν τα γεγονότα, πράγματι δεν δίστασε καθόλου.

Τάγμα Ασφαλείας Αγρινίου

Η συγκρότηση του Ταγματος Ασφαλείας και η εδραίωσή του στο Αγρίνιο Στις 18 Ιανουαρίου 1944 το II Τάγμα Ασφαλείας (Τ.Α.) Αθηνών με διοικητή τον Γ. Τολιόπουλο μετακινήθηκε στην Πάτρα με σκοπό τη συγκρότηση Ταγματος Ασφαλείας και στην Πελοπόννησο. Αμέσως μετά τη δημιουργία του πρώτου Τ.Α. στην Πάτρα, ο 5ος Λόχος του II Ταγματος πήγε στο Αγρίνιο, όπου επρόκειτο να αποτελέσει τον πυρήνα του Τ.Α. Αγρινίου – κατόπιν τούτου θα έπρεπε όμως να αποχωρήσει τουλάχιστον αυτές ήταν οι αρχικές εντολές.

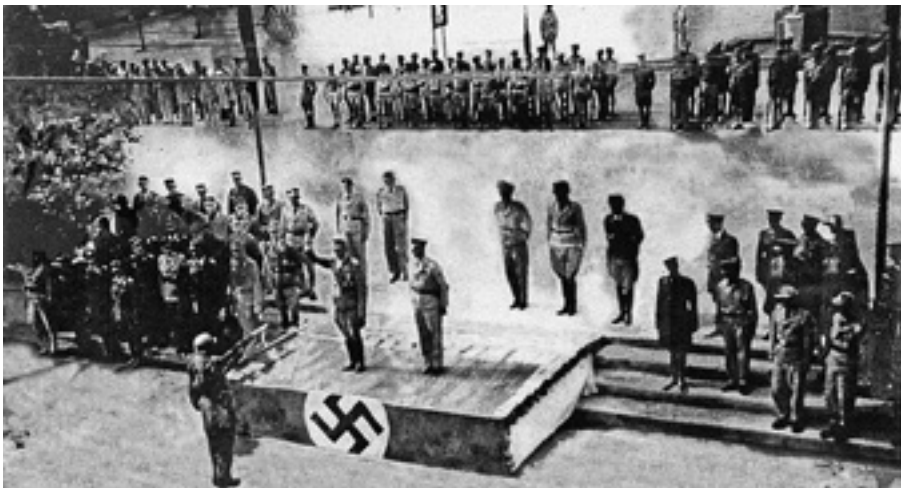
Το απόγευμα της 18ης Φεβρουαρίου 1944 ο 5ος Λόχος έκανε μια μικρή παρέλαση στο κέντρο της πόλης, με την υποδοχή του κόσμου να μπορεί με ασφάλεια να χαρακτηριστεί ψυχρή: οι Αγρινιώτες θεωρούσαν τους ταγματασφαλίτες «μιάσματα» και τους αποκαλούσαν «Πατρινούς» όταν κλήθηκαν να συμμετάσχουν στο Τάγμα, δεν παρουσιάστηκε ούτε ένας στην προκαθορισμένη μέρα, ενώ δεν ήταν λίγοι αυτοί που έχοντας

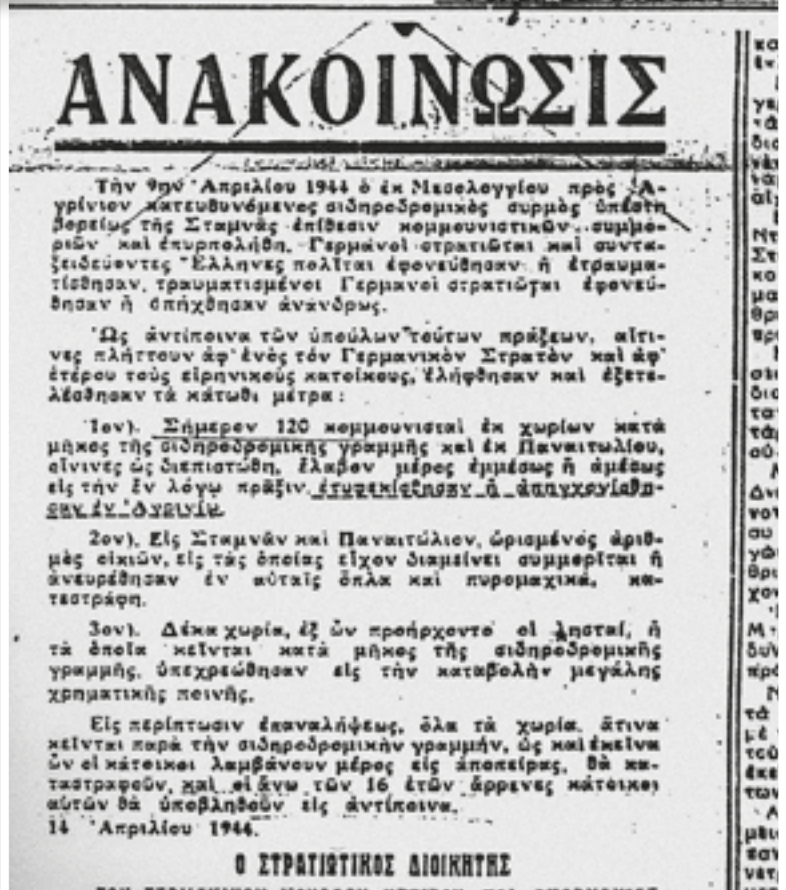
πληροφορηθεί για την έλευση του Λόχου στην πόλη τους και γνωρίζοντας εκ των προτέρων τις πρακτικές των Ταγμάτων Ασφαλείας προτίμησαν να καταφύγουν στα βουνά. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι ταγματασφαλίτες αναγκάστηκαν να προχωρήσουν σε επιστράτευση, με τον Τολιόπουλο όμως να επιμένει στη σχετική «Εκθεσή» του ότι η συγκρότηση του εν λόγω τάγματος επετεύχθη *«διά της εθελουσίας κατατάξεως των κατοίκων της πόλης Αγρινίου και περιχώρων».*

Τα Τάγματα Ασφαλείας στεγάστηκαν στην οδό Δ. Μακρή 15, στο σπίτι του Κουμουνδούρου, οι στρατώνες τους στο τριώροφο κτίριο των αποθηκών Αβραμικού, οι φυλακές στις καπναποθήκες Παναγόπουλου και στις φυλακές Αγίας Τριάδας και οι φυλακές των γυναικών στο σπίτι του Γιάννη Μπαζώνη. Η διοίκηση του Τάγματος ανατέθηκε στον αντισυνταγματάρχη πεζικού Άγγελο Κέντρο, ο οποίος δέχτηκε να μεταβεί στο Αγρίνιο και να αναλάβει αυτή τη θέση ύστερα

Οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής αποδίδουν τιμές στη σημαία τους στην πλατεία Μπέλλου με εκκωφαντική την παντελή απουσία πολιτών.

Η εφημερίδα *Δυτική Ελλάς* αποτυπώνει τις δύο τραγωδίες: τη θανάτωση των 120 στο Αγρίνιο και των 59 στα Καλύβια.

από τη συνάντησή του με τον δικηγόρο Κωνσταντίνο Πρεβεδούρο, ο οποίος μιλούσε εκ μέρους του Ζέρβα, και ύστερα από τη ρητή διαβεβαίωση του στρατηγού Ντερτιλή στην Πάτρα αφενός ότι στόχος του Τάγματος ήταν η περιστολή του κομμουνισμού και η προστασία του ελληνικού πληθυσμού, αφετέρου ότι ο γερμανικός στρατός κατοχής δεν θα είχε καμία ανάμειξη στην όποια δράση του Τάγματος. Παρ' όλα αυτά, οι προσδοκίες του Κέντρου δεν άργησαν να διαψευστούν: ελάχιστες μέρες μετά τη συγκρότηση του Τάγματος Ασφαλείας Αγρινίου τοποθέτησαν σε αυτό ως «σύνδεσμο» της γερμανικής Υπηρεσίας Ασφάλειας των ΕΣ-ΕΣ τον ανθυπολοχαγό Μπάουμαν, περιστοιχιζόμενο και από αρκετούς ακόμη Γερμανούς αξιωματικούς. Ο Κέντρος γρήγορα συνειδητοποίησε ότι οι Γερμανοί, θέλοντας να εξολοθρεύσουν τον ΕΛΑΣ, δεν δίσταζαν να εκτελούν μαζί και να πυρπολούν ολόκληρα χωριά και, για να πετύχουν τους δόλιους σκοπούς τους, θα χρησιμοποιούσαν και τα Τάγματα Ασφαλείας, στα οποία φυσικά δεν θα επέτρεπαν καμία προσπάθεια συνεννόησης με τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ ούτε θα δέχονταν να τους παραχωρήσουν όπλα, παρά μόνο αν έβλεπαν ότι «υπηρετούν τον ίδιο σκοπό». Να σημειωθεί ότι το Τ.Α. Αγρινίου –όπως άλλωστε και τα υπόλοιπα τάγματα– διέθετε ιταλικό οπλισμό, περίστροφα, οπλοπολυβόλα και τρία μηχανοκίνητα οχήματα.

Το Πάσχα του 1944

Την Κυριακή των Βαΐων του 1944 (9 Απριλίου) δυνάμεις του ΕΛΑΣ πραγματοποίησαν επίθεση στον σιδηροδρομικό σταθμό μεταξύ Σταμνός και Αγγελοκάστρου εναντίον μιας αμαξοστοιχίας, η οποία εκκινώντας από το Κρουσνέρι μετέφερε πολεμικό υλικό και καύσιμα για τα γερμανικά αεροπλάνα στο αεροδρόμιο του Αγρινίου. Ο απολογισμός από το χτύπημα ήταν βαρύς για τους Γερμανούς τόσο σε πολεμοφόδια όσο και σε άνδρες – ο αριθμός των οποίων παρ' όλα αυτά δεν είναι εξακριβωμένος: εαμικές πηγές μιλούν για 65 νεκρούς, κάποιοι ταγματσοφάλοι για 18, ενώ ο Τολιόπουλος κατεβάζει τον αριθμό σε μόλις 12.

Όπως ήταν αναμενόμενο, μια τέτοια αιματοχυσία δεν επρόκειτο να μείνει χωρίς αντίποινα: ο διοικητής των γερμανικών δυνάμεων Δυτικής Ελλάδας έδωσε εντολή να εκτελεστούν άμεσα 120 άτομα. Ο Κέντρος εναντιώθηκε σε αυτή την εντολή και, όταν κατάλαβε ότι οι προσπάθειές του έπεφταν στο κενό, άφησε (Μεγάλη Πέμπτη 13 Απριλίου 1944) τη διοίκηση του Τάγματος στον αντισυνταγματάρχη πεζικού Γ. Λελούδα με την ελπίδα ότι και εκείνος θα αρνιόταν να προχωρήσει σε αυτή τη μαζική εκτέλεση, το οποίο όμως δεν έγινε ποτέ.

Το ίδιο βράδυ, για ώρες οι ταγματσοφάλοι έσκαβαν τον λάκκο όπου την επομένη θα έριχναν μέσα 117 πτώματα, ενώ οι ανθυπολοχαγοί Πλέσσας, Μαρινόπουλος και Παπανικολάου άλειφαν σαπούνι μια μεγάλη κουλούρα σκονινί. Ξημερώματα Μεγάλης Παρασκευής (14 Απριλίου) επιλέχθηκαν από τις φυλακές Αγίας Τριάδας οι άνθρωποι που λίγη ώρα αργότερα θα θανατώνονταν. Στις πέντε παρά τέταρτο ακούστηκαν τα ονόματα των Πάνου Σούλου, Αβραάμ Αναστασιάδη και Χρήστου Σαλάκου (ο πρώτος και ο τελευταίος ήταν επονίτες), οι οποίοι οδηγήθηκαν στην πλατεία Μπέλλου και κρεμάστηκαν στους φανοστάτες. Έμειναν κρεμασμένοι εκεί όλη τη Μεγάλη Παρασκευή, και το μεσημέρι του Μεγάλου Σαββάτου υπό δυνατή βροχή τους κατέβασαν και τους ενταφίασαν στον ομαδικό τάφο στην Αγία Τριάδα. Γύρω στις έξι, άλλα δέκα άτομα άκουσαν το όνομά τους και οδηγήθηκαν έξω από τις φυλακές, πίσω από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Μόλις εκτελέστηκαν και ρίχτηκαν στον λάκκο, ακολούθησε η επόμενη δεκάδα, και έτσι συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η εκτέλεση των 117 ανθρώπων. Οι 23 πρώτοι εκτελεσθέντες προέρχονταν από την Κρουσπηγή Πρεβέζης –όπου είχαν συλληφθεί όταν κάποιος από τον εκεί εγκατεστημένο γερμανικό στρατό κατοχής είδε σε ένα σχολικό τραπέζι γραμμένη τη λέξη ΕΑΜ–, ενώ ανάμεσα στους υπόλοιπους νεκρούς υπήρχαν και δύο Ιταλοί αντιφασίστες και μία γυναίκα, η Κατίνα Χατζάρα. Οι ταγματσοφάλοι συμμετείχαν και στη μεταφορά και

Η Κατίνα Χατζάρα ήταν η μοναδική γυναίκα από τους 120 που δολοφονήθηκαν στις 14 Απριλίου 1944. Είχε συλληφθεί νωρίτερα για τη συμμετοχή της στην οργάνωση Εθνική Αλληλεγγύη του ΕΑΜ. ΔΕΞΙΑ: Ο Φοίβος Γρηγοριάδης (ή Βερμαίος), διοικητής του 42ου Συντάγματος και επιτελάρχης του ΕΛΑΣ ΑττικοΒοιωτίας, είχε τη διοίκηση όλων των δυνάμεων που είχαν περικυκλώσει το Αγρίνιο λίγο πριν από την απελευθέρωση.

στην εκτέλεση των κρατουμένων, ενώ, όταν ολοκλήρωσαν το έργο τους, επιθεώρησαν τον λάκκο και επέστρεψαν στις φυλακές για να υμνήσουν το έργο το δικό τους και των Γερμανών. Το γεγονός της παρουσίας ταγματασφαλιτών στην εκτέλεση δυνάμωσε το μίσος των Αγρινιωτών εναντίον τους.

Ειρήσθω εν παρόδω ότι ο ίδιος ο Τολιόπουλος παραδέχεται ότι αυτή η εκτέλεση ήταν μια «άδικη» πράξη των Γερμανών έναντι του ελληνικού πληθυσμού, υποστηρίζει όμως ότι, ενώ η αρχική πρόθεση των Ναζί ήταν να δολοφονήσουν 120 άτομα, χάρη στην παρέμβαση του Τ.Α. ο αριθμός αυτός περιορίστηκε στους 85.

Το τάγμα υπό την ηγεσία του Τολιόπουλου λίγες μόλις μέρες μετά την εκτέλεση των 120 ο Κέντρος επανήλθε στη διοίκηση του Τάγματος και εκμεταλλεύομενος την απουσία του Τολιόπουλου, που βρισκόταν με άδεια στην Αθήνα, προσπάθησε να θέσει υπό τον έλεγχό του την «ομάδα» του

Τολιόπουλου, η οποία είχε πραγματοποιήσει αρπαγές σε κάποια χωριά της περιοχής (όπως στα Καλύβια Αγρινίου). Το σχέδιό του όμως να επέμβει ένα βράδυ με τμήματα του 11ου Λόχου και να αφοπλίσει τον 5ο Λόχο διέρρευσε και η αντίδραση από την πλευρά του 5ου Λόχου ήταν άμεση: οι άντρες του Λόχου αυτού μετά το βραδινό προσκλητήριο μπήκαν στην αποθήκη πυρομαχικών και οπλίστηκαν περιμένοντας τους άντρες του 11ου Λόχου. Λίγες ώρες αργότερα ο Γερμανός λοχίας των Ες-Ες Όττο Μέλο τούς βρήκε σε θέση μάχης και αποφάσισε να βάλει ο ίδιος τα πράγματα στη θέση τους. Ο Κέντρος βρέθηκε υπόλογος και τρεις μέρες μετά –με την επιστροφή του Τολιόπουλου– διατάχθηκε να παραδώσει το Τάγμα σε αυτόν και να μεταβεί στην Πάτρα. Τυχόν άρνησή του θα οδηγούσε στη σύλληψή του από τα Ες-Ες. Έτσι, ο Κέντρος υπάκουσε, παρέδωσε το Τάγμα στον Τολιόπουλο και στις 7 Μαΐου μετακινήθηκε στην Πάτρα.

Στο εξής –υπό τη διοίκηση Τολιόπουλου

Ο Βασίλης Τριανταφύλλου (στη φωτογραφία εικονίζεται με τους γονείς του) ήταν ένας από τους 59 ανθρώπους που εκτελέστηκαν στις 31 Ιουλίου στα Καλύβια. Ο Βασίλης ήταν τότε 17 χρονών και είχε συλληφθεί λίγες μέρες νωρίτερα από τους Γερμανούς χωρίς πραγματική αιτία.

και παρά την άμεση και απεριφραστη αποκήρυξη των Ταγμάτων Ασφαλείας από την εξόριστη κυβέρνηση που βρισκόταν στο Κάιρο (6 Ιανουαρίου 1944), επειδή «*τελούν σε άμεση υπηρεσία του εχθρού*»- το Τ.Α. Αγρινίου επιδόθηκε σε ακρότητες: συχνές ήταν οι λεηλασίες και οι ξυλοδαρμοί «υπόπτων», και οι συλλήψεις και οι εκτελέσεις «αναρχικών», ενώ προφορικές μαρτυρίες μιλούν ακόμη και για βιασμούς γυναικών. Οι φυλακές Αγίας Τριάδας και οι καπναποθήκες Παναγόπουλου γέμισαν με αντιστασιακούς, οι οποίοι ξυλοκοπούνταν μέχρι θανάτου ή υποβάλλονταν σε βασανιστήρια, όπως η φάλαγγα ή οι γάτες.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα βασανισμού με τη μέθοδο της γάτας αποτελεί η περίπτωση της Ελένης Ανδρεοπούλου: η 33χρονη αγρότισσα μετέφερε μηνύματα από και προς τους αντάρτες στα βουνά· όταν συνελήφθη, ξυλοκοπήθηκε άγρια και μεταφέρθηκε στις συγκεκριμένες καπναποθήκες, όπου υποβλήθηκε στο μαρτύριο της

γάτας: της φόρεσαν ένα τσουβάλι με γάτες μέσα, της το έδεσαν στον λαιμό και εν συνεχεία οι φύλακες τη χτυπούσαν ώστε, ακόμη και αν δεν πέθαινε από τα χτυπήματα, να κομματιάσουν οι γάτες τη σάρκα της. Η Ελένη Ανδρεοπούλου εκτελέστηκε από τον ίδιο τον Τολιόπουλο στις 12 Ιουλίου 1944.

Στις 31 Ιουλίου πραγματοποιήθηκε μία ακόμη μαζική εκτέλεση, στα Καλύβια αυτή τη φορά, από τους Γερμανούς, με τη συμμετοχή όμως και ταγματασφαλιτών. Πιο συγκεκριμένα, για λόγους που παραμένουν ακόμη αδιευκρίνιστοι, αντάρτες του ΕΛΑΣ είχαν στήσει ενέδρα από τις 29 Ιουλίου στο φυλάκιο της σιδηροδρομικής γραμμής έξω από τα Καλύβια προς τη μεριά του Αγγελόκαστρου. Την επόμενη μέρα το μεσημέρι ένα διερχόμενο αυτοκίνητο, στο οποίο επέβαιναν Γερμανοί στρατιώτες, χτυπήθηκε από τους ελασίτες· ο οδηγός σκοτώθηκε πρώτος, με αποτέλεσμα το όχημα να ανατραπεί και οι υπόλοιποι να δέχονται τα καταγιστικά πυρά των ανταρτών. Όταν στο

Η φωτογραφία είναι τραβηγμένη στη Ναύπακτο τον Αύγουστο του 1944 και απεικονίζει τρεις Έλληνες αξιωματικούς των Τ.Α και έναν Γερμανό αξιωματικό. Στο άκρο αριστερά εικονίζεται μάλλον ο Ορφανίδης, διοικητής του 3ου Συντάγματος Ευζώνων, και δεύτερος από δεξιά κατά πάσα πιθανότητα ο ταγματάρχης Γιώργος Καπετζώνης, ο διοικητής του Τάγματος της Ναυπάκτου. ΚΑΤΩ. Η Μαρία Δημάδη (1906-1944), μέλος του ΕΑΜ, υπήρξε διερμηνέας στο γερμανικό φρουραρχείο. Εκεί συγκέντρωνε πληροφορίες με κίνδυνο της ζωής της και τις μετέφερε στις αντιστασιακές οργανώσεις. Στα 37 της χρόνια εκτελέστηκε πιθανότατα από τον ίδιο τον Τολιόπουλο. ΔΕΞΙΑ: Εφημερώματα Μεγάλης Παρασκευής του 1944 οι Ναζί κρέμασαν στους φανοστάτες της κεντρικής πλατείας Αγρινίου τρεις νέους ανθρώπους. Στη φωτογραφία φαίνεται το άψυχο σώμα του Αβραάμ Αναστασιάδη να αιωρείται σε μια από τις τρεις κολόνες.

χωρίο μαθεύτηκε ο θάνατος των έξι Γερμανών, έσπευσε ο παπάς με κάποιες γυναίκες επί τόπου για να βοηθήσουν. Αυτή η κίνηση σε συνδυασμό με τη διαβεβαίωση της «Ντουντούς», της Αυστρογερμανίδας συζύγου του επιχειρηματία Σ. Παπαϊάνου (που καλλιέργουσε στρέμματα πατάτες με τις οποίες προμήθευε τους Γερμανούς), ότι στο χωριό δεν υπήρχαν ελασίτες, οδήγησε τον Γερμανό διοικητή να περιορίσει τον αριθμό αυτών που θα εκτελούνταν ως αντίποινα σε 60. Τους ανθρώπους που επρόκειτο να εκτελεστούν τους πήραν από τις φυλακές Αγίας Τριάδας και από τις καπναποθήκες Παναγόπουλου, όπου κρατούνταν όμως και οι Διονύσιος Φούκας, Ιωάννης Καραθάνος και Κωνσταντίνος Παπουτσής. Αυτούς τους τρεις, όταν οι Γερμανοί στρατιώτες τους πήραν για να τους συμπεριλάβουν στους 60, επενέβη ο Λέων Ξυνός, ο υπαρχηγός του Τ.Α. Αγρινίου, και τους επανέφερε στη φυλακή σώζωντάς τους έτσι τη ζωή. Οι υπόλοιποι οδηγήθηκαν στο «Φυλάκιο», στο μέρος ακριβώς που είχαν σκοτωθεί οι Γερμανοί: οι 55 από αυτούς εκτελέστηκαν, ενώ ακόμη 4 κρεμάστηκαν σε τηλεγραφόξυλα· ο αριθμός λοιπόν των εκτελεσθέντων έμελλε να μην είναι 60, αλλά 59, χάρη στη σωτήρια παρέμβαση κάποιων ταγματσαφαιτών, οι οποίοι έντυσαν τον Μήτσο Ζωγράφο με δικά τους ρούχα και τον παρουσίασαν στους Γερμανούς ως ταγματσαφαιτή. Δεν έδειξαν όμως την ίδια συμπεριφορά και με τον Αντώνη Παπαϊωάννου: ο ελασίτης «καπετάν-Δίας», όπως ήταν γνωστός, όταν βρέθηκε κρεμασμένος στο τηλεγραφόξυλο, ένα καρφι ή μια ακίδα συγκράτησαν το σώμα του με αποτέλεσμα να μην επέλθει ο θάνατος. Όταν όμως εκείνος προσπάθησε να πιαστεί από κει και να ανέβει προς τα επάνω, κάποιος ταγματσαφαιτής τον είδε, ειδοποίησε τους Γερμανούς και τότε ένας Γερμανός του έδωσε τη χαριστική βολή με την ξιφολόγη του.

Τον Αύγουστο του 1944 οι Γερμανοί ετοίμαζαν την αποχώρησή τους και ο ΕΛΑΣ άρχισε να σφίγγει τον κλοιό γύρω από το Αγρίνιο. Στις 31 του μηνός αυτού στον εξωτερικό χώρο

των φυλακών της Αγίας Τριάδας εκτελέστηκε η Μαρία Δημάδη – πιθανότατα από τα χέρια του ίδιου του Τολιόπουλου. Η Μ. Δημάδη –37 χρονών τότε– είχε συνταχθεί με τον ΕΑΜ, ενώ ταυτόχρονα εργαζόταν ως μεταφράστρια στο Γερμανικό Φρουραρχείο (Κομαντατούρ), επομένως ήταν σε θέση να γνωρίζει τη δράση του Τ.Α. σε όλη του την έκταση. Γι' αυτό, ο Τολιόπουλος, φοβούμενος μήπως αποκαλύψει μετά την απελευθέρωσή της την προδοτική συμπεριφορά και τα εγκλήματα των Ταγμάτων Ασφαλείας, προέβη σε αυτή την αποτρόπαιη πράξη.

Το πρώτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου, και ενώ το Τ.Α. Αγρινίου έκανε τις απαραίτητες ενέργειες, ώστε να αποτελέσει την οπισθοφυλακή των αποχωρούντων Γερμανών, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ γύρω από το Αγρίνιο είχαν ενισχυθεί κατά πολύ: οι πληροφορίες των ιδίων των ταγματσαφαιτών μιλούσαν για μία ταξιαρχία, τρία συντάγματα και μία πυροβολαρχία.

Την Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου οι Γερμανοί εγκατέλειψαν το Αγρίνιο και κατευθύνθηκαν προς την Αμφιλοχία. Μάλιστα, για να διασφαλίσουν την υποχώρησή τους, το ίδιο βράδυ ανατίναξαν τη γέφυρα του Αχελώου. Πίσω στο Αγρίνιο, ο Τολιόπουλος, έχοντας στη διάθεσή του πέντε Λόχους Τυφεκιοφόρων, έναν Λόχο Πολυβόλων και ένα μηχανοκίνητο τμήμα, άρχισε να οργανώνει την άμυνα της πόλης έναντι των ελαστικών τμημάτων.

Την επόμενη μέρα πραγματοποιήθηκε συνάντηση μεταξύ του Λάμπρου Αντωνίου, του εκπροσώπου του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, του Νίκου Καρμανίδη, του Δημάρχου Αγρινίου, του ταγματάρχη Γιώργου Τζωρτζάκη, του διοικητή της Χωροφυλακής Αγρινίου και του Τολιόπουλου για να συζητηθεί η παράδοση της πόλης από το Τ.Α. Όμως η συνάντηση απέβη άκαρπη, αφού ο Τολιόπουλος δεν θα δεχόταν ποτέ να παραδώσει το Τάγμα του και την πόλη «σε κομμουνιστές», όπως είπε, αλλά θα περίμενε την άφιξη των συμμαχικών δυνάμεων.

Τις μέρες που ακολούθησαν σημειώθηκαν επιθέσεις του ΕΛΑΣ και αμφοτέρωθεν

Παρέλαση –μάλλον 25ης Μαρτίου 1944– αξιωματικών του Τάγματος Ασφαλείας Αργινίου ενώπιον των πολιτικών και στρατιωτικών προϊσταμένων τους και των γερμανικών αρχών στην πλατεία Μπέλλου. Στο κέντρο, ανάμεσα σε δύο Γερμανούς αξιωματικούς διακρίνεται ο Τολιόπουλος.

ΜΕΣΗ. Αφίσα που υπήρχε σε όλο τον νομό Αιτωλοακαρνανίας με την οποία ο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καλούσε τους ταγματσοφάτες να παραδώσουν τα όπλα τους και να συνταχθούν με τις δικές τους δυνάμεις. ΚΑΤΩ. Στη φωτογραφία εικονίζονται αντάρτες του 239 Συντάγματος του ΕΛΑΣ να κατευθύνονται με πανηγυρικές επευφημίες μέσω της οδού Παπαστρατού προς την πλατεία Μπέλλου (την κεντρική πλατεία του Αργινίου) για να γιορτάσουν την απελευθέρωση της πόλης.

Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΡΟΣ ΤΑ
ΝΑ ΔΙΑΛΥΘΩΝ ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ
ΟΣΟΙ ΜΕΙΝΩΝ Σ'ΑΥΤΑ ΘΑ ΤΙΜΩΡΗΘΩΝ ΑΜΕΙΛΙΣΤΑ
ΤΣΟΛΙΑΔΕΣ ΧΟΡΟΦΥΛΑΚΕΣ
ΜΠΟΥΡΑΝΤΑΔΕΣ
ΔΟΣΤΕ ΤΑ ΟΠΛΑ ΣΑΣ ΣΤΟΝ ΕΛΑΣ
ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΕΙΣΤΕ ΔΙΠΛΑ ΣΤΟ ΛΑΟ ΓΙΑ ΤΗ
ΔΕΥΤΕΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ ΕΑΜ

απώλειες. Τμήματα του ΕΛΑΣ κατάφεραν να εισβάλουν στην πόλη. Ο Τολιόπουλος καταλάβαινε ότι τα περιθώρια στενεύουν· έτσι, τη 14η Σεπτεμβρίου 1944 επιτροπή αποτελούμενη από σημαίνοντα πρόσωπα της πόλης και εκπροσώπους του Τάγματος μετέβη στην Αβωράνη Αγρινίου, όπου συναντήθηκε με εκπροσώπους του ΕΛΑΣ. Αμέσως δόθηκε εντολή για κατάπαυση του πυρός και μέσα σε ελάχιστες ώρες οι δύο πλευρές ήρθαν σε συμφωνία για την αναίμακτη παράδοση του Αγρινίου, συμφωνία που σφραγίστηκε με τη σύνταξη δύο πρωτοκόλλων.

Στις 15 Σεπτεμβρίου το Αγρίνιο απελευθερώθηκε: την ίδια κιόλας μέρα πραγματοποιήθηκε η απελευθέρωση των κρατουμένων στις φυλακές Αγίας Τριάδας. Ακολούθησε τρισάγιο στη μνήμη των 120 που είχαν εκτελεστεί εκεί και είσοδος του ΕΑΜ στην πόλη, ενώ παράλληλα ξεκίνησε ο αφοπλισμός του Τάγματος. Αυτό όμως που κυριάρχησε εκείνη την ημέρα ήταν το κλίμα γιορτής: άνθρωποι ξεχύνονταν στους δρόμους τραγουδώντας και φωνάζοντας συνθήματα, ενώ κάποιοι κατέβασαν από την πλατεία τη σημαία των ταγματασφαλιτών.

Οι αξιωματικοί και οι οπλίτες του Τ.Α. ώς τις 29 Σεπτεμβρίου παρέμειναν στο Αγρίνιο, όμως από τις 30 Σεπτεμβρίου άρχισαν να συλλαμβάνονται και να μεταφέρονται στις φυλακές Αγίας Τριάδας και κατόπιν στις καπιναποθήκες Παναγόπουλου, όπου παρέμειναν αρκετούς μήνες. Αρχές Μαρτίου 1945 οδηγήθηκαν στην Πάτρα, απ' όπου απολύθηκαν προσωρινά μετά από λίγες μέρες. Στις δίκες που ακολούθησαν με την κατηγορία του δωσιλογισμού, αθωώθηκαν. Ο Τολιόπουλος συνέχισε την καριέρα του στον στρατό και μάλιστα έφτασε στο βαθμό του συνταγματάρχη.

Τάγμα Ασφαλείας Ναυπάκτου

Μέσα Ιουνίου 1944 πραγματοποιήθηκε στο Τ.Α. Αγρινίου αντικατάσταση του Γερμανού συνδέσμου Μπάουμαν από τον ανθυπολοχαγό Κλαζόφ και ο Τολιόπουλος κράτησε στο Αγρίνιο τριάντα άνδρες από τον 5ο Λόχο, ενώ τους υπόλοιπους του Λόχου αυτού τους έστειλε στη Ναύπακτο με διοικητή τον υπο-

λοχαγό πεζικού Δ. Πελεκίδη (22/6). Αυτοί μαζί με έναν ακόμη λόχο από το Τ.Α. Αγρινίου και έναν λόχο ευζώνων που στάλθηκε από την Πάτρα αποτέλεσαν τον πυρήνα του Τάγματος Ευζώνων Ναυπάκτου.

Στις 25 Ιουνίου ξεκίνησαν να στέλνονται και ατομικές προσκλήσεις για κατάταξη στο Τάγμα, οι οποίες όμως απευθύνονταν μόνο σε «*πρόσωπα εθνικών φρονημάτων*». Στις 26 Ιουνίου ο συνταγματάρχης Κουρκουλάκος, διοικητής του 2ου Ευζωνικού Συντάγματος, κάλεσε σε συζήτηση τους Ναυπάκτιους αξιωματικούς, οι οποίοι λόγω της σύγκρουσής τους με τον ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΟΠΛΑ είχαν καταφύγει οι περισσότεροι στην Πάτρα και κάποιοι στην Αθήνα, για να τους πείσει να επιστρέψουν και να καταταγούν στο Τάγμα, όπως και έγινε παρά τις αρχικές αντιρρήσεις μιας μερίδας αξιωματικών. Διοικητής του Τάγματος ορίστηκε αρχικά ο αντισυνταγματάρχης Θεόδωρος Λεοντοκανάκης.

Στις 12 Ιουλίου 1944, ύστερα από έκκληση που είχε απευθύνει ο ταγματάρχης πεζικού Γεώργιος Καπετζώνης –πρώην αξιωματικός και επίτιμος διοικητής του διαλυμένου από τον ΕΛΑΣ 5/42 Συντάγματος Ψαρρού της ΕΚΚΑ– στον συνταγματάρχη Κουρκουλάκο να αποδεχτεί τη μετάθεση του τμήματός του (αποτελούνταν από 50 άνδρες οι οποίοι μετά τη διάλυση του 5/42 μετέβησαν στην Πάτρα και εντάχθηκαν στο 2ο Σύνταγμα Ευζώνων Πατρών) στο Τ.Α. Ναυπάκτου, όπερ και εγένετο, ο λόχος αυτός έφτασε στη Ναύπακτο· λίγες μέρες μετά τον ακολούθησε και ο ίδιος ο Καπετσώνης, που ανέλαβε τη διοίκηση του Τάγματος.

Μετά από αυτές τις εξελίξεις το Τ.Α. Ναυπάκτου ισχυροποιήθηκε αλλά και ενέτεινε την αντικομμουνιστική του δράση: η πόλη οχυρώθηκε με συρματοπλέγματα και νάρκες και αποτέλεσαν καθημερινό πλέον φαινόμενο οι συλλήψεις ανθρώπων που άνηκαν στον ΕΑΜ και η κράτησή τους σε μια αποθήκη που χρησιμοποιούνταν ως κρατητήριο.

Στο μεταξύ, ο ΕΛΑΣ με προκηρύξεις του καλούσε τους ταγματασφαλίτες να εγκαταλείψουν το έργο τους και να ενταχθούν

Μνημείο στα Καλύβια για τους εκεί εκτελεσθέντες στις 31 Ιουλίου 1944. ΚΑΤΩ. Ο Λοχαγός Καλλίνος Θεόδωρος (ή Αμάρμπης), αντιπρόσωπος του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, συμμετείχε στις συζητήσεις με τους εκπροσώπους του Τ.Α. Αγρινίου, οι οποίες κατέληξαν στη σύμβαση δύο πρωτοκόλλων με τα οποία το Τάγμα συμφωνούσε να καταθέσει τα όπλα και ο ΕΛΑΣ υποσχόταν ως αντάλλαγμα ότι θα παραχωρούσε σε όλους τους άντρες του Τάγματος ασφάλεια. ΔΕΞΙΑ: Το μνημείο των τριών απαγχονισμένων στην πλατεία του Αγρινίου.

στους κόλπους του. Το απόγευμα της 6ης Σεπτεμβρίου 1944 σε συνάντηση που πραγματοποιήθηκε μεταξύ εκπροσώπων της θρησκευτικής και πολιτικής ηγεσίας της Ναυπάκτου και του Τάγματος Ασφαλείας και αντιπροσώπων του ΕΛΑΣ προτάθηκε από τους πρώτους κατάπαυση του πυρός μέχρι να έρθει στην Ελλάδα κάποιος επίσημος φορέας από την ελληνική κυβέρνηση ή τον συμμαχικό στρατό. Μέχρι τότε θα έπρεπε οι ταγματσαφάλοι να μην εξέρχονται από τις ορισμένες γι' αυτούς θέσεις – και οι ΕΛΑΣίτες από την πλευρά τους να περιοριστούν σε θέσεις που είχαν περίξ και σε απόσταση ασφαλείας από την πόλη. Ο ΕΛΑΣ αντιπρότεινε αφοπλισμό των ταγματσαφάλων σε διαφορετική περίπτωση θα εισέβαλλε στην πόλη. Συμφωνήθηκε και από τις δύο πλευρές προσωρινή εκκευηρία ως τις 12 της επόμενης μέρας, οπότε οι εκπρόσωποι της πόλης και του Τάγματος θα απαντούσαν. Όπως ήταν αναμενόμενο, όμως, η απάντηση αυτή ήταν αρνητική, καθώς, όπως χαρακτηρηστικά είπε κάποιος, δεν θα έδιναν «τα άγια τοις κυσί». Την ίδια τύχη είχε και η εκ νέου πρόταση του ΕΛΑΣ στις 11 Σεπτεμβρίου για αφοπλισμό και παράδοση του Τάγματος: οι εκπρόσωποι του Τ.Α. δήλωσαν ότι θα υπάκουαν σε αυτά μόνο αν επρόκειτο για εντολές της Κυβέρνησης του Καΐρου, στην οποία και μόνο λογοδοτούσαν.

Ακολούθησε (12 Σεπτεμβρίου) νέα συνάντηση μεταξύ των εκπροσώπων του ΕΛΑΣ και του συνταγματάρχη Τζουμέρκα, του δημάρχου Ναυπάκτου Κωνσταντίνου Μακρυγιάννη και του δικηγόρου Δ. Κούμβιου, στην οποία και οι δύο πλευρές απλώς επανέλαβαν τις πάγιες θέσεις τους και παρέμειναν αμετακίνητες σε αυτές. Στις 7 το απόγευμα της ίδιας μέρας το τμήμα του γερμανικού στρατού που βρισκόταν στην πόλη αποχώρησε, αφήνοντας ελεύθερη τη Ναύπακτο και προκαλώντας, όπως ήταν φυσικό, κύματα ενθουσιασμού στους κατοίκους. Την ίδια ώρα, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ επιχειρήσαν κατά της Ναυπάκτου, αλλά αποκρούστηκαν και απομακρύνθηκαν από

το Τ.Α. Κατά τη συμπλοκή υπήρξαν απώλειες και από τα δύο στρατόπεδα.

Στις 15 Σεπτεμβρίου μέσα από σχετική ανακοίνωσή του το Τάγμα αυτοανακηρύχθηκε τμήμα του Εθνικού Στρατού υποτασσόμενο στις επιθυμίες και στις εντολές της κυβέρνησης εθνικής ενότητας του Γ. Παπανδρέου. Η είδηση, όμως, της παράδοσης του Τ.Α. Αγρινίου και της εισόδου του ΕΛΑΣ στην πόλη καθιστούσε αυτή τη μετονομασία ανεπαρκή λύση. Ως εκ τούτου, οι αξιωματικοί του Τάγματος πραγματοποίησαν σύσκεψη στην οποία ακούστηκαν τρεις προτάσεις: να φύγουν από τη Ναύπακτο και να ενωθούν με τις αντάρτικες δυνάμεις του Ζέρβα, να παραμείνουν στη Ναύπακτο και να αμυνθούν μέχρις εσχάτων ή να συμπυκνωθούν στην Πάτρα. Οι συμμετέχοντες αξιωματικοί ζύγισαν προσεκτικά τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα κάθε πρότασης και έκριναν τελικά ως προσηροότερη την τρίτη επιλογή, με την προοπτική ότι στην Πάτρα το Τάγμα θα ενωνόταν με το Σύνταγμα Ευζώνων.

Στις 17 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε συνάντηση μεταξύ των εκπροσώπων του Τ.Α. Ναυπάκτου και του Τολιόπουλου, ενώ το ίδιο βράδυ ο ΕΛΑΣ εξαπέλυσε επίθεση εναντίον της πόλης. Την επομένη, ο Τολιόπουλος μαζί με άλλους κατώτερους αξιωματικούς του διαλυθέντος Τ.Α. Αγρινίου και τον λοχαγό Θεόδωρο Καλλίνο (γνωστό ως Αμάρμπεη) εκπροσωπώντας την πλευρά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ συναντήθηκαν με αντιπροσωπεία της πόλης και του Τ.Α. Ναυπάκτου αποτελούμενη από τον αρχιμανδρίτη πρωτοσύγγελο Ι.Μ. Μητροπόλεως Ναυπάκτου, τον δήμαρχο, τον ταγματάρχη Καπετζώνη και κάποιους λοχιές – χωρίς όμως και πάλι να καταφέρουν να έρθουν σε συμφωνία.

Την ίδια μέρα εστάλησαν ως εκπρόσωποι του Τάγματος ο δικηγόρος Γ. Τσιτσέλης και ο λοχαγός Β. Σταυρογιαννόπουλος με πλωτά μέσα στην Πάτρα, όπου συναντήθηκαν με τον συνταγματάρχη Κουρκουλάκο, διοικητή του Συντάγματος Ευζώνων, και του εξέθεσαν την κατάσταση. Εκείνος ενδιαφέρθηκε να τους βοηθήσει, γι' αυτό και έστειλε το ίδιο κίολας βράδυ πλωτά συκοινωνιακά μέσα

Το μνημείο των 120 στην Αγία Τριάδα Αγρινίου. Για τη θυσία των πατριωτών αυτών ο Ρίτσος είχε γράψει το *Αναστάσιμο Μνημόσυνο*: «*Τόπος ιερός, εδώ που οι αντίχριστοι ξανασταύρωσαν το Χριστό και την Ελλάδα, / κ' ήταν Παρασκευή Μεγάλη, 14 του Απρίλη, / και κει που η γης ανάβρυξε κρινάκια, παπαρούνες χαμομήλια για το Πάσχα / σκάφτηκαν τάφοι και στους τάφους δε χωρούσαν οι λεβέντες, / και μες στα σπλάχνα δε χωρούσε τόσος πόνος. / Κι' ήταν το Αγρίνι ολάκερο ένας Επιτάφιος μ' όλα του τα κεριά σβησμένα / Κι αντίς καμπάνες απ' τον όρθρο ως το σπερνό, ντουφεκιές ακούγονταν, / κ' οι κρεμασμένοι σάλευαν σαν καβαλάρηδες του ανέμου κ' έφευγαν πάνω απ' το χρόνο / και μες στο απόβροχο, τη νύχτα της Ανάστασης, / τ' άστρα που βγήκανε, λάμψη δεν είχαν*».

στη Ναύπακτο για να μεταφερθούν όλοι οι άντρες του Τάγματος, αλλά και όσοι από τους κατοίκους το επιθυμούσαν. Οι προετοιμασίες για αναχώρηση του Τάγματος πραγματοποιήθηκαν σε συνθήκες άκρας μυστικότητας από φόβο μήπως η διαρροή της είδησης προκαλούσε επίθεση από πλευράς ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Μόνο όταν πια ήταν όλα έτοιμα η διοίκηση του Τάγματος κάλεσε και όποιον από τους Ναυπάκτιους ήθελε να τους ακολουθήσει. Η αναχώρηση του Τάγματος έλαβε χώρα στις 6.30 το πρωί της 19ης Σεπτεμβρίου 1944. Την ώρα που το Τάγμα έφτανε στην Πάτρα, ο ΕΛΑΣ έμπαινε στη Ναύπακτο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944), τόμ. 8
Τάγματα Ασφαλείας, εκδ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 1998.

Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη: τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοφοροσύνη*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2013.

Γιάννης Πριόβολος, *Εθνικιστική αντίδραση και Τάγματα Ασφαλείας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2018.

Βασίλης Σταυρογιαννόπουλος, *Πικρές αναμνήσεις περιόδου 1941-1944*, Τυπογραφείο Χουλιάρας, Αθήνα 1974.

Γεώργιος Τολιόπουλος, *Συν/χης πεζικού, «Έκθεση γεγονότων Τάγματος Ασφαλείας Αγρινίου (21 Φεβρ. 1944 έως 14 Σεπτ. 1944)»*.

Θερμές ευχαριστίες στους κυρίους Αλέξη Κατεφίδη και Ιάσωνα Χανδρινό για τη βοήθειά τους – και κυρίως στον κύριο Γιώργο Πανταζόπουλο για την αμέριστη υποστήριξή του και την παροχή φωτογραφικού και ιστορικού υλικού.

Η Χριστίνα Μαυροκεφάλου και ο Παναγιώτης Μαυροκέφαλος είναι φιλόλογοι.

Ο ΚΟΚΚΙΝΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ (1944-1945)

Τα εγκλήματα πολέμου και
η συμπεριφορά του Κόκκινου Στρατού
στους Γερμανούς στο τελευταίο μέρος του πολέμου

ΜΕΡΟΣ Α'

του ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ-ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΛΕΣΙΑΔΑ

«Κοντινή λήψη δύο γυναικών και των τριών παιδιών» (πηγή: Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου).

Το καλοκαίρι του 1944 υπήρξε το τελευταίο καλοκαίρι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη. Οι πολεμικές επιχειρήσεις των τριών αυτών μηνών καθόρισαν, σχεδόν εξ ολοκλήρου, την έκβαση του πολέμου. Στη Δύση, η αποβατική ενέργεια στη Νορμανδία, στις αρχές του Ιουνίου, σήμανε την αρχή της απελευθέρωσης της Γαλλίας καθώς και τη δημιουργία ενός πολυπόθητου για τους Σοβιετικούς δευτέρου μετώπου που θα ανάγκαζε την Ανώτατη Γερμανική Διοίκηση να διασπείρει περαιτέρω τις δυνάμεις της και να αποδεσμεύσει περισσότερες μονάδες από το Ανατολικό Μέτωπο. Στο παρόν άρθρο, ακόμα και σε αυτήν την περιορισμένη του έκταση, θα παρουσιαστεί, συνοπτικά, η συμπεριφορά ενός από τους στρατούς των νικητών του πολέμου στη χώρα την οποία αποτέλεσε τον υπαίτιο της μεγαλύτερης και καταστροφικότερης, ως τώρα, σύγκρουσης στην ιστορία του ανθρώπου.

Στις «πύλες» της Ανατολικής Πρωσίας

Η επιχείρηση «Μπαγκρατιόν» και ο αντίκτυπός της στο ηθικό των σοβιετικών στρατευμάτων

Ο Κόκκινος Στρατός στις 22 Ιουνίου 1944, τρία χρόνια από την αρχική εισβολή των Γερμανών στα εδάφη της Σοβιετικής Ένωσης, εξαπέλυσε τη μεγαλύτερη ως εκείνη τη στιγμή επίθεση εναντίον της Βέρμαχτ στη Λευκορωσία.

Οι απόψεις των ιστορικών διίστανται σε ό,τι αφορά τους ακριβείς αριθμούς των συμμετεχόντων στην επιχείρηση (ο Φρίτζερ αναφέρει ότι στην επίθεση συμμετείχαν 2.500.000 Σοβιετικοί στρατιώτες, ενώ ο Γκλαντζ με τον Χάουζ αναφέρουν σχεδόν 1.700.000 άνδρες του Κόκκινου Στρατού), αλλά, σε κάθε περίπτωση, το αποτέλεσμα ήταν συντριπτικό για τις γερμανικές ένοπλες

δυνάμεις, καθότι, εξαιτίας της στρατηγικής του αιφνιδιασμού που οι Σοβιετικοί επέταξαν (η διαχρονική ρωσική στρατηγική της «μασκιρόφκα», δηλαδή της εξαπάτησης), κατάφεραν να συντριψούν ολόκληρη τη γερμανική Ομάδα Στρατιών «Κέντρο» και να προελάσουν μέσα από τη Λευκορωσία ως τις όχθες του Βιστούλα, στη Βαρσοβία.

Ο Σοβιετικός στρατάρχης Κωνσταντίν Ροκοσόφσκι, ο ιθύνων νους της επιχείρησης, κατάφερε να απελευθερώσει μια τεράστια επικράτεια του σοβιετικού εδάφους και να αποσθάρωσε τις δυνάμεις της Γερμανικής Ανώτατης Διοίκησης σε μια χρονική στιγμή που διαδραματιζόταν και η άμυνα στη Νορμανδία εναντίον των Δυτικών Συμμάχων. Ο μέσος αναγνώστης παραβλέπει, συνήθως, το «μομέντουμ» των επιχειρήσεων, είτε εξαιτίας ιδεοληψιών είτε ως αδυναμία της ευρύτερης κατανόησής τους και της τοποθέτησής τους σε μια ταυτόχρονη ή χρονικά δομημένη ιστορική αφήγηση.

Αν σκεφτεί κανείς τις δύο μεγάλες επιχειρήσεις στη Δύση και την Ανατολή του Ιουνίου του 1944 (Επιχειρήσεις «Επικυρίαρχος» και «Μπαγκρατιόν») που χρονικά συμπίπτουν με μηδαμινές αποκλίσεις,

τότε μπορεί να κατανοήσει εις βάθος το μέγεθος της καταστροφής του γερμανικού στρατού και των δυνατοτήτων του εκείνο το καλοκαίρι. Κατ' επέκταση, στην ανάλυση του ηθικού παράγοντα του Γερμανού στρατιώτη ή του Σοβιετικού συναδέλφου του, εν προκειμένω, αυτό αποτελεί μια περαιτέρω ώθηση που συνήθως οι ιστορικοί και οι ιστοριογράφοι είτε ξεχνούν είτε δεν υπολογίζουν στα κριτήρια της ανάλυσής τους για τις μετέπειτα πράξεις που ακολούθησαν.

Ο «Ιβάν», ο τυπικός Σοβιετικός στρατιώτης του 1944, είχε απολέσει κάθε ίχνος ηττοπάθειας και επεδίωκε τη σύγκρουση με τον «Φριτς», τον Γερμανό στρατιώτη, όπως τον αποκαλούσε. Ήταν πλέον επιθετικός και άφοβος. Ήταν καλύτερα εξοπλισμένος και γνώριζε πως οι φονικές μάχες του 1943 που αποτέλεσαν τις πρώτες μεγάλες αντιπθέσεις εναντίον της Βέρμαχτ, μπορεί να στοίχισαν σε αίμα, αλλά τον είχαν κάνει καλύτερο στρατιώτη στο πεδίο της μάχης, προετοιμασμένο και αποφασισμένο γι' αυτήν. Οι δυσκολίες και η προπαγάνδα των Πολιτικών Τμημάτων που συνόδευαν σε κάθε βήμα τα μάχιμα τμήματα τον είχαν μετατρέψει από υπερασπιστή της Πατρίδας του σε

Άνδρες του Κόκκινου Στρατού πολεμούν μέσα στην Καινιξβέργη. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο δρόμος για την αιχμαλωσία Γερμανών αξιωματικών στην Καινιξβέργη (πηγή: Bundesarchiv Bild 183-R94432).

Μια γνώριμη και τραγική εικόνα στην Ανατολική Πρωσία: πρόσφυγες μαζί με τον Στρατό υποχωρούν προς τα δυτικά (πηγή: Bundesarchiv Bild 146-1976-072-09). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Φωτογραφία από τη σφαγή στο Νέμεροντορφ (πηγή: Bundesarchiv Bild 1011-464-03831-26).

απελευθερωτή και σε κατακτητή. Πλέον, στην άκρη του τούνελ ο Σοβιετικός στρατιώτης έβλεπε φως. Γνώριζε ότι μπορούσε να νικήσει. Και στις επιστολές που έστελνε πίσω στο σπίτι μιλούσε για τις παροντικές προελάσεις, τους Γερμανούς που υποχωρούσαν έντρομοι, όπως και για την επερχόμενη νίκη. Μιλούσε όμως και για κάτι άλλο... την εκδίκηση.

Οι στίχοι του Ίλια Έρενμπουργκ συνόδευαν σε κάθε βήμα τη συνείδηση του Σοβιετικού στρατιώτη. Πύρινα άρθρα διαποτισμένα με φανατισμό και αγριότητα, με λέξεις όπως: *«Μη μετράς ημέρες. Μη μετράς μίλια. Μέτρα μόνο τον αριθμό των Γερμανών που σκότωσες. Σκότωσε τον Γερμανό – αυτή είναι η προσευχή της μητέρας σου. Σκότωσε τον Γερμανό – αυτή είναι η κραυγή της ρωσικής γης σου. Μην αμφιταλαντεύεσαι. Μη χαλαρώνεις. Σκότωσε»*.

Η πρώτη επαφή των Σοβιετικών με τα γερμανικά εδάφη της Ανατολικής Πρωσίας Ο Κόκκινος Στρατός ύστερα από τη σταθεροποίηση του μετώπου, τον Αύγουστο του 1944,

συγκέντρωνε τις δυνάμεις του για τις επερχόμενες επιθετικές ενέργειες εναντίον των Γερμανών στην Ανατολική Πρωσία, την προαιώνια γη των Γερμανών στα βαλτικά εδάφη.

Στη γερμανική εθνική συνείδηση, η Ανατολική Πρωσία αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της γερμανικής γης. Άλλωστε η αφορμή για την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με τη γερμανική εισβολή στην Πολωνία τον Σεπτέμβριο του 1939, ήταν η αποκοπή της Ανατολικής Πρωσίας από τον εθνικό κορμό της Γερμανίας εξαιτίας του διαδρόμου του Ντάντσιχ και της ανακήρυξης της γερμανικής πόλης σε «Ελεύθερη Πόλη» υπό την προστασία της Κοινωνίας των Εθνών. Η ναζιστική προπαγάνδα, για να φανατίσει τον λαό και τον υπό κατάρρευση στρατό να υπερασπιστεί την «ιερή γερμανική γη», παρουσίαζε κάθε εβδομάδα στα «Επίκαιρά» της ιστορικά κλιπ και αναδείκνυε τη διαχρονική «γερμανικότητα» των περιοχών από την τευτονική εποχή ως και την παρούσα χρονική στιγμή. Όπως και στις κυρίως γερμανικές περιοχές, οι διοικητές των επαρχιών, οι

γκαουλάιτερ, πειθαρχώντας στην ειδική εντολή του Αδόλφου Χίτλερ, τον Σεπτέμβριο του 1944, εξέδωσαν διαταγές συγκρότησης μονάδων της «Λαϊκής Πολιτοφυλακής», της Φόλκστουρμ, από άνδρες που ως τότε δεν είχαν επιστρατευτεί εξαιτίας ηλικίας (είτε νεαρότερης είτε μεγαλύτερης από τις ηλικίες στρατεύσεως στη Βέρμαχτ και τα Ες Ες) είτε ειδικευμένους εργάτες των βιομηχανιών που λόγω ειδικεύσεως δεν είχαν κληθεί στα όπλα. Αυτή η πρακτική των Γερμανών, εμπνευσμένη από την πρωσική τακτική των ναπολεόντειων πολέμων με τους «πολίτες-οπλίτες» της «Λάντστουρμ», δυσχέρανε ακόμα περισσότερο τη διάκριση των πολιτών από τους στρατιώτες και σε πολλές περιπτώσεις ολόκληροι λόχοι πολιτοφυλάκων εκτελέστηκαν εν ψυχρώ από τους άνδρες του Κόκκινου Στρατού, εξαιτίας της ανυπαρξίας στολής και διακριτικών στρατεύματος, οπότε και η κατηγορία που τους προσέδωσαν ήταν η ανταρτική και κατασκοπευτική δράση εναντίον ενός τακτικού στρατού.

Για τον Κόκκινο Στρατό, η Πρωσία υπήρξε το άντρο του γερμανικού-πρωσικού μιλιταρισμού και σύμφωνα με τα σοσιαλιστικά ιδεώδη και τις επιταγές της Μόσχας, ο πρωσικός μιλιταρισμός αποτέλεσε μία από τις

κύριες αιτίες γιγάντωσης της ναζιστικής πολιτικής. Επίσης, ιστορικά, η Πρωσία είχε μπει ξανά στο στόχαστρο του ρωσικού στρατού, στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, με την εισβολή των τσαρικών στρατευμάτων στην περιοχή. Τον Οκτώβριο του 1944 οι Σοβιετικοί, πλέον, είχαν εισβάλει ξανά στην Πρωσία και μια νέα σελίδα στην ιστορία του πολέμου έμελλε να γραφτεί με μελανά και κόκκινα χρώματα.

«Στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού, σκοτώστε. Σκοτώστε.»

Η σφαγή του Νέμερσοντορφ και η γερμανική προπαγάνδα
Στις 19 Οκτωβρίου του 1944 οι πρώτες μονάδες του Κόκκινου Στρατού προερχόμενες από την 25η Τεθωρακισμένη Ταξιαρχία του 2ου Τεθωρακισμένου Σώματος της Φρουράς της 11ης Στρατιάς εισήλθαν στις επαρχίες Γκόλνταπ και Γκούμπινεν της Ανατολικής Πρωσίας, ανατρέποντας τις εκεί γερμανικές δυνάμεις και εγκαθιστώντας ένα προγεφύρωμα στην αντίπερα όχθη του ποταμού. Η επίθεση όμως εξασθένησε και εξαιτίας της συμφόρησης του οδικού δικτύου οι σοβιετικές δυνάμεις στην περιοχή δεν ενισχύθηκαν αρκετά ώστε να μπορέσουν να διατηρήσουν το προγεφύρωμα και

να αναπτύξουν την εισέχουσα στις γερμανικές γραμμές. Μετά από σκληρές μάχες δύο ημερών, μονάδες της Βέρμαχτ ενισχυμένες από τη Φόλκστουρμ κατάφεραν να απωθήσουν τις σοβιετικές δυνάμεις και να ανακτήσουν, προσωρινά, τα εδάφη. Εκεί αντίκρισαν τις φρικτές εικόνες που θα μας αφηγηθεί ο αυτόπτης μάρτυρας Γιόακιμ Ράις: «Μετά την ανάρρωσή μου από τον τραυματισμό μου στο Δυτικό Μέτωπο, μετατέθηκα στην ιδιαίτερη πατρίδα μου, στην επαρχία Γκούμπινεν. Οι Ρώσοι βρίσκονταν ήδη σε πρωσικό έδαφος. Δύο μέρες αργότερα, συνόδευα μια μεγάλη ομάδα προσφύγων που μετακινείται προς το Νέμερσντορφ. ... σε όλη τη διαδρομή ακούγαμε, από τα ανατολικά, τον ήχο των σοβιετικών πυροβόλων. Συνολικά ήμασταν 155 άνθρωποι, ανάμεσά μας και μερικοί Γάλλοι και Βέλγοι αιχμάλωτοι που εργάζονταν στα αγροκτήματα της περιοχής. ... Ύστερα από μια γερμανική αντεπίθεση, το μέτωπο σταθερο-

ποιήθηκε και ο εχθρός υποχώρησε στις θέσεις του. Μετά την πρωινή αναφορά, κατευθυνθήκαμε προς το Νέμερσντορφ. Αριστερά και δεξιά στους παρακείμενους αγρούς υπήρχαν σωροί πτωμάτων. Μικρά παιδιά, νεαρά κορίτσια και ηλικιωμένες γυναίκες φρικτά παραμορφωμένες σε σημείο που δεν αναγνωρίζονταν. Ανάμεσα στους νεκρούς εντοπίσαμε αρκετούς πρόσφυγες και μερικούς Γάλλους πρώην αιχμαλώτους πολέμου. Ορισμένοι άνδρες της Βέρμαχτ έκαναν λόγο για γυμνές σταυρωμένες γυναίκες που βρέθηκαν νεκρές στις θύρες μίας σιταποθήκης. ... Στο πρώτο αγρόκτημα που συναντήσαμε, αριστερά του δρόμου [σ.σ. εννοεί τον δημόσιο δρόμο Ράιχστράσσε 132] πλάι σε μια άμαξα είδαμε τέσσερις γυμνές γυναίκες με δεμένα τα χέρια. Λίγο πιο κάτω, στο πανδοχείο "Ρότερ Κρουγκ", κατεβάσαμε από τις πόρτες δύο γυμνές γυναίκες που τις είχαν σταυρώσει με καρφιά. Στη συνέχεια, ψάχνοντας τα σπίτια, βρήκαμε συνολικά 72

Άνδρες της Φόλκστουρμ στο Γκόλνταπ. Ο γερμανικός στρατός δεν μπόρεσε να βασιστεί σε γέρους και παιδιά, όπως στη φωτογραφία, σε μία από τις μεγαλύτερες εγκληματικές αποφάσεις της ναζιστικής ηγεσίας, να κινητοποιήσει τμήματα του πληθυσμού που στην ουσία τα καταδίκασε σε θάνατο. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η πόλη του Πιλάου τον Απρίλιο του 1945, μετά την πτώση της στους Σοβιετικούς.

γυναίκες και παιδιά φρικτά παραμορφωμένα. Οι περισσότεροι είχαν δολοφονηθεί με κάποιο σκληρό αντικείμενο. Σε μια πολυθρόνα βρήκαμε μια ηλικιωμένη γυναίκα νεκρή. Της έλειπε το μισό κεφάλι. Προφανώς είχε χτυπηθεί με τοκούρι ή φυτάρι. Τα πτώματα μεταφέρθηκαν στο νεκροταφείο του χωριού, όπου και παρέμειναν άταφα επί τρεις ημέρες. Την τέταρτη μέρα εμφανίστηκε η διεθνής αντιπροσωπεία από τους ιατρούς που εξέτασαν τους δολοφονημένους. Κοινή διαπίστωση κατά την αυτοψία ήταν ότι όλες οι γυναίκες, από 8 έως και μία τυφλή ηλικιωμένη 84 ετών, είχαν βιασθεί και κακοποιηθεί σεξουαλικά.»

Στο άκουσμα της σφαγής, από τις πρώτες αναφορές ακόμα, ο Γιόζεφ Γκέμπελς δειξεί τη «μεγάλη ευκαιρία» ώστε να φανατίσει περισσότερο τους στρατιώτες του Ανατολικού Μετώπου σε έναν αγώνα μέχρις εσχάτων. Αμέσως κάλεσε και οργάνωσε διεθνή αντιπροσωπεία από ιατρούς, νομικούς και δημοσιογράφους από ουδέτερες χώρες, συγκεκριμένα από την Ισπανία, τη Σουηδία και την Ελβετία, ώστε να απαθανάτισουν τις φρικώδεις σκηνές του εγκλήματος και να προσδώσουν έναν βίαιο και βάρβαρο χαρακτήρα, στο πλαίσιο του πολέμου προπαγάνδας

απέναντι στους Συμμάχους. Αναντίρρητα, ο μηχανισμός προπαγάνδας της Ναζιστικής Γερμανίας υπήρξε υπερδραστικός.

Στα επίκαιρα της ίδιας εβδομάδας, σε όλο το εσωτερικό της επικράτειας έγινε γνωστή η σφαγή, υπερδιογκωμένη σε πολλά σημεία. Οι αριθμοί ανέρχονταν σε εκατοντάδες, στην αρχή, σφαγιασμένους, γυναίκες βιασμένες, ανθρώπους που πέθαναν από κρυοπαγήματα ή θανατώθηκαν με τη «καριστική βολή». Ο Κόκκινος Στρατός παρουσιαζόταν ως «ασιατική ορδή βαρβάρων όμοιων με τους Ούννους του Τζένγκις Χαν» και η Βέρμαχτ με τη Φόλκστουρμ ως το τελευταίο προπύργιο σωτηρίας της Ευρώπης απέναντι στα «σίφη των Μπολσεβίκων που είχαν ως σκοπό να διαλύσουν τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό». Οι εφημερίδες, ιδίως η εφημερίδα-όργανο του Ναζιστικού Κόμματος, ο *Λαϊκός Παρατηρητής*, επιδόθηκαν σε πύρινα άρθρα τα οποία πλημμυρίζονταν από τη θεία αποστολή των Γερμανών να σώσουν την Ευρώπη από τη βαρβαρότητα του μπολσεβικισμού και καλλιεργούσαν το αίσθημα της εκδίκησης απέναντι στην αδικία και στα εγκλήματα που είχαν υποστεί οι αθώοι πολίτες της Ανατολικής Πρωσίας από τους Σοβιετικούς στρατιώτες. Φυσικά,

Άνδρες της Μερραρχίας «Μεγάλη Γερμανία» σε λιμάνι της Ανατολικής Πρωσίας έτοιμοι για την εκκένωσή τους. Πολλοί πολίτες δεν είχαν την τύχη να φύγουν εγκαίρως. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Πρόσφυγες εγκαταλείπουν την πόλη τους το φθινόπωρο του 1944 ώστε να βρουν καταφύγιο σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Δεν γνώριζαν, φυσικά, πως κι εκεί θα έφταναν οι Σοβιετικοί.

οι ίδιες εφημερίδες δεν είχαν αναφέρει ποτέ τα εγκλήματα των Γερμανών στρατιωτών επί τρία χρόνια στη Σοβιετική Ένωση... ο λαός στην ουσία τελούσε εν αγνοία ή, ακόμα καλύτερα, δεν ήθελε να πιστέψει τι είχαν πράξει τα παιδιά του στις κατακτημένες περιοχές και πώς είχαν «αποκτηθεί» οι ξένοι εργάτες που κυριολεκτικά συντηρούσαν την πολεμική βιομηχανία της χώρας τους.

Τόσα χρόνια προπαγάνδας του ναζιστικού καθεστώτος είχαν διαποτίσει τον νου των Γερμανών πολιτών με την ιδέα της βάρβαρης και «υπάνθρωπης» φύσης των Σλάβων, και αυτά τα γεγονότα φαινόταν να επαληθεύουν στα μάτια τους την άποψη αυτή. Οι μηχανισμοί του Γκέμπελς και οι ιδέες της «λαϊκής ενότητας» των Γερμανών έφερναν, συναισθηματικά, κοντά τους πολίτες στα αστικά κέντρα της χώρας, με τους ανθρώπους της κεντρικής, της νότιας και της βόρειας Γερμανίας που δοκιμάζονταν περισσότερο από τους καθημερινούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς των Συμμάχων και με εκείνους στην ανατολική πλευρά του Ράιχ που αντιμετώπιζαν το ρεαλιστικότερο και ισοπεδωτικό φάσμα της καταστροφής.

Η ευθύνη της ναζιστικής τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ανατολική Πρωσία Μεσολάβησαν μήνες σχετικής αδράνειας στο μέτωπο της Ανατολικής Πρωσίας, με αγώνες περιπόλων, αιχμαλωσίες μεμονωμένων στρατιωτών από τις δύο πλευρές και τη σοβιετική προπαρασκευή για τη μεγάλη επίθεση. Μέσα σε αυτούς τους μήνες, η ναζιστική τοπική αυτοδιοίκηση, σχετικά αυτόνομη μεν, αλλά ταυτόχρονα δουλικά απέναντι στη ναζιστική κεντρική πολιτική ηγεσία έκανε ό,τι ήταν δυνατόν για να δυσκολέψει τη ζωή των απλών πολιτών και, πολλές φορές, επηρέαζε και την έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων με τη συνεχή εμπλοκή της σε διαδικασίες, καθώς και με την αδράνεια της ή την αδυναμία κατανόησης στρατηγικών και τακτικών ζητημάτων. Οι περισσότεροι στρατηγοί αισθάνονταν ανήμποροι να αντιδράσουν μπροστά στους τοπικούς αρχηγούς των επαρχιών, τους γκαουλάπερ, οι οποίοι είχαν τακτική επικοινωνία με τον Χίτλερ και σε πολλές περιπτώσεις μεγαλύτερη επιρροή στην τελική λήψη των αποφάσεων.

Το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα

ενός γκαουλάιτερ που με τις πράξεις του ζημίωσε περισσότερο τους Γερμανούς απ' ό,τι οι Σοβιετικοί ήταν ο διαβόητος Έρικ Κοχ. Στον πρώην Επιθεωρητή του Ράιχ και γκαουλάιτερ στην Ουκρανία τού δόθηκε, εξαιτίας των πολιτικών που ακολούθησε, το παρανόμι «Δεύτερος Στάλιν», ένα όνομα που, σύμφωνα με τον ιστορικό Άντονι Μπήβωρ, δεν φάνηκε να τον ενοχλεί ιδιαίτερα.

Ο Κοχ, για να γίνεται αρεστός στον Χίτλερ και για να απολαμβάνει της εύνοιάς του, εφάρμοζε σε υπερθετικό βαθμό κάθε στρατηγική που ο ηγέτης του εμπνεόταν, χωρίς να κρίνει και χωρίς να ενδιαφέρεται ουσιαστικά για την ορθότητά της και τη σημασία της, παροντικά, μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα. Μία από αυτές τις τακτικές ήταν η διάνοιξη και δημιουργία μεγάλης οχυρωματικής γραμμής με ενισχυμένα χαρακώματα μέσα στον χειμώνα από τον άμαχο πληθυσμό της Ανατολικής Πρωσίας, χωρίς εξαιρέσεις, ακόμα και από παιδιά, χωρίς καν να συμβουλευτεί το επιτελείο της στρατιάς που υπερασπιζόταν την περιοχή ώστε να του υποδείξουν τα σημεία της οχυρωματικής γραμμής που ενδεχομένως θα επιθυμούσαν (!) Με αυτό τον τρόπο εξάντλησε τις δυνάμεις των ήδη υποσιτιζόμενων πολιτών,

ενόψει ενός άγριου χειμώνα και μιας μακράς, όπως θα φαινόταν, πορείας προς το Ράιχ. Τα χαρακώματα αποδείχτηκαν παντελώς άχρηστα. Τοποθετημένα σχεδόν στην τύχη, δεν χρησιμοποιήθηκαν από την Πολιτοφυλακή ή τη Βέρμαχτ. Δεκάδες χιλιάδες πολίτες, κάθε μέρα επί δύο μήνες, κινητοποιήθηκαν για το μάταιο αυτό έργο.

Ο Κοχ, επίσης, έχει τη θλιβερή πρωτιά στην επιστράτευση νεαρών εφήβων και ηλικιωμένων για τις δυνάμεις της Φόλκστουρμ. Καταδίκασε χιλιάδες ανθρώπους σε ανώφελο θάνατο εξαιτίας της επιθυμίας του να αποδείξει την πίστη του στον Χίτλερ. Δυστυχώς και άλλοι γκαουλάιτερ τον μιμήθηκαν σε αυτή του την πράξη και χιλιάδες άλλοι άνδρες σκοτώθηκαν εξαιτίας της δουλοπρέπειας των τοπικών αρχόντων στον Χίτλερ.

Μα η σοβαρότερη εγκληματική ενέργεια που διέπραξε ο Κοχ στην Ανατολική Πρωσία ήταν η αδιάλλακτη άρνησή του να εκκενωθεί ο πληθυσμός από την Καινιξβέργη και τις άλλες πόλεις προς το εσωτερικό του Ράιχ όταν εκδηλώθηκε η μεγάλη σοβιετική επίθεση του Ιανουαρίου του 1945. Η εμμονή του στην άμυνα επί τόπου και η βεβαιότητά του ότι η Βέρμαχτ με τις δυνάμεις της Φόλκστουρμ θα αμύνονταν σκληρότερα και απο-

Ο γκαουλάιτερ (κυβερνήτης) της Ανατολικής Πρωσίας Έριχ Κοχ, υπεύθυνος για τον θάνατο και τα δεινά εκατοντάδων χιλιάδων συμπολιτών του και εκατοντάδων χιλιάδων Ουκρανών και Ρώσων πολιτών. ΔΕΞΙΑ: Σοβιετικά άρματα μάχης μπροστά από το κάστρο της Καινιξβέργης, Ανατολική Πρωσία, 1945. ΚΑΤΩ: Νεαροί Γερμανοί διανοίγουν γραμμή χαρακωμάτων στην Ανατολική Πρωσία. Τα χαρακώματα και οι ακανόνιστες οχυρώσεις όχι μόνο δεν αναχαίτισαν την ορμητική επίθεση του Κόκκινου Στρατού, αλλά καταπόνησαν τον πληθυσμό και δεν προσέφεραν τίποτα ουσιαστικό στη Βέρμαχτ (πηγή: Bundesarchiv Bild-183-J30355).

τελεσματικότερα αν πολεμούσαν με την πεποίθηση ότι υπερασπιζόνταν τους άμαχους Γερμανούς πολίτες είναι ένα σφάλμα εξαιτίας του οποίου δεκάδες χιλιάδες Γερμανοί θα πλήρωναν με τη ζωή τους.

Ακόμα και όταν οι γραμμές άμυνας της Βέρμαχτ κατέρρευσαν, ο Κοχ δεν επέτρεψε στους πολίτες να επιβιβαστούν στα τρένα και στα καράβια. Εκείνος όμως διέφυγε στην ασφαλή πόλη του Πιλάου, με ειδική αμαξοστοιχία, μαζί με την οικογένειά του και την κινητή περιουσία του. Εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι δεν είχαν, όμως, την ίδια ευκαιρία με τον Έριχ Κοχ. Αφέθηκαν να διανύσουν εκατοντάδες χιλιόμετρα πεζή, μες στο δριμύ ψύχος, κάτω από τα πυρά του σοβιετικού πυροβολικού, της αεροπορίας, τις συνεχείς περιπολίες πεζικού και ιππικού, όπως και τις μεγάλες διανοίξεις-προελάσεις των σοβιετικών τεθωρακισμένων που σε πολλές περιπτώσεις απλώς πέρασαν από πάνω τους και τους συνέθλιψαν.

Η σφαγή του Μετγκέτεν

Με την προέλαση των σοβιετικών στρατευμάτων στον άξονα της λίμνης του Βιστούλα και της πόλης της Καινιξβέργης τον Ιανουάριο του 1945 έλαβε χώρα ένα από τα πιο φρικώδη εγκλήματα που ήρθαν στο φως από τους άνδρες του γερμανικού στρατού.

Ένα από τα προάστια της Καινιξβέργης ήταν το Μετγκέτεν, μια ιστορική τευτονική πόλη, με σιδηροδρομικό σταθμό, εργοστάσιο παραγωγής σκυροδέματος καθώς και κάποιες ακαδημίες, η οποία είχε ενσωματωθεί στην πόλη της Καινιξβέργης. Ο Κόκκινος Στρατός, συγκεκριμένα το 3ο Λευκορωσικό Μέτωπο του Τσερνιακόφσκυ, κατέλαβε την πόλη του Μετγκέτεν τη νύχτα της 1ης Φεβρουαρίου, κατά την προέλασή του εναντίον της Καινιξβέργης, όπου τα γερμανικά αποσπάσματα συνεπύκνωσαν ώστε να ανασυγκροτηθούν. Δύο εβδομάδες μετά, λόχοι μηχανοκίνητου πεζικού (γρεναδιέροι) της Βέρμαχτ ανακατέλαβαν τα εδάφη, στη Χερσόνησο του Ζάμλαντ, τα οποία ήταν ζωτικά ώστε να διατηρηθεί στοιχειώδης επικοινωνία με την πόλη του Πιλάου.

Με την είσοδο των γερμανικών δυνάμεων

στα ανακαταληφθέντα εδάφη, οι γρεναδιέροι ήρθαν αντιμέτωποι με φρικτές εικόνες. Ο Κόκκινος Στρατός είχε δηώσει τα πάντα. Στην πόλη του Μετγκέτεν, περιμετρικά αυτής και στα κοντινά δάση, οι γρεναδιέροι ανακάλυψαν χιλιάδες πτώματα πολιτών, κυρίως γυναικών, ηλικιωμένων αλλά και παιδιών. Μέχρι και ανάπηροι στρατιώτες είχαν εκτελεστεί βάνουσα από τους Σοβιετικούς στρατιώτες. Η οργή των γρεναδιέρων εκτονώθηκε, εν μέρει, στην επί τόπου εκτέλεση των λιγοστών Σοβιετικών στρατιωτών που είχαν την ατυχία να αιχμαλωτιστούν. Αμέσως οι αξιωματικοί όμως διαπίστωσαν κάτι που δεν είχαν ξαναδεί ως εκείνη τη στιγμή: 32 άνδρες, στρατιώτες και πολίτες και κάποια παιδιά (πιθανόν της Χιτλερικής Νεολαίας ή στη Φόλκστουρμ) είχαν δεθεί πισθάγκωνα και είχαν οδηγηθεί σε ένα περιφραγμένο γήπεδο τένις, όπου στρατιώτες του Μηχανικού το είχαν υπονομεύσει με εκρηκτικά. Η έκρηξη ήταν τόσο συντριπτική, αναφέρει ένας στρατιώτης της 561ης Μεραρχίας Πεζικού της Βέρμαχτ, ώστε από την έκρηξη διαμορφώθηκε κρατήρας ακτίνας δέκα μέτρων και βάθους τεσσάρων.

Ένας από τους αξιωματικούς που απελευθέρωσαν το Μετγκέτεν, ο λοχαγός Χέρμαν Ζόμμερ, ήταν ο άνθρωπος που συνέταξε την πλήρη έκθεση των πεπραγμένων στην πόλη και περιμετρικά αυτής. Οι νεκροί πολίτες ανήλθαν σε 3.000. Οι περισσότερες γυναίκες και τα κορίτσια είχαν βιαστεί και όλοι σχεδόν οι άνθρωποι είχαν πολλαπλά τραύματα από ξιφολόγχες, φτυάρια, αξίνες, υποκοπάνους τυφεκίων, μαχαίρια, πυροβολισμούς, πυρωμένο σίδερο, ενώ ορισμένοι ήταν διαμελισμένοι από ερπύστριες. Ο διοικητής της φρουράς της Καινιξβέργης, στρατηγός Όττο Λας, ενημέρωσε την Ανώτατη Διοίκηση και ενίσχυσε τα τμήματα σε αυτό το κομμάτι της χερσονήσου ώστε να μην μπορούν εύκολα οι Σοβιετικοί να επιστρέψουν. Η μυστική αστυνομία ανέλαβε τη φωτογράφιση των θυμάτων και την ενημέρωση της ναζιστικής ηγεσίας, αλλά το τέλος του πολέμου βρήκε τον φάκελο σε αμερικανικά χέρια και πλέον βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Κογκρέσου.

«Ήταν εύποροι, έτρωγαν καλά, είχαν ζώα, κήπους με λαχανικά και μηλιές. Και εισέβαλαν στη χώρα μας»

Στα λόγια ενός άνδρα του Μηχανικού από το Βορονέζ ο έφεδρος αξιωματικός του Ναυτικού Πεζικού (Πεζοναυτών) και θεατρικός συγγραφέας Ζακάρ Αγκρανένκο αποτύπωσε τις απλές σκέψεις των στρατιωτών που αναρωτιούνταν γιατί οι Γερμανοί ήθελαν να κατακτήσουν τα φτωχικά τους αγροτόσπιτα, ενώ μέσα στα κελάρια των κτημάτων τους υπήρχαν τα πάντα από τρόφιμα και από υλικά.

Το φαινόμενο της λεηλασίας έλαβε τεράστιες διαστάσεις. Οι περισσότεροι στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού δεν είχαν δει ξανά τέτοιες εκτάσεις, τέτοια σπίτια, τέτοια χωριά και πόλεις. Τίποτα αντίστοιχο δεν είχαν συναντήσει στις πόλεις και τα χωριά της Ρωσίας, της Ουκρανίας, της Λευκορωσίας και της Πολωνίας που είχαν πρόσφατα απελευθερώσει. Οι απλοί στρατιώτες, που δεν είχαν βγει άλλοτε από τα περικόρα των χωριών τους, έβλεπαν τις δυτικές εκκλησίες, τις γέφυρες και τα αυλάκια

των χωραφιών σαν θέματα εικαστικά από άλλον κόσμο. Και το απλό μυαλό τους έμπαινε σε σκέψεις για τα κίνητρα των Γερμανών, μα η οργή τους ήταν μεγαλύτερη για όλα τα δεινά τα οποία εκείνοι προκάλεσαν στη φτωχή πατρίδα τους, και για το πόσο αγνώμονες είχαν σταθεί καθώς, ενώ διέθεταν τόσα αγαθά, διεκδικούσαν άπληστα κι άλλα. Ακόμα και η ύπαρξη ενός ραδιοφώνου σε κάθε σπίτι τους προκάλεσε μεγάλη εντύπωση και τους έδειξε το υψηλό βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων που πριν μερικά χρόνια ξεκίνησαν για να κατακτήσουν την Ευρώπη.

Φυσικά, δεν ήταν μόνο τα απλά και καθημερινά αγαθά των Γερμανών που «θάμπωσαν» τους σοβιετικούς στρατιώτες. Την ίδια στιγμή που ένας «φροντόβικ», ένας στρατιώτης του μετώπου δηλαδή, ήταν ευχαριστημένος και με τα φρούτα, τα τυριά ή το κρέας που έβρισκε ή ένα πουγκί γερμανικού καπνού που φάνταζε θησαυρός συγκρινόμενο με τα τσιγάρα που ο στρατός του κορηγόυσε, οι αξιωματικοί είχαν τη μερίδα του λέοντος σε όλη αυτή τη

Σοβιετικός στρατιώτης συνοδεύει Γερμανούς αιχμαλώτους μετά την πτώση της Κανιξβέργης. ΚΑΤΩ: Γερμανοί πρόσφυγες από την Ανατολική Πρωσία εγκαταλείπουν τις εστίες τους πάνω σε ένα κάρο (πηγή: Bundesarchiv Bild 175-S00-00326).

ληλασία. Τα πούρα των Γερμανών αξιωματικών ή των ευγενών που οι οικίες τους χρησιμοποιήθηκαν για επιτελεία ή αναπαυτήρια στην ανάπαυλα της μάχης ήταν η μικρότερη λεία μπροστά στα πολυτελή έπιπλα, σκεπάσματα, χαλιά, πίνακες και στιδήποτε δεν μπορούσε να μεταφερθεί πάνω σε ένα κάρο ή στην καλύτερη περίπτωση σε ένα αυτοκίνητο.

Η υπηρεσία ταχυδρομείου του Κόκκινου Στρατού είχε μετατραπεί σε υπηρεσία εξυπηρέτησης των στρατηγών που έστελναν ολόκληρες οικοσκευές πίσω στις οικογένειές τους. Πολλοί Σοβιετικοί στρατιώτες δεν μπόρεσαν να λεηλατήσουν τίποτε παραπάνω από κάλτσες ή εσώρουχα, για να συμπληρώσουν τον ιματισμό τους, την ίδια στιγμή που τα Στουντιμπέικερ ξεφόρτωναν στα τρένα τις λείες που είχαν μαζευτεί από τις μονάδες για τους διοικητές τους. Οι μαχητές του μετώπου αναλώθηκαν στο να ικανοποιήσουν άλλες ανάγκες τους, παρά στην απόκτηση περιουσίας από λεηλασία...

[Στο επόμενο Β' μέρος θα γίνει αναφορά στα σεξουαλικά εγκλήματα πολέμου του Κόκκινου Στρατού, στη δράση του σοβιετικού ναυτικού, όπως και στη συμπεριφορά απέναντι στους

Πολωνούς και στους Γερμανούς αιχμαλώτους πολέμου όσο ο πόλεμος πλησίαζε στο τέλος του.

Η συνοπτική παράθεση των γεγονότων οφείλεται στον περιορισμό της έκτασης του εγχειρήματος, αλλά πρόθεση του συγγραφέα είναι η γενική ανασκόπηση εκείνων των εγκλημάτων και συμπεριφορών που ακολούθησαν την προέλαση του Κόκκινου Στρατού στην καρδιά της Ναζιστικής Γερμανίας και την τελική επικράτηση των Συμμάχων εναντίον της.]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Antony Beevor, *Βερολίνο: Η πτώση 1945*, εκδ. Γκοβόστης, 2004.

David M. Glantz & Jonathan House, *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler*, Modern War Studies, University of Kansas, αναθ. έκδ., 2015.

Max Hastings, *Armageddon: The battle for Germany, 1944-1945*, Macmillan. Richard Overy, *Russia's War: a History of the Soviet War Effort 1941-1945*, Penguin Books.

Sir Ian Kersaw, *The End*, Penguin Books, 2012.

Alfred-Maurice de Zayas, *A Terrible Revenge: The Ethnic Cleansing of East European Germans*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1994.

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ο Αναστάσιος Σπυριδών Μαλεσιάδης είναι ιστορικός ερευνητής.

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΑΝΑ 1955: ΤΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΓΚΡΟΜ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

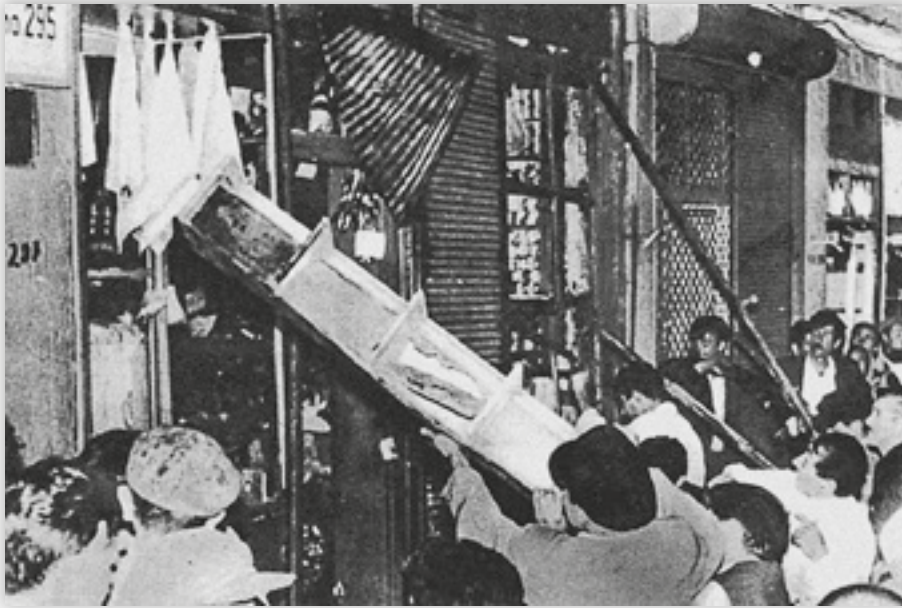
της ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΜΠΑΤΑΚΑΚΗ

Ο Σεπτέμβριος του 1955 υπήρξε ορόσημο στη σύγχρονη ιστορία της Κωνσταντινούπολης. Τα έκτροπα που σημειώθηκαν εις βάρος των Ρωμιών της πόλης εξανάγκασαν πολλούς από αυτούς να την εγκαταλείψουν. Ο περιορισμός του ελληνικού στοιχείου αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την πολιτισμική μετάλλαξη της Κωνσταντινούπολης και επέφερε ανεπανόρθωτο πλήγμα στον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της.

Η Συνθήκη της Λωζάννης, η εσωτερική ανασυγκρότηση του τουρκικού κράτους κατά τον Μεσοπόλεμο και οι μειονότητες

Τον Νοέμβριο του 1922 η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταλύθηκε οριστικά και καταργήθηκαν όλοι οι τίτλοι και τα αξιώματα που παρείχε σε μέλη της διοικητικής του μηχανής ο σουλτάνος. Στο πλαίσιο της συγκρότησης της Τουρκικής Δημοκρατίας (που επισήμως ανακηρύχθηκε τον Οκτώβριο του 1923) ο πρώτος της πρόεδρος Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ) προχώρησε σε σειρά μεγάλων μεταρρυθμίσεων που επιχειρούσαν να κόψουν τους δεσμούς με το οθωμανικό παρελθόν και να δημιουργήσουν το θεσμικό πλαίσιο ενός εθνικού κράτους βασισμένου σε δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Και ενώ θεμέλιο της προηγούμενης οθωμανικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής και οργάνωσης ήταν κατά κύριο λόγο το θρήσκειο, η νεοσύστατη δημοκρατία στηριζόταν στη σταδιακή διαμόρφωση τουρκικής ταυτότητας και συνείδησης και εντέλει στην «εθνική ομοιογένεια». Η συγκεκριμένη

διαδικασία δεν αποτελεί τουρκική πρωτοτυπία, ακολουθήθηκε λίγο έως πολύ από το σύνολο των βαλκανικών κρατών στην πορεία προς την εθνική τους ολοκλήρωση. Το ερώτημα που προέκυψε άμεσα ήταν τι είδους μεταχείριση επεφύλασσε το κεμαλικό καθεστώς σε όσους δεν μπορούσαν να ενταχθούν στο νέο συλλογικό αφήγημα. Μια πρώτη ένδειξη είναι οπωσδήποτε τα μέτρα που ελήφθησαν κατά των προνομιών των πάσης φύσεως ιδρυμάτων (εκπαιδευτικών, πολιτιστικών, φιλανθρωπικών) που ελέγχονταν από τους θρησκευτικούς ηγέτες (όλων των δογμάτων). Έχοντας ως στόχο την εκκοσμίκευση και τη συγκέντρωση του ελέγχου στην κρατική εξουσία, ο περιορισμός του ρόλου των θρησκειών στη δημόσια σφαίρα υπήρξε ένα ρηξικέλευθο βήμα από πλευράς Κεμάλ. Τα μέτρα αυτής της περιόδου έπληξαν εξίσου μουσουλμάνους και χριστιανούς.

ΕΠΑΝΩ. Την προηγούμενη των εκτρόπων παρακρατικοί είχαν σημαδέψει μειονοτικές περιουσίες (ελληνορθόδοξες, αρμενικές και εβραϊκές) έτσι ώστε το «αγανακτισμένο πλήθος» να τις αναγνωρίζει εύκολα και να αποφευχθούν καταστροφές μουσουλμανικών σπιτιών ή καταστημάτων. ΚΑΤΩ. Η σχέση που ανέπτυξε με τα χαμηλότερα και αγροτικής προέλευσης κοινωνικά στρώματα η κυβέρνηση Μεντερές αλλά και η κακή οικονομική κατάσταση της Τουρκίας το 1955, αποτέλεσαν δύο από τους κυριότερους λόγους που η προπαγάνδα και η παρακίνηση σε ενέργειες μίσους εναντίον των ευκατάστατων «ξένων» που «ήλεγαν» την οικονομία της χώρας βρήκαν απήχηση. Στη φωτογραφία κατεστραμμένα καταστήματα στα Σκαλάκια.

Η σχέση της ελληνορθόδοξης μειονότητας με τις τουρκικές αρχές και η θέση της στη νέα πραγματικότητα προσδιορίστηκε (ή επιχειρήθηκε να προσδιοριστεί) όχι μόνο βάσει των επιδιώξεων του εθνικού τουρκικού κράτους αλλά και βάσει των διαπραγματευτικών δυνατοτήτων της μητέρας πατρίδας της. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή ο εναπομείνας Ελληνισμός στην Κωνσταντινούπολη και τα περιχώρα της ξεπερνούσε τις 300.000 χιλιάδες. Παρά την επιμονή της τουρκικής πλευράς για έξωσή του, η ελληνική διπλωματία υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο κατάφερε (αν και ευρισκόμενη σε δυσχερή θέση) να εξαιρέσει σημαντικό τμήμα αυτού από την ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Η συμφωνία που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του ίδιου έτους επέτρεπε περίπου στο 1/3 του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Πόλης να παραμείνει στις εστίες του. Η Συνθήκη της Λωζάννης έκανε λόγο για μειονότητα που αριθμούσε λίγο παραπάνω από 110.000 ανθρώπους, στους οποίους αναγνωριζόταν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, της εκπαίδευσης, της θρησκευτικής λατρείας. Παράλληλα, η μειονότητα εξακολουθούσε να έχει υπό τον έλεγχό της τα κοινοτικά ιδρύματα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 η πολιτική προσέγγισης που ακολούθησαν οι Βενιζέλος - Ατατούρκ δημιούργησε ευνοϊκότερες συνθήκες για τους «Ρωμιούς», στοιχείο που αποτυπώθηκε τόσο στην ανάπτυξη των οικονομικών και εμπορικών τους δραστηριοτήτων όσο και στην αριθμητική τους αύξηση κατά 14.000 περίπου.

Η τουρκική πολιτική έναντι των ελληνορθόδοξων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η προετοιμασία του κόσμου για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η άνοδος και η επικράτηση του εθνικοσοσιαλισμού στην Ευρώπη, η επίδραση των ιδεών του, είχαν επιπτώσεις και στον τρόπο που «είδε» τη μειονότητα μετά το 1935 το τουρκικό καθεστώς. Η κατάλυση του ελληνικού κράτους και ο διαμελισμός του από τις δυνάμεις του Άξονα δημιούργησαν πρόσθετες επιπτώσεις στη μειονότητα. Ένα μήνα έπειτα από την είσοδο των ναζιστικών στρατευμάτων στην Αθήνα, η τουρκική κυβέρνηση υπό το πρόσχημα της έκτακτης συνθήκης που διαμόρφωνε ο πόλεμος (κατά τη διάρκεια του οποίου η Τουρκία τήρησε ουδετερότητα) αποφάσισε την επιστράτευση του συνόλου του ανδρικού μη μουσουλμανικού πληθυσμού ηλικίας 20-45 ετών και παράλληλα εκτόπισε πλήθος κατώτερων και ανώτερων ορθόδοξων κληρικών. Η τακτική αυτή προκάλεσε αναστάτωση στους κόλπους της μειονότητας δεδομένου ότι 15.000 χιλιάδες μέλη της κρατήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης για περίπου έναν χρόνο (1941-1942).

Ελλείπει ελληνικής κρατικής οντότητας αλλά και διεθνούς ελέγχου, το φθινόπωρο του 1942 οι τουρκικές αρχές προχώρησαν ένα βήμα παραπέρα, νομοθετώντας πρόσθετο φόρο πειροσύνης που επί της ουσίας έπληξε τις μειονότητες της χώρας. Η αδυναμία καταβολής του σήμαινε αυτομάτως και καταναγκαστική εργασία σε εξαιρετικά

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Η καταστροφή που σημειώθηκε ουσιαστικά σήμανε και το τέλος της παρουσίας του ελληνικού στοιχείου της Κωνσταντινούπολης. Παρά τις εκκλήσεις του Πατριάρχη Αθηναγόρα για προσπάθεια απούλωσης των πληγών, το αίσθημα ανασφάλειας που κυριάρχησε ανάμεσα στους «Ρωμιούς» οδήγησε σε μεγάλη φυγή. ΜΕΣΗ: Παρά τις διακηρύξεις της, η τουρκική κυβέρνηση όχι μόνο δεν αποζημίωσε τα θύματα αλλά αντιθέτως με μέτρα και αστυνομικές επιχειρήσεις σκλήρυνε τη στάση της έναντι της μειονότητας. Μια προσπάθεια διευθέτησης των εκκρεμών ζητημάτων που την αφορούσαν έγινε το 1959 από την κυβέρνηση Καραμανλή (και έπειτα από την υπογραφή της Συμφωνίας της Ζυρίχης για το Κυπριακό) αλλά δεν απέδωσε καρπούς. ΚΑΤΩ: Το πογκρόμ ξεκίνησε με αφορμή το άκουσμα της είδησης για έκρηξη βομβών στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη. Εκ των υστέρων αποδείχθηκε πως επρόκειτο για προβοκάτσια που οργάνωσε και συντόνισε το ίδιο το τουρκικό προξενείο της πόλης.

δυσμενείς συνθήκες. Παρά το γεγονός ότι η σύμβαση της Λωζάννης προέβλεπε ρητά την προστασία της μειονοτικής περιουσίας, η εφαρμογή της συγκεκριμένης φορολογικής πολιτικής ακύρωσε στην πράξη τα συμφωνηθέντα, καθώς οι ελληνορθόδοξοι προχώρησαν σε μαζικές εκποιήσεις περιουσιακών τους στοιχείων προκειμένου να αντεπεξέλθουν. Η προφανής στόχευση της οικονομικής τους εξόντωσης αποτέλεσε μια πρώτη οργανωμένη προσπάθεια εκδίωξης από την Κωνσταντινούπολη.

Το Δημοκρατικό Κόμμα του Αντνάν Μεντερές στην εξουσία

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σημειώνονται ανακατατάξεις στην τουρκική πολιτική σκηνή με σπουδαιότερη την αποχώρηση-διαγραφή από το κεμαλικό κόμμα μιας ομάδας διαφωνούντων στελεχών που εν

συνεχία προχώρησαν στη σύσταση ενός νέου πολιτικού φορέα. Το 1946 οι Τζελάρ Μπαγιάρ (μετέπειτα πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας), Αντνάν Μεντερές (μετέπειτα πρωθυπουργός) και δύο ακόμη (Φ. Κιοπρολού, Ρ. Κοραλτάν) ίδρυσαν το Δημοκρατικό Κόμμα, που αποτέλεσε και τη μοναδική αντιπολίτευση στους κεμαλιστές και το Ρεμπουπλικανικό Λαϊκό Κόμμα. Τέσσερα χρόνια αργότερα η παράταξή τους κέρδισε τις εκλογές και ανήλθε στην εξουσία. Ο Μεντερές παρέμεινε στην πρωθυπουργία για μία δεκαετία (έως το 1960, οπότε και ανετράπη με πραξικόπημα) και υπήρξε ο άνθρωπος που διαχειρίστηκε όλα τα κρίσιμα μεταπολεμικά ζητήματα που προέκυψαν στις διμερείς σχέσεις με την Ελλάδα.

Σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής ο Μεντερές αποδείχτηκε ελαστικότερος στα θέματα που άπτονταν της μουσουλμανικής

Πρωτοσέλιδο της *Istanbul Ekspres* για την έκρηξη βόμβας στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο Κεμάλ Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη, 6 Σεπτεμβρίου 1955. ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Ελευθερία* της 7ης Σεπτεμβρίου 1955 με ρεπορτάζ για την έναρξη των ταραχών στην Κωνσταντινούπολη.

θηρσκευτικής παράδοσης, γι' αυτό θεωρήθηκε ένα είδος εκφραστή ή προδρόμου της ισλαμιστικής τάσης. Στον τομέα της οικονομίας συνόησε ιδιαίτερα τα χαμηλά αγροτικά εισοδήματα, έδωσε προβάδισμα στην ιδιωτική πρωτοβουλία έναντι του κεμαλικού κρατισμού, αλλά πολύ γρήγορα κατέστησε προβληματική την τουρκική οικονομία λόγω των εκτεταμένων δημοσίων δαπανών και του εξωτερικού δανεισμού. Η εξωτερική πολιτική του υπήρξε απολύτως σύμφωνη με τον δυτικό προσανατολισμό της χώρας και εναρμονισμένη με τις αμερικανικές επιλογές και επιδιώξεις στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου. Τα προαναφερθέντα βασικά χαρακτηριστικά της διακυβέρνησης του διαμόρφωσαν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό το κατάλληλο περιβάλλον για να εκτυλιχθούν τα έκτροπα του Σεπτεμβρίου του 1955 στην Κωνσταντινούπολη.

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μεταπολεμικά: ΝΑΤΟ και Κυπριακό

Η έναρξη της ψυχροπολεμικής περιόδου και η αμερικανική τακτική ανάσχεσης της ρωσικής επιρροής σε περιοχές γεωστρατηγικής σημασίας της Βαλκανικής και της Μεσογείου υποχρέωσαν την Ελλάδα και

την Τουρκία σε ένα είδος προσέγγισης στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Είχε προηγηθεί το 1947 η ενίσχυσή τους στο πλαίσιο εφαρμογής του Δόγματος Τρούμαν το οποίο προέκυψε ως εξισορροπητική λύση στην αδυναμία των Βρετανών να διατηρήσουν τον έλεγχο της περιοχής μεταπολεμικά και ως προσπάθεια κατευνασμού των πιέσεων που ασκούσαν προς τις ΗΠΑ οι τουρκικές κυβερνήσεις προκειμένου να ενταχθούν επισήμως υπό τη στρατιωτική τους ομπρέλα προστασίας. Οι διεθνείς εξελίξεις (και ιδίως ο πόλεμος της Κορέας) ωστόσο, επαναπροσδιόρισαν γρήγορα τις αμερικανικές προτεραιότητες και οδήγησαν στην απόφαση πιο ενεργού παρουσίας της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας στο σημείο. Ελλάδα και Τουρκία κλήθηκαν να αποκρούσουν τη ρωσική επέκταση στον ευρωπαϊκό Νότο και τη Μέση Ανατολή. Το 1952 εντάχθηκαν ταυτοχρόνως στο ΝΑΤΟ, ενώ έναν χρόνο αργότερα συνυπέγραψαν με τη Γιουγκοσλαβία σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας που προέβλεπε ακόμη και ανάπτυξη κοινής στρατιωτικής δράσης.

Το εγχείρημα βελτίωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων επισφραγίστηκε τόσο με την επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού στην Ελλάδα τον Μάιο του 1952 όσο και με το ταξίδι του ελληνικού βασιλικού

ζεύγους Παύλου-Φρειδερίκης έναν μήνα αργότερα στη γειτονική χώρα. Τα αποτελέσματα του υπήρξαν θετικά για τη ζωή και τη δραστηριότητα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, αλλά για εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Το ξέσπασμα του Κυπριακού (1954-1955) και το αίτημα των Ελληνοκυπρίων για αυτοδιάθεση και ένωση με την Ελλάδα μετέβαλε το σχετικά θετικό κλίμα και άνοιξε μια νέα εποχή αντιπαράθεσων. Η τουρκική πλευρά εγκατέλειψε άμεσα τη βασική αρχή της κεμαλικής γραμμής που περιόριζε τον εθνικισμό στο εσωτερικό της χώρας και κατέστησε σαφές εξ αρχής ότι θα επιχειρούσε να χρησιμοποιήσει τη μειονότητα της Πόλης αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο προκειμένου να επιτύχει τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη στην υπόθεση της Κύπρου. Δεδομένου ότι η διένεξη που μόλις ξεκινούσε συνέβαινε εντός των κόλπων της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας αλλά και σε εποχή μεγάλων αμερικανοσοβιετικών ανταγωνισμών, η στάση των συμμάχων έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αλλά και βαρύνουσα σημασία σε ό,τι αφορά την προστασία στοιχειωδών δικαιωμάτων ζωής και περιουσίας.

Τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1955

Τη νύχτα της 6ης Σεπτεμβρίου 1955 και ενώ η εν εξελίξει τριμερής διάσκεψη στο Λονδίνο (συμμετείχαν οι υπουργοί Εξωτερικών Ελλάδας, Τουρκίας, Βρετανίας) για τη διευθέτηση του Κυπριακού έδειχνε να οδηγείται σε αδιέξοδο, κυκλοφόρησε η είδηση για έκρηξη βόμβας στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο Κεμάλ Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στη Σμύρνη είχαν προγραμματιστεί διαμαρτυρίες εθνικιστικών οργανώσεων για την Κύπρο. Πολύ γρήγορα οι διαδηλώσεις μετατράπηκαν σε άγριες επιθέσεις εναντίον των Ελληνορθόδοξων κυρίως, αλλά και εις βάρος Αρμενίων και Εβραίων. Ένα μαινόμενο πλήθος (που υπολογίστηκε σε 100.000 περίπου) εφοδιασμένο με λοστούς, ρόπαλα, πέτρες μεταφέρθηκε στις μειονοτικές συνοικίες (οι μαρτυρίες κάνουν λόγο για οργανωμένο δίκτυο μεταφοράς που περιλάμβανε έως λεωφορεία και στρατιωτικά αυτοκίνητα) και συμμετείχε στο πογκρόμ υπό την ανοχή των αστυνομικών αρχών και την παρασκηνιακή υποστήριξη της τουρκικής κυβέρνησης. Όπως εκ των υστέρων απο-

THE RIOTS IN ISTANBUL

Pictures from the Turkish Capital of the Anti-Greek Disorders, which Resulted in £700,000,000 of Damage and a Proclamation of Martial Law

IMPUDENT YOUTH IN ISTANBUL: Left—A crowd, mostly of young Turks, demonstrates in a street of the Turkish capital, showing anti-Greek slogans. Right—a portrait of Kemal Ataturk, the Maker of Modern Turkey, is held aloft as a symbol. The immediate cause of the riots was a report of a Greek explosion in Izmir which had damaged the house where Ataturk was born. But Turkish opinion against Greece needed little to inflame it, owing to the Cyprus dispute.

AN OVERTURNED CAR: Troops stand by it after the rioters have passed. Although the disturbances were directed against Greeks in Istanbul, looting at times became indiscriminate, and some British property suffered damage. AN RIOT ON A GREEK SHOP: Inflamed Turks looted in the front of a Greek trader's premises. At the Greek Consulate the Greek flag was torn down by rioters shouting "Cyprus is Turkish," and the building was set alight, some of it being destroyed.

President Bayar's less than decisive action law definitely prevented the riots in Istanbul from spreading, although by the time the military were called out cultural damage had already been done. The disorders began about half past eight in the evening in various parts of the city. For some reason the riotous were official Turkish police seemed unable to restrain them. Unfortunately President Bayar was on a tour going to Ankara and it was not until after midnight that he was able to take the necessary steps to restore order. However, the appearance of the riotous was confined either to Istanbul. Martial law was also proclaimed in two other sections of Asia-Greek looting, Thessalonica and Ankara.

The riotous which immediately caused the Turkish law was said to be the dramatic explosion in Istanbul which damaged the Turkish Consulate there and the house next door, the birthplace of Turkish national hero, Kemal Ataturk. However, there is no doubt that looting was already well advanced in the eastern districts of the Tuzla and the Cankaya and the Cankaya sections. Greek property was the main target of the riotous, although some other European possessions, including British, suffered. Fifty-foot buildings were set on fire, among them numerous Greek Catholic churches.

A curious feature of the riots was that although some people were seriously injured, the number was not high in comparison with the widespread destruction, and no one was killed. Some observers believe that the riotous were under orders to attack property rather than persons. According to the Government, riotous were sent from Constantinople. But some should be known about the when the military could have cleared out their organization.

£100,000,000 OF DAMAGE: Wreckage is strewn in Beyoğlu Street. Riotous put the total damage from the rioting at £100,000,000, at the "low" market exchange rate. MARTIAL LAW: Tanks gather in Istanbul. Very soon after its proclamation of martial law in Istanbul, Ankara and Izmir, President Bayar told the army was controlling the riotous.

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Στιγμιότυπο από την επίσκεψη του Αντνάν Μεντερές στην Ελλάδα τον Μάιο του 1952. Εξ αριστερών του ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Σοφοκλής Βενιζέλος, που συνόδευσε την τουρκική αντιπροσωπεία σε περιήγηση στον Πόρο (αρχαία τουρκική Διεύθυνση Τύπου και Πληροφοριών). ΕΠΑΝΩ. Ρεπορτάζ στο *The Illustrated London News* για τα έκτροπα κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.

ΕΠΙΛΩ. Η απαθανάτιση από τον φωτογραφικό φακό των εκτρόπων υπήρξε μία ριφοκίνδυνη αλλά και γενναία πράξη του δημοσιογράφου Δημήτρη Καλούμενου. Τα στιγμιότυπα δημοσιεύτηκαν αρχικώς στην εφημερίδα *Το Έθνος*. Το 1957-1959 σε ένα από τα κύματα απελάσεων μελών της μειονότητας της Πόλης, ο Καλούμενος απελάθηκε από τις τουρκικές αρχές. ΚΑΤΩ. Μέχρι τις πρωινές ώρες της 7ης Σεπτεμβρίου, όταν επενέβη ο Στρατός, οι αρχές παρέμειναν απαθείς, όταν δεν διευκόλυναν τους πλιατσικολόγους. ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Η επόμενη μέρα. Ο τερματισμός της ισχυρής ελληνικής παρουσίας στην Πόλη μετέβαλε τον χαρακτήρα και άλλαξε εντελώς τη φυσιογνωμία της.

δείχτηκε, οι εκρηκτικοί μηχανισμοί στον κήπο του σπιτιού του Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη τοποθετήθηκαν από υπαλλήλους του τουρκικού προξενείου κατ' εντολήν του προξένου. Η επίθεση άφησε πίσω της 16 νεκρούς και περί τα 200 θύματα βιασμού. Βάσει της καταγραφής των υλικών ζημιών, 73 εκκλησίες, 2 μοναστήρια, 26 σχολεία, 5 κοινοτικά ιδρύματα, περισσότερες από 1.000 κατοικίες και 4.300 περίπου καταστήματα καταστράφηκαν ολοσχερώς.

Την επομένη των γεγονότων η κυβέρνηση Μεντερές κήρυξε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, επέβαλε στρατιωτικό νόμο στην Πόλη, τη Σμύρνη και την Άγκυρα και επιχείρησε να επιρρίψει την ευθύνη για το πογκρόμ στο εγχώριο κομμουνιστικό κίνημα, διενεργώντας σχετικές έρευνες και συλλήψεις. Παράλληλα, ο υπουργός Εσωτερικών Ν. Γκεντίκ υπέβαλε την παραίτησή του και καθαιρέθηκαν οι επικεφαλής των αρχών ασφαλείας σε μια προσπάθεια περιορισμού ενδεχόμενης διεθνούς κατακραυγής. Η ελληνική πλευρά αντέδρασε μάλλον χλιαρά στα γεγονότα, προσφεύγοντας στο ΝΑΤΟ, αλλά δεν κατάφερε να λάβει ιδιαίτερη συμβατική υποστήριξη. Αντιθέτως, ο αμερικανικός παράγων με επιστολές του που

εστάλησαν σε Αθήνα και Άγκυρα καλούσε και τις δύο πλευρές να επιδείξουν ψυχραιμία και συμφιλιωτική διάθεση καθώς αυτό απαιτούσαν οι ανάγκες της βορειοατλαντικής συμμαχίας. Κατόπιν τούτου, η ελληνική κυβέρνηση Παπάγου αποφάσισε την αποχώρηση από προγραμματισμένη νατοϊκή στρατιωτική άσκηση.

Στο μεταξύ, οι τουρκικές αρχές προχώρησαν σε ευρείες συλλήψεις περισσότερων από 5.000 ατόμων με κατηγορίες που αφορούσαν σε λεηλασία, κλοπές, δολοφονίες και βιασμούς, εμπρησμούς, προσβολή κατά του τουρκικού κράτους, κομμουνιστική δράση και επιβλαβείς για τα εθνικά συμφέροντα ενέργειες. Από τους συλληφθέντες καταδικάστηκαν περίπου 200. Ταυτοχρόνως, η κυβέρνηση Μεντερές υποσχέθηκε καταβολή αποζημιώσεων στους πληγέντες. Από τα 4.500 σχεδόν άτομα που υπέβαλαν αίτημα, ένα υποτυπώδες ποσό έλαβαν οι 3.200 (οι ζημιές βάσει των αξιώσεων που ηγέρθησαν υπολογίστηκαν σε 70.000.000 τουρκικές λίρες, το ποσό που τελικώς κατεβλήθη ήταν μόλις 6.500.000). Προσωρινή ανακούφιση στα θύματα προσέφερε η Ερυθρά Ημισέληνος, διανέμοντας τρόφιμα και ένα βοήθημα της τάξεως των 20 λιρών.

Μια υποφωτισμένη και σχεδόν άγνωστη πτυχή του πογκρόμ της 6ης Σεπτεμβρίου υπήρξε οπωσδήποτε η δράση ενός παρακρατικού σωματείου υπό την επωνυμία «Η Κύπρος είναι τουρκική» το οποίο φέρεται να δημιουργήθηκε το καλοκαίρι του 1954 «αυθορμητώς» από φοιτητικούς συλλόγους. Στην πραγματικότητα, η οργάνωση

χρηματοδοτούνταν απευθείας από την κυβέρνηση, ενώ τα περισσότερα μέλη της ήταν και μέλη του κυβερνώντος Δημοκρατικού Κόμματος. Μετά τις επιθέσεις μερικές δεκάδες εξ αυτών συνελήφθησαν από την τουρκική αστυνομία και κατά τη διάρκεια της κράτησής τους διαπιστώθηκε ότι διαδραμάτισαν τον πλέον καίριο ρόλο

ΕΠΙΛΩ. Στιγμιότυπο από την επίσκεψη της Επιτροπής του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιαίων στον κατεστραμμένο ναό της Θείας Μεταμορφώσεως στο νεκροταφείο στο Σισλί. ΚΑΤΩ. Συλημένοι πατριαρχικοί τάφοι στην Κωνσταντινούπολη. ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Σκίτσο του Μποστ για τη σύλληψη και φυλάκιση του Αντνάν Μεντερές. Ο Τούρκος πρωθυπουργός καταδικάστηκε (μεταξύ άλλων και για το πογκρόμ της 6ης Σεπτεμβρίου) και του επιβλήθηκε η θανατική ποινή.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ (1875-1938)

του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος υπήρξε σημαίνουσα μορφή του βενιζελισμού, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Είχε λάβει επιμελημένη μόρφωση και χαρακτηριζόταν για τη νηφαλιότητα του χαρακτήρα του και τη στέρεη δομή του πολιτικού λόγου του. Ο Ελ. Βενιζέλος τον προόριζε για διάδοχό του, αλλά κυβέρνησε μόλις επί 9 μήνες. Στο τέλος της ζωής του, έπαιξε υπερκομματικό ρόλο, αλλά δεν κατόρθωσε να καταλάβει εκ νέου τον θώκο του υπουργού Εξωτερικών, που τόσο επιθυμούσε.

Γεννήθηκε στην Πάτρα, τη 17η Μαΐου 1875. Αποφοίτησε από το Α' Γυμνάσιο Πατρών. Το 1893 εισήλθε πρώτος με βαθμό άριστα μεταξύ 100 υποψηφίων στη Σχολή Ευελπίδων. Ο πατέρας του Σπήλιος ήταν γνωστός δικηγόρος των Πατρών και είχε δέκα παιδιά. Τον Ιανουάριο του 1894 αυτός απεβίωσε αιφνιδίως και ο νεαρός Ανδρέας αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Σχολή Ευελπίδων, αν και ο βασιλιάς Γεώργιος Α' επέμενε να του καλύψει τα έξοδα από το βασιλικό ταμείο. Συνέχισε τις σπουδές του στη Νομική Σχολή Αθηνών και το 1897 ανακηρύχθηκε αριστούχος διδάκτωρ του Δικαίου. Κατόπιν, συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία και τη Γαλλία. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, ανέλαβε το δικηγορικό γραφείο του πατέρα του. Διακρίθηκε και ο ίδιος στο βήμα των ποινικών και πολιτικών δικαστηρίων, ενώ εποχή άφησαν στην αχαϊκή πρωτεύουσα οι δικανικές του μάχες με τον συνάδελφό του Δημήτριο

Η ελληνική αντιπροσωπεία στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Στην πρώτη σειρά διακρίνεται ο Ελευθέριος Βενιζέλος, έχοντας στα δεξιά του τον Δημήτριο Κακλαμάνο και στα αριστερά του τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο.

Γούναρη. Ήταν βιβλιόφιλος, πολύγλωσσος και η βιβλιοθήκη του αριθμούσε περί τις 30.000 τόμους. Μετά το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί, συνετάχθη με τον Ελ. Βενιζέλο και στις εκλογές του 1910, του 1912 και του 1915 εξελέγη βουλευτής Αχαϊοήλιδος.

Τον Μάιο του 1911 ανέλαβε το νεοσύστατο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Εισηγήθηκε πολλές μεταρρυθμίσεις: το νομοθετικό πλαίσιο για τις Ανώνυμες Εταιρείες, τον νόμο περί συνεταιρισμών, τη ρύθμιση ζητημάτων αγροτικής ασφάλειας και τον νόμο 551/1914, ο οποίος θέσπισε την αντικειμενική ευθύνη των εργοδοτών για τα εργατικά ατυχήματα. Επίσης, το 1911 υπήρξε μέλος της Συνταγματικής Επιτροπής για την εκπόνηση του νέου ανώτατου καταστατικού χάρτη της χώρας. Στον «εθνικό διχασμό» συμπαρατάχθηκε με τον Ελ. Βενιζέλο, τον οποίο ακολούθησε στη Θεσσαλονίκη. Μετά την ενοποίηση του ελληνικού κράτους το 1917, ανέλαβε τα χαρτοφυλάκια της

Γεωργίας και των Στρατιωτικών έως τις εκλογές του 1920, ενώ συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις για τη Συνθήκη των Σεβρών. Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 απέτυχε να εκλεγεί βουλευτής, έφυγε εκτός Ελλάδος και επέστρεψε μετά την επικράτηση του στρατιωτικού κινήματος του Σεπτεμβρίου 1922.

Κατά τη διάρκεια της αυτοεξορίας του αλληλογραφούσε με τον Βενιζέλο. Τάχθηκε υπέρ της επικέντρωσης του πολιτικού αγώνα κατά του προσώπου του βασιλιά Κωνσταντίνου και όχι κατά του θεσμού της βασιλευσμένης δημοκρατίας, αν και ο ίδιος ελάχιστη εκτίμηση έτρεφε προς αυτήν, όπως έγραφε χαρακτηριστικά. Έλαβε μέρος και στις διαπραγματεύσεις για τον επίσημο τερματισμό του ελληνοτουρκικού πολέμου στη Λωζάννη. Μετά τις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1923, ανέλαβε υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Βενιζέλου. Μετά την πτώση της, αποχώρησε από το Κόμμα

Συγκέντρωση των βενιζελικών στην Πάτρα, τον Αύγουστο του 1920 (πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο της Εταιρείας των Φίλων του Λαού). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η ανακήρυξη της α' αβασιλευτής δημοκρατίας, την 25η Μαρτίου 1924.

των Φιλελευθέρων, ιδρύοντας τον δικό του πολιτικό σχηματισμό υπό την επωνυμία «Κόμμα Συντηρητικών Φιλελευθέρων», το οποίο αργότερα μετονομάστηκε σε «Συντηρητικό Δημοκρατικό Κόμμα» και κάλυψε τη δεξιά πτέρυγα του βενιζελισμού.

Δεν επικροτούσε τη βίαιη πολιτειακή μεταβολή (φοβούμενος αντιδράσεις από το εξωτερικό), γι' αυτό και ο Καφαντάρης ήθελε να τον χρίσει διάδοχό του, τον Μάρτιο του 1924. Τελικώς, ορκίστηκε πρωθυπουργός επτά μήνες αργότερα, την 7η Οκτωβρίου 1924. Ταυτόχρονα, ανέλαβε και τα χαρτοφυλάκια των Εξωτερικών και των Στρατιωτικών σε μια απέλπιδα (όπως αποδείχτηκε) προσπάθεια να αποτρέψει την εκδήλωση πραξικοπήματος εκ μέρους των ακραίων του βενιζελισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι συμπεριέλαβε στους κόλπους της κυβέρνησής του και αντιβενιζελικούς, όπως ο βασιλόφρων Παντελής Τσιτσεκλής, ενώ επιχείρησε να πείσει προς τούτο και τον Άθω Ρωμάνο, ο οποίος παρέμενε οπαδός της δυναστείας (είχε δε ψηφίσει υπέρ αυτής στο

δημοψήφισμα του 1924), αν και ήταν στενός συνεργάτης του Βενιζέλου. Κατά τη διάρκεια της σύντομης πρωθυπουργίας του, επέλυσε το πρόβλημα ύδρευσης της πρωτεύουσας, συνάπτοντας σύμβαση με την αμερικανική εταιρεία Ούλεν, αλλά τήρησε σκληρή στάση στα εργατικά ζητήματα, καταστέλλοντας βίαια πολλές απεργίες. Πιο συγκεκριμένα, αποδέχτηκε την εισήγηση για λήψη μέτρων εις βάρος των σιδηροδρομικών υπαλλήλων. Ακολούθησε χιονοστιβάδα απεργιών όλων των κλάδων. Αυτές επιβάρυναν την οικονομία της χώρας, που ήταν ήδη στα πρόθυρα της χρεοκοπίας. Ο Μιχαλακόπουλος αρνήθηκε κάθε διάλογο με τους απεργούς. Σε συνεδρίαση της Δ' Εθνοσυνέλευσης (τη 18η Μαρτίου), απάντησε ως ακολούθως στο αίτημα των δημοσίων υπαλλήλων για αυξήσεις: «*Λυπούμαι κύριε διότι επ' ουδενί λόγω είναι δυνατόν να σας ακούσω. Δεν είναι ανεκτός ο τοιούτος συνδικαλισμός εις το κράτος, διότι αποτελεί αναρχίαν...*» Κατόπιν, διέλυσε το συμβούλιο δημοσίων υπαλλήλων και διέταξε

ανακρίσεις εις βάρος των μελών της διοίκησης του σωματείου τους.

Στα διεθνή ζητήματα κατόρθωσε να απεμπλέξει τη χώρα από τις δεσμεύσεις που είχε αναλάβει μετά την υπογραφή των πρωτοκόλλων με την Βουλγαρία (περισσότερο γνωστών ως «πρωτόκολλα Πολίτη-Καλιφώφ»). Ο Μιχαλακόπουλος, με την αμέριστη διπλωματική αρωγή του Βενιζέλου, κατέφυγε σε έναν νομικό ακροβατισμό, καθώς η Βουλή δεν επικύρωσε το περιεχόμενο των πρωτοκόλλων, ενώ ισχυρίστηκε ότι τα πρωτόκολλα δεν ίσχυαν από την ημέρα της υπογραφής τους αλλά από την ημέρα της επικύρωσής τους από το Κοινοβούλιο. Φυσικά, η κυβέρνηση μιας μικρής χώρας δεν μπορούσε να αρνηθεί την εφαρμογή μιας διεθνούς πράξης, την οποία είχε υπογράψει εκπρόσωπός της, δίχως να υποστεί συνέπειες. Το θέμα συζητήθηκε στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών και την Ελλάδα εκπροσώπησε ο Βενιζέλος. Τελικώς, αποφασίστηκε το Συμβούλιο να παραιτηθεί του δικαιώματος επιβολής

στην Ελλάδα της τηρήσεως των υποχρεώσεων της έναντι της Βουλγαρίας. Πάντως, αιτηθήναι στην ελληνική κυβέρνηση μια σειρά ερωτημάτων σχετικά με τον τρόπο εκπλήρωσης των διεθνών υποχρεώσεών της, όπως αυτές ανέκυπταν από τις γενικές περί μειονοτήτων διεθνείς διατάξεις. Η ελληνική κυβέρνηση έδωσε ικανοποιητικές εξηγήσεις και τη 10η Ιουνίου 1925 το όλο θέμα θεωρήθηκε λήξαν.

Συν τοις άλλοις, η κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου έβαλε τις βάσεις για τη σύναψη ενός δανείου και κύρωσε τις συμβάσεις αεροπορικής σύνδεσης της χώρας με το εξωτερικό.¹ Η συγκεκριμένη κυβέρνηση αντιμετώπισε και την ξαφνική επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων εξαιτίας της απόφασης της Άγκυρας να απελάσει τον Πατριάρχη Κωνσταντίνο ΣΤ' διότι δεν ήταν εγγεγραμμένος στα δημοτολόγια της Κωνσταντινουπόλεως πριν από τον Οκτώβριο του 1918. Επρόκειτο για κατάφωρη παραβίαση των συμπεφωνημένων, γεγονός το οποίο προκάλεσε την έντονη οργή της

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδος *Μακεδονία* σχετικά με την ανάληψη της εξουσίας από τον Πάγκαλο. ΔΕΞΙΑ: Ο Θεόδωρος Πάγκαλος (1878-1952), σε φωτογραφία του 1925.

κοινής γνώμης στην Ελλάδα. Οι αδιάλλακτοι του βενιζελισμού (που είχαν οδηγήσει σε παραίτηση ακόμη και τον Κρητικό πολιτικό) απαιτούσαν τη διακοπή των διμερών σχέσεων.² Τελικώς, ο Πατριάρχης υποχώρησε και υπέβαλε την παραίτησή του (κατόπιν πίεσεων του Μιχαλακόπουλου), ενώ οι Τούρκοι υιοθέτησαν ηπιότερη πολιτική εξαιτίας της εξέγερσης των Κούρδων.

Επίσης, επί της θητείας της κυβερνήσεως Μιχαλακόπουλου υπογράφηκε το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (την 27η Ιανουαρίου 1925), το οποίο επικύρωσε τις αποφάσεις της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης του Νοεμβρίου 1921 για τα σύνορα του αλβανικού κράτους. Αυτό σήμαινε την απόδοση της Βόρειας Ηπείρου στους Αλβανούς.³

Αξίζει να σημειωθεί η ραγδαία επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ Αθηνών και Βελιγραδίου, επί πρωθυπουργίας Μιχαλακοπούλου. Πιο συγκεκριμένα, τη 17η Νοεμβρίου 1924, το Βελιγράδι κατήγγειλε τόσο τη Συνθήκη Συμμαχίας όσο και τη συμφωνία Αλεξανδρή - Νίντσιτς, της 10ης Μαΐου 1923.⁴ Το γεγονός αυτό προκάλεσε αίσθηση και ο Μιχαλακόπουλος κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια επαναπροσέγγισης με τους

Σέρβους. Το Βελιγράδι, όμως, προέβαλε απαράδεκτες αξιώσεις σε απαξιωτικό τόνο, επιχειρώντας να εμφανιστεί ως προστάτης των Αθηνών!⁵ Ο Μαρκεζίνης έγραψε για «*τοιούτας προκλητικές αξιώσεις των Σέρβων, τοιούτον απαράδεκτον ύφος υποστηρίξεώς των... ώστε αι διαπραγματεύσεις τελικώς διεκόπησαν. Ουδεμία ελληνική αντιπροσωπεία θα ήτο δυνατόν να δεχθή τοιούτον τρόπον μεταχειρίσεως, συγχωρούμενον μόνον εις νικητάς διαπραγματευμένους προς ηττημένους*».⁶

Το τελευταίο και λίαν σημαντικό επίτευγμα της κυβερνήσεως Μιχαλακόπουλου ήταν η σύναψη συμφωνίας με την Τουρκία για την απομάκρυνση 5.000 Τσάμηδων από την ελληνική επικράτεια με προορισμό την Τουρκία. Αν και ο αριθμός δεν ήταν αυτός που είχε ζητήσει η Αθήνα, εντούτοις εκρίθη ικανοποιητικός διότι θα άνοιγε τον δρόμο για την επίλυση του ζητήματος. Η ελληνική κυβέρνηση είχε την ελπίδα ότι μόλις αναχωρούσε η πρώτη ομάδα θα έσπευδαν να ακολουθήσουν και οι υπόλοιποι Τσάμηδες, υποχρεώνοντας την Άγκυρα να τους δεχθεί στο έδαφός της. Δυστυχώς, η εφαρμογή της συμφωνίας αυτής απειράπη με προσωπική

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου (πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο της Εταιρείας των Φίλων του Λαού). ΔΕΞΙΑ: Ο Γεώργιος Κονδύλης ήταν αυτός που ανέτρεψε τον Πάγκαλο.

(και εθνικά ολέθρια) απόφαση του επόμενου κυβερνήτη της Ελλάδος.

Αυτός έμελλε να είναι ο παντελώς άσχετος περί τα διεθνή ζήτημα απόστρατος υποστράτηγος Θεόδωρος Πάγκαλος, ο οποίος κατέλαβε πραξικοπηματικά την εξουσία, την 26η Ιουνίου 1925. Ήταν το επιστέγασμα των συνεχών επιθέσεων του κατά της πολιτικής Μιχαλακοπούλου. Είχε, όμως, προηγηθεί μια απόπειρα πραξικοπήματος υπό τον υποστράτηγο Χαρ. Λούφα, γνωστό από τη δράση του στη Μικρά Ασία και τη συμμετοχή του στις ανακρίσεις των παρανόμων συλληφθέντων πολιτικών και στρατιωτικών της κωνσταντινικής παράταξης. Αυτός βοηθήθηκε από τον αντισυνταγματάρχη Βασίλειο Ντερτιλή, ηγετικό στέλεχος των λεγόμενων «δημοκρατικών ταγμάτων».⁷ Τελικώς, όμως, το κίνημα ουδέποτε εκδηλώθηκε.

Μολαταύτα, υπέβασκε η αναταραχή σε διάφορα μέρη της επικράτειας. Στην Καβάλα, έλαβαν χώρα τη 10η Νοεμβρίου σοβαρά επεισόδια μεταξύ καπνεργατών και ανδρών της Αστυνομίας. Στη Σάμο, τον Ιούνιο του 1925, ξέσπασε εξέγερση και η νήσος κατελήφθη προσωρινά από ένοπλους αντάρτες με επικεφαλής τους αδερφούς

Γιαγιάδες ή Γιαγάδες. Τελικά αυτή κατεστάλη από δυνάμεις του Στρατού. Λίγες ημέρες αργότερα (τη 10η Ιουνίου) ο Γεώργιος Κονδύλης παραιτήθηκε από μέλος της κυβερνήσεως. Την επομένη ο Μιχαλακόπουλος υπέβαλε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την παραίτηση ολοκλήρου της κυβερνήσεως, υποδεικνύοντας τον Γεώργιο Καφαντάρη ως εντολοδόχο πρωθυπουργό. Ο τελευταίος, όμως, αποποιήθηκε της εντολής, αν και είχε εξασφαλίσει τη βοήθεια και του Ιωάννη Μεταξά.⁸ Κατά συνέπεια, ο Μιχαλακόπουλος απέσυρε την παραίτησή του, περιοριζόμενος στον ανασχηματισμό της κυβέρνησης.

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου προκάλεσε ψηφοφορία επί του ζητήματος εμπιστοσύνης, την οποία η κυβέρνηση κέρδισε αλλά με σοβαρές απώλειες. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ο Μιχαλακόπουλος επικρίθηκε τόσο για το ζήτημα των πρωτοκόλλων Πολίτη - Καλφώφ όσο και για τη συμφιλιοτική του τάση προς τους Λαϊκούς, χαρακτηριζόμενος από τον Πάγκαλο ως «κρυπτοβασιλικός»! Τις επόμενες ημέρες εντάθηκαν οι φραστικές επιθέσεις του Πάγκαλου (με επίκεντρο και την ανεκτική

Ο Γεώργιος Καφαντάρης και η σύζυγός του. ΔΕΞΙΑ: Ο Μπενίτο Μουσσολίνι, ο Καφαντάρης και ο Μιχαλακόπουλος.

στάση της κυβέρνησης έναντι των κομμουνιστών, οι οποίοι είχαν οργανώσει σειρά μαζικών απεργιών) και επικράτησε ένα γενικότερο κλίμα αναταραχής. Ο Μεταξάς διείδε τον κίνδυνο και μέσω της εφημερίδας *Πολιτεία* απηύθυνε έκκληση προς τους τρεις ηγέτες της λεγομένης δημοκρατικής παράταξης να συμφιλιωθούν για να αποτρέψουν «*την επερχομένην άνοδον ηρώων και σωτήρων*».

Κατά τις πρώτες ημέρες της δικτατορίας Πάγκαλου ο Μιχαλακόπουλος απείχε της ψηφοφορίας για την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης στη νέα κυβέρνηση, η οποία προσπάθησε να φορέσει δημοκρατικό μανδύα. Ο Αχαιός πολιτικός συνέχισε, όμως, να ασχολείται με τα κοινά. Όταν ο Πάγκαλος εξήγγειλε τη διεξαγωγή εκλογών για τη Γερουσία για τη 10η Ιανουαρίου 1926, συμφώνησε με τους Καφαντάρη και Παπαναστασίου στην υποστήριξη κοινών υποψηφίων. Το ενδεχόμενο αυτό πανικόβαλε τον Πάγκαλο, ο οποίος εξέδωσε ένα διάγγελμα, εν αγνοία ακόμη και των περισσότερων μελών του υπουργικού συμβουλίου (την 4η Ιανουαρίου). Σε αυτό επιτέθηκε με δριμύτητα στους τρεις προαναφερθέντες βενιζελικούς πολιτικούς αρχηγούς (δίχως

να τους κατονομάξει). Προχώρησε δε στην επίκληση «εθνικών κινδύνων», η αντιμετώπιση των οποίων τού επέβαλε να συγκεντρώσει στα χέρια του όλη τη συντακτική και τη νομοθετική εξουσία.

Αργότερα, ο Μιχαλακόπουλος εξορίστηκε στη Νάξο, απ' όπου τον απελευθέρωσε ο νέος πρωθυπουργός Αθανάσιος Ευταξίας. Κατέβαλε αγωνιώδεις προσπάθειες για να αποτρέψει τον Πάγκαλο από τη σύναψη των λεόντειων συμφωνιών με τη Νοτιοσλαβία (τις λεγόμενες «Παγκαλικές συμφωνίες»). Τελικώς, η υπογραφή τους οδήγησε στην ανατροπή του δικτάτορα. Τον Νοέμβριο του 1926 η χώρα είχε εισέλθει σε ομαλό πολιτικό βίο και διεξήχθησαν νέες βουλευτικές εκλογές, στις οποίες ο Μιχαλακόπουλος συνέπραξε με τον Καφαντάρη στο πλαίσιο της Ενώσεως Φιλελευθέρων. Αν και αυτή πρώτη, δεν συγκέντρωσε την κοινοβουλευτική αυτοδυναμία. Συγκροτήθηκε, λοιπόν, οικουμενική κυβέρνηση, στην οποία ο Μιχαλακόπουλος ανέλαβε επικεφαλής του Υπουργείου Εξωτερικών. Προέβη σε ανοίγματα προς την Ιταλία, επισκεπτόμενος προσωπικά τη Ρώμη, όπου τον Δεκέμβριο του 1927 συνάντησε τον Μπενίτο Μουσσολίνι.

Επίσης, ο Μιχαλακόπουλος υπέγραψε

Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος Β', έχοντας στα δεξιά του τον Ελ. Βενιζέλο και στα αριστερά του τον Ανδρ. Μιχαλακόπουλο. ΔΕΞΙΑ: Ο Βενιζέλος, ο Ισμέτ Ινονού και ο Μιχαλακόπουλος στην Κωνσταντινούπολη.

σύμφωνο με τον Ρουμάνο ομόλογό του Νικολάε Τιτουλέσκου στη Γενεύη, την 21η Μαρτίου 1928. Επρόκειτο για την πρώτη πολιτική σύνδεση της Ελλάδος με άλλο κράτος μετά τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου. Ήταν ένα σύμφωνο μη επιθέσεως και διαιτησίας, το οποίο επέβαλλε την αποχή από κάθε επιθετική ενέργεια και την προσφυγή στις προβλεπόμενες διαδικασίες συνδιαλλαγής και δικαστικού ή διαιτητικού διακανονισμού.

Στις εκλογές της 19ης Αυγούστου 1928 ο Μιχαλακόπουλος έλαβε 1,56% και κατέλαβε 5 έδρες. Την 6η Ιουλίου 1929 ορκίστηκε υπουργός Εξωτερικών και αντιπρόεδρος της κυβέρνησεως Βενιζέλου. Αν και διαφωνούσε με την ιδέα της ελληνοτουρκικής προσέγγισης, συνυπέγραψε το Σύμφωνο Ειρήνης και Φιλίας μεταξύ των δύο κρατών στην Άγκυρα, την 30ή Οκτωβρίου 1930. Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1932 το κόμμα του έλαβε μόλις το 0,98% και εξέλεξε 2 βουλευτές.

Λίγους μήνες αργότερα, συνέπραξε με τον Βενιζέλο και άλλους πολιτικούς του κεντρώου χώρου στην Εθνική Παράταξη ενόψει των εκλογών του Μαρτίου 1933. Αυτή απαρτιζόταν από τους Βενιζέλο, Καφαντάρη,

Μιχαλακόπουλο, Παπαναστασίου και Θεμιστοκλή Σοφούλη. Απεκλήθη ευφώς «ομάς των πέντε πρωθυπουργών», καθώς και οι πέντε προαναφερθέντες πολιτικοί είχαν καταλάβει το αξίωμα αυτό κατά καιρούς. Οι υποστηρικτές της προέβαλλαν κατά κόρον την προσωπικότητα του Κρητικού πολιτικού και την ηγετική ομάδα που τον περιέβαλλε, φτάνοντας μέχρι του σημείου να επαναφέρουν στο προσκήνιο τα επιτεύγματα του παρελθόντος, κάνοντας μνεία για το 1914 ή ακόμη και για τη Συνθήκη των Σεβρών. Πάντως, η αναμόχλευση των παθών του «εθνικού δικασμού» τούς ζημίωσε πολιτικώς.

Οι αντίπαλοί τους συνέπραξαν στην Ηνωμένη Αντιπολίτευση, επαναλαμβάνοντας το επιτυχημένο εγχείρημα των εκλογών του 1920. Το 1933, όμως, συμμετείχαν σε αυτήν και τα πάλοι ποτέ πρωτοπαλλικάρα του βενιζελισμού Κονδύλης και Αλέξανδρος Χατζηκυριάκος σε αγαστή συνεργασία με τον παλαιό εχθρό τους Μεταξά. Ο ηγέτης της παράταξης Παναγής Τσαλδάρης προέβαλλε ως η ήρεμη δύναμη, ευαγγελιζόταν την αλλαγή, την κάθαρση των σκανδάλων και την επαναφορά της ηθικής και της χρηστής διοίκησης στην πολιτική.

Ο Βενιζέλος και ο Αλέξανδρος Οθωναίος. ΔΕΞΙΑ: Ο Ιωάννης Μεταξάς, 1871-1941. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Σπάνια φωτογραφία από την κηδεία του Μιχαλακόπουλου, τον Μάρτιο του 1938.

Η προεκλογική ένταση οδήγησε την κυβέρνηση στη λήψη αυστηρών μέτρων. Κατά συνέπεια, την ημέρα των εκλογών (5 Μαρτίου), η πρωτεύουσα ήταν κυριολεκτικώς στρατοκρατούμενη, καθώς άνδρες του Α' Σώματος Στρατού είχαν καταλάβει καίριες θέσεις, ενώ είχε απαγορευτεί η λειτουργία των καταστημάτων. Η παρουσία του στρατού ήταν αισθητή σε όλα τα δημόσια κτίρια, ενώ ομάδες οπλιτών με επικεφαλής χαμηλόβαθμους αξιωματικούς περιπολούσαν στους δρόμους και τις πλατείες. Όλοι είχαν συναισθηση της κρισιμότητας της κατάστασης. Μολαταύτα, δεν σημειώθηκαν επεισόδια, ενώ μόνο σε ελάχιστα εκλογικά τμήματα έλαβαν χώρα συμπλοκές και πυροβολισμοί. Πάντως, ο φανατισμός ήταν μεγάλος και όλοι ανέμεναν με αγωνία τα πρώτα αποτελέσματα. Αυτά έδιναν τη νίκη στους αντιβενιζελικούς με μικρή διαφορά σε ψήφους. Εντούτοις, αυτοί αποκτούσαν ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία.⁹ Το σοκ ήταν μεγάλο στους κόλπους των Φιλελευθέρων. Τελικώς, η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις έλαβε 488.545 ψήφους, εκλέγοντας 136 βουλευτές,¹⁰ έναντι 483.241 ψήφων και 110 βουλευτών της

Εθνικής Παρατάξεως. Το Κ.Κ.Ε. συνεκέντρωσε 52.958 ψήφους, αλλά δεν κατόρθωσε να εκλέξει βουλευτή. Αντιθέτως, ο Σοφιανόπουλος εξέλεξε δύο, έχοντας λάβει λίγο περισσότερες από 20.000 ψήφους. Ο Μιχαλακόπουλος κυριολεκτικώς συνειρίβη και δεν κατόρθωσε να εκλεγεί βουλευτής.

Κατόπιν, επιχειρήθηκε η εκδήλωση πραξικοπήματος από τον Πλαστήρα, το οποίο αιματοκύλισε την πρωτεύουσα και τελικώς κατέρρευσε. Η εξουσία παραδόθηκε στον βενιζελικό ανώτατο αξιωματικό Αλέξανδρο Οθωναίο. Τα πολιτικά πάθη οξύνθηκαν επικίνδυνα. Ο νηφάλιος Μιχαλακόπουλος έχαιρε γενικής εκτίμησης και δεν ήταν νοητή η απουσία του από την κεντρική πολιτική σκηνή. Την 30ή Μαρτίου εξελέγη αριστίδην γερουσιαστής. Ακολουθώντας, διετύπωσε κάποιες ιδέες υπέρ της συνταγματικής εκτροπής (σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Η Καθημερινή*, στις 7 Ιανουαρίου 1934, και σε δηλώσεις του στο *Ελεύθερον Βήμα*, στις 15 Απριλίου 1934), για τις οποίες κατηγορήθηκε σφόδρα.

Μετά τη διάλυση της Γερουσίας (το 1935) ο Μιχαλακόπουλος δεν συμμετείχε στην

ενεργό πολιτική, καθώς είχε κλονιστεί η υγεία του. Απείχε από τις εκλογές του Ιουνίου του 1935, ενώ αντιτάχθηκε (δίχως ενθουσιασμό) στην παλινόρθωση του βασιλιά Γεωργίου Β'. Μετά την επάνοδο του Γεωργίου, απεκατέστησε τις σχέσεις του μαζί του αλλά αρνήθηκε την πρότασή του να σχηματίσει κυβέρνηση, μετά την αποτυχία του Σοφούλη, τον Μάρτιο του 1936. Εθεωρείτο ευμενώς διακείμενος έναντι των Ιταλών και το Λονδίνο αντιτάχθηκε επανειλημμένα στις προτάσεις να αναλάβει εκείνος το Υπουργείο Εξωτερικών. Παρίστατο στη μεταφορά των οστών του βασιλιά Κωνσταντίνου Α' από την Ιταλία στο Τατόι.

Τον Ιανουάριο του 1937 συνέταξε ένα υπόμνημα με θέμα την προσέγγιση Σόφιας - Βελιγραδίου. Σε αυτό εξέφραζε την άποψη ότι η έως τότε ακολουθούμενη πολιτική υπέρ της Σερβίας είχε θέσει σε σοβαρό κίνδυνο τις ελληνοϊταλικές σχέσεις. Επίσης, προέβλεψε ότι η Τουρκία δεν θα τιμούσε την υπογραφή της σε περίπτωση που η Ελλάδα δεχόταν επίθεση από τρίτη χώρα. Είχε καλές διαπροσωπικές σχέσεις με τον Μεταξά, που του επέτρεψε να μεταβεί στη Γαλλία για

λόγους υγείας, τον Σεπτέμβριο του 1937. Εκεί, όμως, ο Μιχαλακόπουλος ζήτησε από τον Άγγλο πρέσβη την επέμβαση του Λονδίνου προκειμένου να απομακρυνθεί ο «γερμανόφιλος» πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Ο Μαρκεζίνης θεωρεί εσφαλμένη ενέργεια την πράξη αυτή του Μιχαλακόπουλου, καθώς οι Βρετανοί δεν τρέφουν εκτίμηση για όσους δυσφημούν την πατρίδα τους σε ξένους. Επιπλέον, ουδενία πιθανότητα επιτυχίας είχε, καθώς στο Λονδίνο είχαν σχηματίσει την αντίληψη ότι ο Μιχαλακόπουλος ήταν ιταλόφιλος. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Μιχαλακόπουλος έστειλε υπόμνημα στον διευθυντή του πολιτικού γραφείου του βασιλιά Γεωργίου Β' Θεόδωρο Αγγελόπουλο, με το οποίο αμφισβητούσε τη βαλκανική πολιτική της κυβέρνησης (την 21η Νοεμβρίου 1937).

Τον ίδιο μήνα, έστειλε στον Γεώργιο ένα άλλο υπόμνημα, στο οποίο ανέφερε ότι συνάντησε ξένους παράγοντες που του δήλωσαν ότι δεν εμπιστευόνταν την Ελλάδα γιατί ο πρωθυπουργός της ήταν αποδεδειγμένα γερμανόφιλος, ενώ έκανε λόγο για «ογκούμενη λαϊκή δυσφορία» κατά του καθεστώ-

τος. Η αγγλική πρεσβεία ενημέρωσε τον Μεταξά για τα ανωτέρω και ο Μιχαλακόπουλος συνελήφθη. Εξορίστηκε στην Πάρο. Λίγο μετά, προσβλήθηκε από πνευμονία και μεταφέρθηκε εσπευσμένα στον «Ευαγγελισμό», όπου άφησε την τελευταία του πνοή στις 7 Μαρτίου 1938. Προς τιμήν του, ένας από τους κεντρικότερους δρόμους της πρωτεύουσας φέρει το όνομά του. Η οικία του σώζεται ακόμα και σήμερα στην Πάτρα, στην Πλατεία Όλγας, στη γωνία Αράτου και Ρήγα Φεραίου. Ήταν νυμφευμένος με τη Μαρίκα Κατσιμπαλη, θεία του Γεωργίου Κατσιμπαλη, από τον Απρίλιο του 1913. Μαζί απέκτησαν μία θυγατέρα, τη Λένα, μετέπειτα σύζυγο του βιομήχανου Λεωνίδα Κανελλόπουλου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Στ. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, τ. Α', τυπ. Γ. Αργυρόπουλος, Αθήνα 1985, σ. 126.
- 2 Γ. Ρούσσοσ, *Νεώτερη ιστορία του ελληνικού έθνους (1826-1974)*, τ. ΣΤ', Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα 1975, σ. 427-428.
- 3 Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, τ. Α', Εστία, Αθήνα 1992, σ. 201.
- 4 Αλ. Κύρου, *Οι βαλκανικοί γείτονές μας*, χ.ε., Αθήνα 1962, σ. 165-166.
- 5 Π. Σιούσιουρας, *Πτυχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά τον Μεσοπόλεμο*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2003, σ. 157.
- 6 Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της σύγχρονου Ελλάδος*, τ. Γ' (1924-1932), Πάπυρος, Αθήνα 1973, σ. 119.
- 7 Γ. Ρούσσοσ, τ. ΣΤ', σ. 422.
- 8 Ι. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, τ. Ε' (Η επανάσταση του 1922), Γκοβόστης, χ.χ., σ. 20, 384-385.
- 9 Τη φορά εκείνη (όπως και κατά τις εκλογές του 1920), το εκλογικό σύστημα λειτούργησε εις βάρος των Φιλελευθέρων. Πιθανότατα, ο Κρητικός πολιτικός έπεσε θύμα εσφαλμένων εκτιμήσεων των συμβούλων του. Ο Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αιτιάν έγραψε ότι υπήρξαν περιπτώσεις κατά τις οποίες παρασυρόταν «να ακολουθή τας εισηγήσεις των μάλλον επιτηδείων και να αλλάξη συχνά γνώμας, ως συνέβη πολλάκις με ζητήματα ιδίως οικονομικά και με εκλογικά συστήματα, όταν τον έπειθαν ότι το εν ή το άλλο σύστημα του ήτο προσωπικός ή κομματικός ευνοϊκόν» Αλ. Μαζαράκης-Αιτιάν, *Απομνημονεύματα*, Ίκαρος, Αθήνα 1948, σ. 212.
- 10 Αρχικώς, η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις εξέλεξε 133 βουλευτές, στους οποίους προσετέθησαν 3 ανεξάρτητοι, οι οποίοι είχαν δεσμευτεί προεκλογικά ότι θα συνέπρατταν με τους αντιβενζελικούς.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δημήτριος Γατόπουλος, *Ανδρέας Μιχαλακόπουλος: (1875-1938) η βιογραφία του και το έργο του ως πολιτικού ανδρός και Κυβερνήτου της Ελλάδος*, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1947.
- Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, τ. Α', Ίκαρος, Αθήνα 1955.
- Αλ. Κύρου, *Οι βαλκανικοί γείτονές μας*, χ.ε., Αθήνα 1962.
- Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αιτιάν, *Απομνημονεύματα*, Ίκαρος, Αθήνα 1948.
- Σπύρος Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της σύγχρονου Ελλάδος*, τ. Β' (1922-1924), Πάπυρος, Αθήνα 1973.
- *Πολιτική ιστορία της σύγχρονου Ελλάδος*, τ. Γ' (1924-1932), Πάπυρος, Αθήνα 1973.
- *Πολιτική ιστορία της σύγχρονου Ελλάδος*, τ. Δ' (1932-1936), Πάπυρος, Αθήνα 1973.
- Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, τ. Ε' (Η επανάσταση του 1922), εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα χ.χ.
- Γεώργιος Ρούσσοσ, *Νεώτερη ιστορία του ελληνικού έθνους (1826-1974)*, τ. ΣΤ', Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα 1975.
- Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, τ. Α', Εστία, Αθήνα 1992.
- Πέτρ. Σιούσιουρας, *Πτυχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά τον Μεσοπόλεμο*, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2003.
- Στυλιανός Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, τ. Α', τυπ. Γ. Αργυρόπουλος, Αθήνα 1985.

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

eshop

 baumarket.gr

Νέος τρόπος αγοράς στα δομικά υλικά

Κατασκευή Ανακαίνιση

Επισκευή Διακόσμηση

Κατάστημα 1

170 χλμ. Ν.Ε.Ο. Αθηνών - Κορινθίου,
τκ. 193 00 Ασπρόπυργος,
email: info@baumarket.gr

Κατάστημα 2

Επιδαύρου 5, Αγ.Ι.Ρέντης τκ. 182 33, Περαίας

baumarket.gr

T 210 55 80 120-1

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΙΣΛΑΜΙΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΛΓΕΡΙΑ

του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΧΑΛΑΤΣΗ

Από τα τέλη του 20ού αιώνα μέχρι τις αρχές του 21ου η Αλγερία υπήρξε επίκεντρο ενός σκληρού εμφυλίου πολέμου. Οι αρχικές διεκδικήσεις τμήματος του πληθυσμού για πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, που εκφράστηκαν μέσα από το πολιτικό Ισλάμ, σύντομα διολίσθησαν στον ακραίο θρησκευτικό φανατισμό και στα αιματηρά πλήγματα ισλαμιστών όχι μόνο εντός του αλγερινού εδάφους αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και στο εξωτερικό. Από το 2007 η εμφάνιση της οργάνωσης «Αλ-Κάιντα στο Ισλαμικό Μαγκρέμπ» έδωσε νέα διάσταση στον πόλεμο κατά της ισλαμιστικής τρομοκρατίας τόσο στην Αλγερία όσο και στην ευρύτερη περιοχή.

Η Αλγερία, το μεγαλύτερο κράτος στην περιοχή του λεγόμενου Μαγκρέμπ (αραβική λέξη που σημαίνει «τόπος στον οποίο ο ήλιος δύει» – η δύση), στη ΒΔ. Αφρική, κατοικήθηκε ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους από πληθυσμούς Βερβέρων. Αργότερα η ρωμαϊκή και η βυζαντινή επιρροή προώθησε την εξάπλωση του χριστιανισμού, η οποία όμως ανακόπηκε με την αραβική κατάκτηση και τον εξισλαμισμό του Μαγκρέμπ στις αρχές του 8ου αιώνα. Στους

αιώνες που ακολούθησαν η Αλγερία έγινε ένα από τα σημαντικότερα προπύργια του Ισλάμ στη Βόρεια Αφρική, ενώ ύστερα από την προσάρτησή της στην Οθωμανική αυτοκρατορία τον 16ο αιώνα αποτέλεσε ορμητήριο πειρατών που λυμαίνονταν με επιδρομές τη Μεσόγειο. Το 1830 ένα γαλλικό εκστρατευτικό σώμα κατέλαβε παράκτιες περιοχές της Αλγερίας και τις επόμενες δεκαετίες ύστερα από πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των αραβόφωνων και των βερβερικών πληθυσμών οι Γάλλοι

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Οπαδοί του Ισλαμικού Μετώπου Σωτηρίας κατά τη διάρκεια διαδήλωσης. Το σοβαρό ενδεχόμενο να αναδειχτεί πρώτο κόμμα στις εκλογές του 1991 προκάλεσε την αντίδραση του στρατού, που ακύρωσε τις εκλογές και το έθεσε εκτός νόμου, οδηγώντας ουσιαστικά την Αλγερία στο χάος του εμφυλίου πολέμου. **ΜΕΣΗ.** Ο Αμπντελαζίζ Μπουτεφλίκα, πρόεδρος της Αλγερίας από το 1999, επιθεωρεί τιμητικό άγημα των ενόπλων δυνάμεων. **ΚΑΤΩ:** Τα αποτελέσματα βομβιστικής επίθεσης από την Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα, την πιο βίαιη ισλαμιστική οργάνωση στην Αλγερία κατά τη δεκαετία του 1990.

ολοκλήρωσαν την κατάκτηση και της ενδο-
χώρας. Από τα μέσα του 19ου αιώνα η αύξη-
ση του αριθμού ευρωπαίων αποίκων στην
Αλγερία οδήγησε στη μετατροπή της σε εσω-
τερικό γαλλικό έδαφος. Από τα τέλη της δε-
καετίας του 1930 άρχισε να αναπτύσσεται
ένα εθνικιστικό κίνημα που διεκδικούσε
την ανεξαρτησία της Αλγερίας. Στις αρχές
της δεκαετίας του 1950 η ίδρυση ενός επα-
ναστατικού κόμματος του Μετώπου Εθνι-
κής Απελευθέρωσης (Front de Liberation
Nationale - FLN) οδήγησε το 1954 στον πό-
λεμο κατά της γαλλικής αποικιοκρατίας.

Ύστερα από την απόκτηση της ανεξαρ-
τησίας από τη Γαλλία, τον Ιούλιο του 1962
το FLN ξεκίνησε την οικοδόμηση του αρα-
βικού σοσιαλισμού στη Λαϊκή Δημοκρατία
της Αλγερίας υπό την ισχυρή επιρροή του
στρατού. Στις 19 Ιουνίου 1965 ο πρόεδρος
Αχμέτ Μπεν Μπέλα ανατράπηκε από ένα
στρατιωτικό πραξικόπημα του οποίου επι-
κεφαλής ήταν ο υπουργός εθνικής Άμυνας
και στενός συνεργάτης του προέδρου, ο
συνταγματάρχης Χουάρι Μπουμεντιέν. Το
νέο καθεστώς έδωσε έμφαση στην ισχυρο-
ποίηση της οικονομίας, η οποία σε μεγάλο
βαθμό επιτεύχθηκε με την εκμετάλλευση
των πλούσιων κοιτασμάτων πετρελαίου
και φυσικού αερίου που υπήρχαν στην
έρημο Σαχάρα. Στην εξωτερική πολιτική
υπήρξε στενή στρατιωτική συνεργασία της
Αλγερίας με τη Σοβιετική Ένωση, από την
οποία αποκτήθηκε σχεδόν το 90% του πο-
λεμικού εξοπλισμού.

Μέχρι και τον θάνατο του Μπουμεντιέν
τον Δεκέμβριο του 1978 η κύρια πολιτική
δύναμη στην Αλγερία παρέμενε ο στρατός,
γνωστός ως Εθνικός Λαϊκός Στρατός (Ar-
mée Nationale Populaire - ANP). Η επιρροή
του ισλάμ παρέμενε ισχυρή κυρίως στο
αραβόφωνο τμήμα του πληθυσμού που
αποτελούσε τη μεγάλη πλειοψηφία της
χώρας (περίπου το 75%). Αντίθετα, ο πλη-
θυσμός των βερβερόφωνων και η γαλλο-
τραφής άρχουσα τάξη απέρριπτε τον ισλα-
μικό φανατισμό προτιμώντας περισσότερο
μορφές του γαλλικού φιλελευθερισμού και
του αλγερινού επαναστατικού εθνικισμού
είτε τον μαρξισμό.

Το προοίμιο της αναταραχής στην Αλγερία

Η εσωτερική κατάσταση άρχισε να μετα-
βάλλεται κατά την περίοδο εξουσίας του
συνταγματάρχη Σάντλι Μπεντζεντίν, που
διαδέχτηκε ως νέος πρόεδρος τον Μπου-
μεντιέν, τον Φεβρουάριο του 1979. Κατά τη
διάρκεια της δεκαετίας του 1980 αρκετοί
παράγοντες συνέβαλαν στην αποσταθε-
ροποίηση της χώρας. Ο σημαντικότερος
ήταν η οικονομική κρίση που προέκυψε
από την πτώση των τιμών του πετρελαίου
διεθνώς με αποτέλεσμα τη μείωση των
κρατικών εσόδων. Την ίδια περίοδο η
μεγάλη μείωση στην παραγωγή σιτηρών
ανάγκασε το κράτος ολόένα και περισσό-
τερο να εισάγει βασικά προϊόντα από το
εξωτερικό για να καλύψει τις εσωτερικές
ανάγκες, προχωρώντας ταυτόχρονα σε πε-
ρικοπές στον κατασκευαστικό κλάδο, στην
υγεία και στην εκπαίδευση. Τα κοινωνικά
προβλήματα διογκώθηκαν ακόμη περισ-
σότερο από τη διαφθορά των κρατικών
αξιωματούχων, την αστικοποίηση αλλά
και την αισθητή δημογραφική αύξηση. Ο
πληθυσμός από 17 εκ. το 1975 ανήλθε στα
25 εκ. το 1990.

Μέσα σε αυτό το κλίμα απογοήτευσης
για το Μέτωπο Εθνικής Απελευθέρωσης,
το μοναδικό πολιτικό κόμμα της Αλγε-
ρίας, άρχισε να κερδίζει έδαφος το πο-
λιτικό ισλάμ κυρίως ανάμεσα στις τάξεις
των ανέργων, των μαθητών και των σπου-
δαστών (και λιγότερο των εργατών). Για να
κατευνάσει τους ισλαμιστές, το καθεστώς
ενίσχυσε την επίσημη προπαγάνδα προς
όφελος του ισλάμ, ισλαμοποίησε την ανώ-
τερη εκπαίδευση, καθιστώντας υποχρεω-
τική την παραδοσιακή προσευχή σε όλες
τις δραστηριότητες των ανώτατων σχολών,
και προχώρησε στην ανοικοδόμηση νέων
τζαμιών. Ο αριθμός τους από 800 το 1962
ανήλθε σε 5.000 το 1982.

Αυτή η πολιτική όμως δεν πέτυχε τον
στόχο της, καθώς το ισλάμ αποτελούσε ένα
μέσο για να εκφραστεί η γενικότερη δυσα-
ρέσκεια εναντίον του καθεστώτος. Από τις
αρχές της δεκαετίας του 1980 οι αντιδρά-
σεις των ισλαμιστών άρχισαν να γίνονται πιο

Άνδρες των ειδικών δυνάμεων του αλγερινού στρατού κατά τη διάρκεια επιχείρησης εντοπισμού ισλαμιστών σε συνοικία της αλγερινής πρωτεύουσας την περίοδο του εμφυλίου πολέμου.

βίαιες και στα μέσα του 1982 εμφανίστηκε μια ένοπλη ομάδα, το Αλγερινό Ισλαμικό Ένοπλο Κίνημα με ηγέτη τον Μουσταφά Μπουγιαλί. Επρόκειτο για παλαιό στέλεχος του FLN το οποίο λόγω διαφωνιών είχε αποχωρήσει και από το 1980 ήταν ιεροκήρυκας σε τζαμί. Αυτή η ομάδα στα επόμενα χρόνια συνεπλάκη αρκετές φορές με τις κυβερνητικές δυνάμεις και πραγματοποίησε επιθέσεις σε στόχους που θεωρούσε ότι δεν συμβάδιζαν με το ισλάμ, όπως σχολεία που είχαν μαθήτρες, βιβλιοθήκες, εστιατόρια και κινηματογράφους. Τελικά τον Φεβρουάριο του 1987 ο Μπουγιαλί έπεσε σε ενέδρα των δυνάμεων ασφαλείας και το κίνημά του διαλύθηκε. Το υπόβαθρο όμως για την πρόκληση μιας συνεχώς κλιμακούμενης κρίσης στο εσωτερικό της Αλγερίας είχε ήδη διαμορφωθεί.

Τον Οκτώβριο του 1988 σημειώθηκαν σοβαρές ταραχές στην πρωτεύουσα Αλγέρι και άλλες πόλεις που κατεστάλησαν με σκληρότητα από τον στρατό και την αστυνομία. Τα θύματα εκτιμάται ότι ανήλθαν μέχρι και σε 500 νεκρούς ενώ υπήρξαν και μαζικές συλλήψεις διαδηλωτών. Ο Μπεντζεντινί, θέλοντας να εκτονώσει την κατάσταση, προχώρησε τον Φεβρουάριο του

1989 στην ψήφιση ενός νέου συντάγματος που άνοιγε τον δρόμο για τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής. Τους μήνες που ακολούθησαν εμφανίστηκε μια πληθώρα πολιτικών κομμάτων και μέχρι τα μέσα του 1990 είχαν καταγραφεί σχεδόν 30. Το πιο σημαντικό κόμμα που εκπροσωπούσε τους ισλαμιστές ήταν το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας (Front Islamique du Salut - FIS) με ιδρυτή τον καθηγητή ψυχολογίας Αμπάς Μαντάνι και συνιδρυτή τον καθηγητή αραβικών Αλί Μπελχάτζ. Ο πρώτος εθεωρείτο πιο μετριοπαθής, εκφράζοντας την υποστήριξή του στη δημοκρατία με την επιφύλαξη ότι αυτή δεν θα υπερίσχυε του ισλαμικού νόμου της σαρία. Αντίθετα, ο Μπελχάτζ ήταν πιο σκληροπυρηνικός, υποστηρίζοντας ότι δεν υπάρχει δημοκρατία στο ισλάμ. Έλεγε επίσης ότι «ο πολυκομματισμός δεν είναι ανεκτός αν δεν συμφωνεί με τη δομή του ισλάμ. Αν ο λαός ψηφίζει ενάντια στον νόμο του Θεού, δεν διαπράτει τίποτα άλλο εκτός από βλασφημία. Οι θρησκευτικοί κατηχητές θα διατάξουν τον θάνατο των παραβατών που έχουν υποκαταστήσει την εξουσία του Θεού με τη δική τους».

Οι πρώτες πολυκομματικές εκλογές που διενεργήθηκαν με βάση το νέο σύνταγμα

Ισλαμιστές της οργάνωσης Αλ-Κάιντα στο Ισλαμικό Μαγκρέμπ που συγκροτήθηκε το 2007. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Μονάδα Αλγερινών αλεξιπτωτιστών στις αρχές του 21ου αιώνα.

στις 12 Ιουνίου 1990 αφορούσαν την ανάδειξη δημοτικών και περιφερειακών συμβουλίων. Το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας πέτυχε σημαντική νίκη λαμβάνοντας το 55% των ψήφων. Αντίθετα, το κυβερνών κόμμα περιορίστηκε στο 28%, γεγονός που προκάλεσε σημαντική κρίση στο εσωτερικό του. Ο αγώνας για την εξουσία οξύνθηκε ακόμα περισσότερο, και κατά τη διάρκεια του Μαΐου-Ιουνίου 1991 το Ισλαμικό Μέτωπο οργάνωσε γενική απεργία και συλλαλητήρια στην πρωτεύουσα Αλγέρι που κατέληξαν σε μάχες οδοφραγμάτων. Οι ταραχές τελικά κατεστάλησαν με αιματηρό απολογισμό 400 νεκρούς και τραυματίες. Επιπλέον, η δήλωση του Μαντάνι ότι «*αν ο στρατός εξερχόταν των στρατοπέδων, τα τρία εκατομμύρια του λαϊκού στρατού του ισλάμ δεν θα άφηναν ούτε πέτρα όρθια από το κυβερνών καθεστώς*» οδήγησαν στη σύλληψη τη δική του και του Μπελχάτζ στις 30 Ιουνίου 1991.

Παρά τη σύλληψη των ηγετών του το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας εξακολούθησε να είναι νόμιμο και να έχει δικαίωμα καθόδου στις επερχόμενες βουλευτικές εκλογές. Παρέμενε επίσης το κόμμα με τη μεγαλύτερη επιρροή στη χώρα. Αυτό αποτυπώθηκε και στα αποτελέσματα του πρώτου γύρου των βουλευτικών εκλογών που διενεργήθηκαν τον Δεκέμβριο του 1991. Το FIS κατέλαβε την πρώτη θέση με 47% των ψήφων και 188 έδρες από τις συνολικά 231, ενώ το

κυβερνών κόμμα περιορίστηκε στο 23% και σε 16 έδρες.

Η έντονη ανησυχία ότι το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας θα κέρδιζε συντριπτική νίκη στον δεύτερο γύρο των εκλογών που είχαν προγραμματιστεί στις 16 Ιανουαρίου 1992, αλλά και η βεβαιότητα ότι θα ανακήρυσσε την Αλγερία σε ισλαμικό κράτος, οδήγησαν σε επέμβαση του στρατού. Οι στρατιωτικοί ανάγκασαν τον Ζεντίνι να παραιτηθεί, ακύρωσαν τις εκλογές και κήρυσαν τον στρατιωτικό νόμο. Το Ανώτατο Κρατικό Συμβούλιο που ανέλαβε την κυβέρνηση προχώρησε στη σύλληψη και φυλάκιση άλλων οκτώ ηγετικών στελεχών του Ισλαμικού Μετώπου Σωτηρίας και απαγόρευσε τα προπαγανδιστικά κηρύγματα στα τζαμιά. Αυτές οι εξελίξεις προκάλεσαν την έντονη αντίδραση των ισλαμιστών, και από τις ταραχές που σημειώθηκαν στο Αλγέρι και στην πόλη Μπάτνα 40 άνθρωποι σκοτώθηκαν και περίπου 300 τραυματίστηκαν. Τότε το νέο καθεστώς αποφάσισε με δικαστική απόφαση να θέσει το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας εκτός νόμου στις 4 Μαρτίου 1992. Επιπλέον, πάνω από 20.000 οπαδοί του κόμματος συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν στη Σαχάρα.

Εν τω μεταξύ, από τις 16 Ιανουαρίου 1992 το Ανώτατο Κρατικό Συμβούλιο είχε καλέσει τον 73χρονο Μοχάμεντ Μπουρνιάφ, μέλος επιφανούς οικογένειας Βερβέρων, να αναλάβει την προεδρία. Αν και ο Μπου-

ντιάφ ήταν ένα από τα ιδρυτικά στελέχη του FLN, λόγω διαφωνιών με τον Μπεν Μπέλα και τον Μπουμεντιέν είχε αποχωρήσει από το κόμμα λίγο μετά την ανεξαρτησία της Αλγερίας και για 28 χρόνια παρέμεινε εξόριστος στο Μαρόκο. Ο Μπουντιάφ όταν ανέλαβε την προεδρία σύντομα απέδειξε ότι δεν ήθελε να είναι απλώς ενεργούμενο των στρατιωτικών. Έτσι προσπάθησε να επαναφέρει τη χώρα στην πορεία του εκδημοκρατισμού, να προωθήσει οικονομικές μεταρρυθμίσεις που θα βελτιώναν τη ζωή των νέων και των ανέργων και να πετύχει, όσο αυτό ήταν δυνατό, την ειρήνευση με τους ισλαμιστές. Γι' αυτό στις 9 Ιουνίου αποφυλάκισε 2.000 οπαδούς του Ισλαμικού Μετώπου Σωτηρίας και έκλεισε τρία από τα πέντε στρατόπεδα ασφαλείας στη Σαχάρα.

Οι ελπίδες όμως ότι η χώρα θα επέστρεφε στην ομαλότητα καταρρακώθηκαν όταν στις 29 Ιουνίου 1992 ο Μπουντιάφ δολοφονήθηκε στην πόλη Ανάμπα. Οι αρχικές υποψίες για τη δολοφονία του βάρυναν τους ισλαμιστές, επειδή ο δράστης, ένας υπολοχαγός της προσωπικής φρουράς του Μπουντιάφ, δήλωσε την υποστήριξή του σε αυτούς. Το γεγονός όμως ότι οι μεταρρυθμίσεις και οι αποφυλάκισεις στις οποίες είχε προχωρήσει ο Μπουντιάφ φαίνεται ότι είχαν δυσαρεστήσει τους στρατιωτικούς, το ότι

τον Ιούλιο θα διεξαγόταν η δίκη για διαφθορά ενός πρώην στρατηγού, του Μουσταφά Μπελουσίφ, και ίσως ακόμα περισσότερο ότι ο δολοφόνος του προέδρου ήταν στρατιωτικός έκαναν πολλούς να πιστεύουν ότι στην πραγματικότητα η δολοφονία είχε οργανωθεί από τον στρατό. Σε κάθε περίπτωση, ο θάνατος του Μπουντιάφ θα άνοιγε το δρόμο στον γενικευμένο και αιματηρό εμφύλιο πόλεμο.

Ο εμφύλιος πόλεμος 1992-2002

Ο διάδοχος του Μπουντιάφ στην προεδρία, συνταγματάρχης Αλί Καφί, και ο νέος πρωθυπουργός, Μπελαϊντ Αμπντεσαλέμ (πρώην υπουργός βιομηχανίας στο καθεστώς Μπουμεντιέν) ταυτίζονταν απόλυτα με τη θέση του στρατού για βίαιη καταστολή των ισλαμιστών. Μία από τις πρώτες ενέργειες της νέας ηγεσίας του Ανώτατου Κρατικού Συμβουλίου ήταν η καταδίκη του Μαντάνι και του Μπελχάτζ σε κάθειρξη 12 ετών στις 12 Ιουλίου 1992.

Η φυλάκιση των ηγετικών στελεχών αλλά και ο εγκλεισμός χιλιάδων οπαδών του σε στρατόπεδα στη Σαχάρα θεωρήθηκε από το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας απροκάλυπτη κήρυξη πολέμου. Ωστόσο, η επίσημη έναρξη ένοπλης εξέγερσης εναντίον της κυβέρνησης ήλθε το 1993.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου έδρασαν και άλλες ισλαμιστικές οργανώσεις που ήταν συνεργαζόμενες με το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας ή αυτόνομες, όπως το Ισλαμικό Μέτωπο του Ένοπλου Τζικάντ, το Ισλαμικό Μέτωπο του Αλγερινού Τζικάντ, ο Ισλαμικός Συνασπισμός του Κηρύγματος και του Τζικάντ, το Ενωμένο Συμβούλιο της Ισλαμικής Δράσης και άλλες.

Η πιο βίαιη όμως ισλαμιστική οργάνωση θα αναδεικνυόταν η Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα (Groupe Islamique Armé - GIA) που συγκροτήθηκε τον Ιανουάριο του 1993. Οι μαχητές της ήταν κυρίως Αλγερινοί (προ-έρχονταν όμως και από άλλα αραβικά κράτη) που είχαν πολεμήσει στο Αφγανιστάν εναντίον των Σοβιετικών. Έχοντας εκπαιδευτεί σε επιχειρήσεις ανορθόδοξου πολέμου στο Πακιστάν, ένας αριθμός τους αργότερα συμμετείχε στις εθνικές συγκρούσεις του Αφγανιστάν μετά το 1989, σε διάφορες περιοχές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ακόμα και στη Βοσνία. Οι περισσότεροι όμως μαχητές, περίπου 2.000, επέστρεψαν στην Αλγερία, όπου εντάχθηκαν στην Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα.

Η Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα από την αρχή της δράσης της διαχώρισε τη θέση της από το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας κάνοντας σαφές ότι μόνο εκείνη αποτελούσε τον γνήσιο εκφραστή του «Ιερού Πολέμου» εναντίον των εχθρών του ισλάμ. Αντίθετα με το FIS, που ήθελε να επικεντρώσει την ένοπλη δράση του μόνο εναντίον των κυβερνητικών δυνάμεων, η Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα σύντομα διεύρυνε τις επιθέσεις της εναντίον πολιτών που αρνούσαν να ζήσουν σύμφωνα με τις απαγορεύσεις της αλλά και των ξένων που ζούσαν στην Αλγερία. Στόχος των μελών της ήταν η δημιουργία ισλαμικού χαλιφάτου στην Αλγερία και η εξόντωση των χριστιανών, των εβραίων και όλων των «απίστων» στο μουσουλμανικό έδαφος. Το μένος τους στρεφόταν εναντίον της αλγερινής αστικής τάξης, των διανοούμενων, των γυναικών που δεν φορούσαν χιτζάμπ και των ξένων. Ειδικά για τους ξένους υπηκόους, κυρίως τους Ευρωπαίους, στις 31 Οκτωβρίου 1993 εξέφρασαν την

απειλή ότι, αν όλοι οι ξένοι δεν εγκατέλειπαν μέσα σε ένα μήνα τη χώρα, θα υφίσταντο τρομερές συνέπειες.

Καθώς ο πόλεμος γενικευόταν, νέες ένοπλες οργανώσεις έρχονταν στο προσκήνιο και οι πράξεις αντεκδίκησης αυξάνονταν. Από τον Μάρτιο του 1993 άρχισαν να επιχειρούν φιλοκυβερνητικές εθνοφρουρές αυτοάμυνας, όπως η Οργάνωση της Ελεύθερης Αλγερινής Νεολαίας (Organisation des jeunes Algériens libres - OJAL). Ενώ οι ισλαμιστές σκότωναν διανοούμενους, δημοσιογράφους και γυναίκες που δεν φορούσαν χιτζάμπ, οι αντίπαλοί τους σκότωναν γυναίκες που ήταν ντυμένες σύμφωνα με τα ισλαμικά πρότυπα. Η OJAL είχε απειλήσει ότι για κάθε νεκρή γυναίκα χωρίς χιτζάμπ θα σκότωνε 20 γυναίκες που θα το φορούσαν και 20 γενειοφόρους άνδρες, καθώς τα γένια συνήθως ήταν χαρακτηριστικό των ισλαμιστών.

Από τον Μάιο του 1993 μέχρι τον Μάρτιο του 1995 δολοφονήθηκαν από τους ισλαμιστές 30 δημοσιογράφοι, ανάμεσά τους και διευθυντές γαλλόφωνων εφημερίδων. Οι επιθέσεις εναντίον προσωπικοτήτων της διανοήσης ανάγκασαν 2.300 Αλγερινούς, ανάμεσά τους και 200 δημοσιογράφους, να καταφύγουν στη Γαλλία ως πολιτικοί πρόσφυγες. Επιπλέον, οι βομβιστικές επιθέσεις εναντίον αεροδρομίων, επιχειρήσεων, τραπεζών, υπουργείων, αστυνομικών τμημάτων και στρατιωτικών επιτελείων αποσκοπούσαν να αποδιοργανώσουν τη λειτουργία του κράτους και να σπείρουν τον πανικό.

Οι δολοφονικές επιθέσεις εναντίον των ξένων, στρατιωτικών και πολιτών ξεκίνησαν από το φθινόπωρο του 1993 και εντάθηκαν τους επόμενους μήνες. Τον Ιούλιο του 1994 οι ισλαμιστές σκότωσαν 56 ξένους υπηκόους, ανάμεσά τους οκτώ Γάλλους και τέσσερις Ρώσους. Εκτιμάται ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου πάνω από 100 ξένοι υπήκοοι δολοφονήθηκαν από τους ισλαμιστές.

Εν τω μεταξύ, σημαντικές ήταν οι εξελίξεις στην ηγεσία της Αλγερίας. Τον Φεβρουάριο του 1994 το Επαναστατικό Κρατικό Συμβούλιο διαλύθηκε και προσωρινός

Ομάδα ισλαμιστών της AQIM στην έρημο Σαχάρα. Η ισλαμιστική οργάνωση έχει διευρύνει το πεδίο δράσης της σε αρκετά γειτονικά κράτη με την Αλγερία.

πρόεδρος ανέλαβε ο στρατηγός Λιαμίν Ζερουάλ, ο οποίος μέχρι τότε ήταν υπουργός άμυνας. Ο Ζερουάλ προσπάθησε τους επόμενους μήνες να έρθει σε συνεννόηση με την ισλαμική αντιπολίτευση και κυρίως με το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας. Η κατάσταση όμως παρέμενε περίπλοκη. Οι Βέρβεροι της Καβυλίας, που είχαν υποστεί σημαντικές απώλειες από τη δράση των ισλαμιστών, διαμαρτυρήθηκαν έντονα γι' αυτή την προσπάθεια προσέγγισης. Επιπλέον το ρήγμα ανάμεσα στο Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας και την Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα είχε αρχίσει να διευρύνεται ακόμα περισσότερο. Τον Ιούλιο του 1994 το FIS σε συνεργασία με μικρότερες οργανώσεις συγκρότησε την ένοπλη πτέρυγά του, τον Ισλαμικό Στρατό Σωτηρίας (Armée Islamique du Salut - AIS). Μέχρι τα τέλη του 1994 ο AIS είχε υπό τον έλεγχό του πάνω από τους μισούς αντάρτες στην ανατολική και τη δυτική Αλγερία, αλλά τον μεγαλύτερο αριθμό μαχητών στο κέντρο και κοντά στην πρωτεύουσα τον διατηρούσε η Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα.

Οι ισλαμιστές μαχητές δρούσαν σε μικρές ομάδες μέχρι και δέκα ατόμων, γεγονός που καθιστούσε δύσκολο τον εντοπισμό τους. Υστερούσαν όμως σε οπλισμό, καθώς

διέθεταν κυρίως ελαφρά όπλα. Αντίθετα, οι κυβερνητικές δυνάμεις, που ανέρχονταν σε 140.000 στρατιώτες, είχαν στη διάθεσή τους βαρέα όπλα, άρματα μάχης, αεροσκάφη και ελικόπτερα.

Εν τω μεταξύ, η Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα αποφάσισε να επεκτείνει τη δράση της και στο εξωτερικό έχοντας ως κύριο στόχο τη Γαλλία, την οποία θεωρούσε ότι ασκούσε σημαντική επιρροή σε εκείνα τα τμήματα του πληθυσμού που διαφωνούσαν με τις πρακτικές των ισλαμιστών. Το πρώτο από αυτά τα πλήγματα πραγματοποιήθηκε στις 24 Δεκεμβρίου 1994 όταν τέσσερις ισλαμιστές ντυμένοι ως Αλγερινοί αστυνομικοί κατέλαβαν ένα αεροσκάφος της Air France με δωδεκαμελές πλήρωμα και 220 επιβάτες που θα πραγματοποιούσε την πτήση 8969 από το αεροδρόμιο «Χουαρί Μπουμντιέν» του Αλγερίου προς το Παρίσι. Ύστερα από 39 ώρες, και ενώ οι αεροπειρατές είχαν σκοτώσει τρεις επιβάτες, έναν Αλγερινό αστυνομικό, έναν Βιετναμέζο υπήκοο και ένα μέλος του προσωπικού της γαλλικής πρεσβείας, ο πρόεδρος Ζερουάλ έδωσε τη συγκατάθεσή του για απογείωση του αεροσκάφους προς τη Γαλλία. Ας σημειωθεί ότι ο Αλγερινός πρόεδρος ήταν αρνητικός στις προτάσεις για επέμβαση γαλλικών δυνά-

Άνδρες του αλγερινού στρατού μπροστά από την εγκατάσταση φυσικού αερίου στο Iv Αμένας, που έγινε στόχος ισλαμιστών στις 16 Ιανουαρίου 2013. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ελικόπτερα Mil Mi-17 της αλγερινής αεροπορίας, που συμμετέχουν στις αντιτρομοκρατικές επιχειρήσεις.

μεων εντός του αλγερινού εδάφους. Όταν το αεροσκάφος προσγειώθηκε για υποχρεωτικό ανεφοδιασμό στο αεροδρόμιο της Μασσαλίας τις πρώτες πρωινές ώρες της 26ης Δεκεμβρίου, η πληροφορία που έλαβαν οι γαλλικές αρχές ότι στόχος των αεροπειρατών ήταν να ρίξουν το αεροσκάφος στον πύργο του Άιφελ τις οδήγησε να δράσουν άμεσα. Την ίδια ημέρα μια ομάδα των ειδικών δυνάμεων της γαλλικής χωροφυλακής πραγματοποίησε επέμβαση με αποτέλεσμα τον θάνατο όλων των αεροπειρατών, και χωρίς να υπάρξουν άλλες απώλειες ανάμεσα στο πλήρωμα και τους επιβάτες. Οι ισλαμιστές της Ένοπλης Ισλαμικής Ομάδας επανήλθαν δριμύτεροι εξαπολύοντας βομβιστικές επιθέσεις σε σταθμούς του γαλλικού μετρό από τις 25 Ιουλίου μέχρι τις 17 Οκτωβρίου 1995, με απολογισμό οκτώ νεκρούς και πάνω από 100 τραυματίες.

Εν τω μεταξύ, στο εσωτερικό της Αλγερίας ο πόλεμος της κυβέρνησης με τους ισλαμιστές συνεχίζονταν με αμείωτη ένταση. Τον Νοέμβριο του 1995 ο Ζερουάλ ύστερα από διεξαγωγή εκλογών στην οποία συμμετείχαν άλλοι τρεις υποψήφιοι επανεξελέγη πρόεδρος της Αλγερίας με ποσοστό 68%. Αν και οι εκλογές διεξήχθησαν

υπό την αυστηρή επιτήρηση του στρατού και της αστυνομίας, σύμφωνα με ξένους παρατηρητές ήταν ελεύθερες και χωρίς επεισόδια. Το υψηλό ποσοστό που έλαβε ο Ζερουάλ μπορεί να υποδήλωνε μια μεταστροφή της αλγερινής κοινωνίας, που είχε αρχίζει να κουράζεται ύστερα από τη χρόνια και αιματηρή διαμάχη, οι συγκρούσεις όμως συνεχίζονταν.

Ο Ζερουάλ, ενθαρρυνμένος από τα αποτελέσματα των εκλογών, επανέλαβε τις πολεμικές επιχειρήσεις. Τον Μάιο του 1996 σε μάχη κοντά στην πόλη Τλεμσέν σκοτώθηκαν 40 στρατιωτικοί και 200 ισλαμιστές. Η Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα, που ήταν και η πιο δραστήρια, υφίστατο και τις μεγαλύτερες απώλειες. Τα πλήγματα δεν προέρχονταν μόνο από τον ανώτερο εξοπλισμό του κυβερνητικού στρατού αλλά και από την αποτελεσματική δράση πρακτόρων των μυστικών υπηρεσιών που είχαν δεισδύσει στις τάξεις των ισλαμιστών και τους αποδιοργάνωναν.

Οι ισλαμιστές ωστόσο ανταπέδιδαν τα πλήγματα στοχοποιώντας αμάχους με τρομακτικά αποτελέσματα. Μια από τις πιο αιματηρές σφαγές σημειώθηκε στο χωριό Ραΐς νότια της αλγερινής πρωτεύουσας στις

29 Αυγούστου του 1997. Σύμφωνα με την αλγερινή κυβέρνηση, τέσσερις ένοπλοι εκτέλεσαν αδιακρίτως άνδρες, γυναίκες και παιδιά με συνολικό απολογισμό 238 νεκρούς, ενώ σύμφωνα με ξένες πηγές οι νεκροί ανήλθαν μέχρι και σε 800.

Μια ακόμα μεγάλη σφαγή διαπράχθηκε στο χωριό Μπεντάλχα, 15 χιλιόμετρα νότια της πρωτεύουσας, τη νύχτα της 22ης/23ης Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Διεθνούς Αμνηστίας, οι νεκροί ξεπέρασαν τους 200, ενώ σύμφωνα με άλλες πηγές τα θύματα ανήλθαν σε 400.

Και στις δύο περιπτώσεις την ευθύνη των σφαγών ανέλαβε η Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα. Οι κάτοικοι των δύο χωριών είχαν υπάρξει υποστηρικτές του ανταγωνιστικού Ισλαμικού Μετώπου Σωτηρίας και οι φανατικοί ισλαμιστές προφανώς θεώρησαν ότι δεν ήταν επαρκώς αφοσιωμένοι στον πόλεμο εναντίον της κυβέρνησης. Από την άλλη πλευρά, η απροθυμία του κυβερνητικού στρατού να αποτρέψει τις σφαγές παρά το γεγονός ότι διατηρούσε δυνάμεις σε κοντινή απόσταση έφεραν στο προσκήνιο ισχυρισμούς ότι οι σφαγές είχαν οργανωθεί από μέλη των κρατικών μυστικών υπηρεσιών με στόχο να αποξενωθούν εντελώς οι ισλαμιστές μαχητές από τον τοπικό πληθυσμό.

Είναι αξιοσημείωτο ότι τον Σεπτέμβριο του 1997 ο ηγέτης του Ισλαμικού Μετώπου Σωτηρίας, ο Μαντάνι (που είχε αποφυλακιστεί από τις 15 Ιουλίου), έκανε έκκληση και στις δύο πλευρές για άμεσο τερματισμό της

αιματοχυσίας και την προετοιμασία σοβαρού διαλόγου. Οι αντιμαχόμενοι όμως τον αγνόησαν. Οι φανατικοί ισλαμιστές δεν ήθελαν κανένα συμβιβασμό, ενώ η κυβέρνηση έβλεπε ότι κέρδιζε συνεχώς έδαφος. Το 1998 ο αριθμός των θυμάτων από την πολυετή σύγκρουση εκτιμάται ότι ανερχόταν από 60.000 έως 100.000. Η κόπωση του αλγερινού λαού και η επιθυμία του για ειρήνη ήταν περισσότερο από ποτέ εμφανής.

Τον Απρίλιο του 1999 ο Ζερούάλ παραιτήθηκε πριν από την ολοκλήρωση της θητείας του και προκήρυξε εκλογές. Νέος πρόεδρος της Αλγερίας εξελέγη ο Αμπντελαζίζ Μπουτεφλίκα, που παλαιότερα είχε διατελέσει υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Μπουμεντιέν. Μία από τις πρώτες ενέργειές του ήταν η χορήγηση αμνηστίας, την οποία αποδέχτηκαν πολλοί ισλαμιστές μαχητές. Τον Ιανουάριο του 2000 το Ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας ανακοίνωσε τη διάλυση της ένοπλης πτέρυγας του. Ο εμφύλιος πόλεμος θεωρείται ότι έληξε ουσιαστικά το 2002. Παρ' όλα αυτά, εναπομείναντες πυρήνες της Ένοπλης Ισλαμικής Ομάδας εξακολούθησαν να αναπτύσσουν υποτονική δράση μέχρι και το 2005, οπότε οι αλγερινές αρχές ανακοίνωσαν την πλήρη συντριβή των ισλαμιστών. Τα επόμενα χρόνια όμως οι φανατικοί ισλαμιστές θα επανέρχονταν στην Αλγερία, όχι με τη μαζικότητα του παρελθόντος αλλά με σοβαρές τρομοκρατικές επιθέσεις που θα ξεκινούσαν έναν νέο γύρο αντιπαράθεσης.

Η Αλ-Κάιντα στο ισλαμικό Μαγκρέμπ και η επάνοδος των ισλαμιστών, 2007-2015

Το 1998 μια ομάδα ισλαμιστών αποσχίστηκε από την Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα και συγκρότησαν τη Σαλαφιστική Ομάδα για το Κήρυγμα και τη Μάχη (Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat - GSPC). Ο επικεφαλής της Χασάν Χατάμπ διαχώρισε τη θέση του από τις σφαγές που είχαν διαπραχθεί από τους ισλαμιστές εναντίον αμάχων. Τον Σεπτέμβριο του 2003 ο Χατάμπ ανατράπηκε πιθανότατα επειδή ήθελε η δράση της οργάνωσης να περιοριστεί στην Αλγερία και να μη διεθνοποιηθεί.

Ένας από τους διαδόχους του στην ηγεσία της GSPC, ο Αμπντελμαλέκ Ντρουκντέλ, γνωστός και ως Αμπού Μουσάμπ Αμπντέλ Ουαντούνι, ήταν πιο σκληροπυρηνικός, υποστηρίζοντας ότι στους στόχους των ισλαμιστών έπρεπε να περιλαμβάνονται και πολίτες. Από το 2004, όταν ανέλαβε την ηγεσία της GSPC ο Ντρουκντέλ και ίσως και προγενέστερα, είχε παρατηρηθεί μια ταύτιση απόψεων με την τρομοκρατική οργάνωση Αλ-Κάιντα του Σαουδάραβα Οσάμα Μπιν Λάντεν. Αυτή η ταύτιση έγινε επίσημη το 2007, όταν η GSPC ανακοίνωσε ότι θα συνέχιζε τη δράση της με την ονομασία Αλ-Κάιντα στο Ισλαμικό Μαγκρέμπ (Al-Qaeda in the Islamic Maghreb - AQIM). Στόχος της νέας οργάνωσης έγινε η ανατροπή της αλγερικής κυβέρνησης και η εγκαθίδρυση ισλαμικού κράτους.

Ενώ συνέβαιναν αυτές οι διεργασίες στις τάξεις των ισλαμιστών, ο Μπουτεφλίκα, που επανεξελέγη για δεύτερη φορά πρόεδρος τον Απρίλιο του 2004, προσπαθούσε να επουλώσει τις πληγές του εμφυλίου πολέμου. Κάποιες εκτιμήσεις εκτινάσσουν τον τελικό απολογισμό των συγκρούσεων της περιόδου 1992-2002 σε 200.000 νεκρούς. Η κυβέρνηση Μπουτεφλίκα προώθησε ένα πρόγραμμα για την ειρήνη και την εθνική συμφιλίωση, αλλά και σχέδια για την κατασκευή υποδομών και τη δημιουργία θέσεων εργασίας.

Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, οι σχέσεις με τη Ρωσική Ομοσπονδία ανα-

θερμάνθηκαν ύστερα από την επίσημη επίσκεψη του Ρώσου προέδρου Βλαντίμιρ Πούτιν στην Αλγερία τον Μάρτιο του 2006 και την υπογραφή συμφωνιών στρατιωτικής συνεργασίας. Θέλοντας επίσης να επεκτείνει την επιρροή της Αλγερίας ως περιφερειακής δύναμης, ο Μπουτεφλίκα μεσολάβησε την περίοδο 2007-2008 για την επίτευξη ειρήνης ύστερα από εξεγέρσεις των πληθυσμών Τουαρέγκ στο γειτονικό Μάλι. Η Αλγερία είχε άλλον έναν λόγο να ενδιαφέρεται για τη σταθερότητα στην περιοχή καθώς στο βόρειο Μάλι δρούσαν ισλαμιστικές ομάδες που πρόσκεινταν στην AQIM. Οι περισσότεροι αρχηγοί και τα μέλη αυτής της οργάνωσης ήταν Αλγερinhoί, ένας αριθμός όμως προερχόταν από φυλές των Τουαρέγκ αλλά και το Μαρόκο.

Ακριβώς εκείνη την περίοδο οι ισλαμιστές της AQIM άρχισαν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην Αλγερία αλλά και την ευρύτερη περιοχή με βομβιστικές επιθέσεις, δολοφονικές ενέδρες εναντίον στρατιωτών αλλά και απαγωγές ξένων υπηκόων. Μία από τις πιο πολύνεκρες βομβιστικές επιθέσεις αυτοκτονίας σημειώθηκε στις 11 Απριλίου 2007 στην είσοδο του υπουργείου Εσωτερικών στο Αλγέρι με αποτέλεσμα τον θάνατο περίπου 30 και τον τραυματισμό έως και 300 ατόμων. Στις 11 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους δύο φορτηγά με εκρηκτικά εξερράγησαν σε επίθεση αυτοκτονίας στα γραφεία του ΟΗΕ στην αλγερινή πρωτεύουσα με αποτέλεσμα το θάνατο 37 ατόμων και των τραυματισμό άλλων 171. Η κυβέρνηση Μπουτεφλίκα σε αυτό τον νέο ακήρυχτο πόλεμο απάντησε με αντιτρομοκρατικές επιχειρήσεις στις οποίες συμμετείχαν ο στρατός και οι δυνάμεις ασφαλείας. Στα χρόνια που ακολούθησαν οι απώλειες ήταν σημαντικές τόσο για τις κυβερνητικές δυνάμεις όσο και για τους ισλαμιστές.

Στις αρχές του 2012 η AQIM σε συνεργασία με άλλες ισλαμιστικές οργανώσεις κατέλαβε τμήμα του βόρειου Μάλι αφού πρώτα εκτόπισαν δυνάμεις των αυτονομιστών Τουαρέγκ που είχαν εξεγερθεί για ακόμα μια φορά εναντίον της κεντρικής κυβέρνησης. Τον Δεκέμβριο του 2012 ο

Αλγερινά άρματα μάχης T-90 ρωσικής κατασκευής στη Σαχάρα το 2015.

Μοχτάρ Μπελμοχτάρ, ένα από τα προβεβλημένα στρατιωτικά στελέχη της ΑQIM, ανακοίνωσε την αποχώρησή του και τη συγκρότηση μιας νέας ισλαμιστικής οργάνωσης, της Ταξιαρχίας αλ-Μουλαταμίν (al Mulathameen, «οι μασκοφόροι»).

Στις 16 Ιανουαρίου 2013 περίπου 30 ισλαμιστές της αλ-Μουλαταμίν πραγματοποίησαν ένα από τα πιο ηχηρά πλήγματα μέσα στο έδαφος της Αλγερίας, όταν επιτέθηκαν σε εγκατάσταση φυσικού αερίου στο Ιν Αμένας στην ανατολική Αλγερία. Όπως ανέφερε ο Μπελμοχτάρ, αυτή η επίθεση ήταν απάντηση στη συμφωνία της Αλγερίας για τη γαλλική επέμβαση στο Μάλι εναντίον των ισλαμιστών που είχε πραγματοποιηθεί μερικές ημέρες νωρίτερα. Κατά τη διάρκεια της επίθεσης οι ισλαμιστές συνέλαβαν ομήρους εκατοντάδες Αλγερινούς και Ευρωπαίους εργαζόμενους στις εγκαταστάσεις, σύμφωνα με εκτιμήσεις 800 άτομα. Παρά τις εκκλήσεις για διαπραγματεύσεις από τους συγγενείς των ομήρων, οι αλγερινές ειδικές δυνάμεις πραγματοποίησαν κατά μέτωπο επίθεση την επόμενη ημέρα. Αρκετοί από τους ισλαμιστές σκοτώθηκαν, μαζί όμως και 37 όμηροι. Ο ίδιος ο Μπελμοχτάρ δραπέτευσε.

Ύστερα από αυτό το περιστατικό, οι προσπάθειες της αλγερινής κυβέρνησης για καταπολέμηση της τρομοκρατίας εντάθηκαν.

Το 2015 στην ετήσια αναφορά του αλγερινού στρατού και τον δυνάμεων ασφαλείας ο απολογισμός των αντιτρομοκρατικών επιχειρήσεων ανήλθε σε 157 νεκρούς ισλαμιστές, ανάμεσά τους και δέκα ηγετικά στελέχη. Στην κατοχή των αλγερινών αρχών περιήλθαν μεγάλες ποσότητες οπλισμού, πυρομαχικών και καυσίμων, αλλά και σημαντικός αριθμός οχημάτων που χρησιμοποιούσαν οι ισλαμιστές για τις μετακινήσεις τους.

Οι πρόσφατες εξελίξεις και οι προοπτικές της σύγκρουσης

Από τον Απρίλιο του 2014 ο Μπουτεφλίκα διανύει την τέταρτη προεδρική θητεία του. Οι σπάνιες όμως δημόσιες εμφανίσεις τα τελευταία χρόνια και η κατάσταση της υγείας του 81χρονου προέδρου έχουν εύλογα προκαλέσει ανησυχίες σχετικά με τις πολιτικές εξελίξεις στην Αλγερία. Με πληθυσμό 44 εκ. κατοίκους το 2018, η Αλγερία, που είναι το μεγαλύτερο σε έκταση κράτος της Αφρικής και το πολυπληθέστερο και ισχυρότερο κράτος του Μαγκρέμπ, θεωρείται ένα ισχυρό ανάχωμα στην καταπολέμηση της ισλαμιστικής τρομοκρατίας. Παρά τα σημαντικά πλήγματα που φαίνεται ότι έχει καταφέρει η αλγερινή κυβέρνηση σε βάρος των ισλαμιστών της ΑQIM, δεν μπορεί να υπάρξει εφησυχασμός, και το ενδεχόμενο αποσταθεροποίησης όχι μόνο του Μαγκρέμπ

Αλγερινοί στρατιώτες επιδεικνύουν πολεμικά λάφυρα από τις επιχειρήσεις εναντίον των ισλαμιστών στη Σαχάρα το 2015.

αλλά και ολόκληρης της Βόρειας Αφρικής δεν μπορεί να αποκλειστεί.

Στη Βόρεια Αφρική εξακολουθούν να δρουν μερικές από τις πιο βίαιες ισλαμιστικές οργανώσεις στο κόσμο. Οι δράστες των τρομοκρατικών επιθέσεων στη Γαλλία και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη από το 2015 και μετά κατάγονταν στην πλειονότητά τους από το Μαγκρέμπ και ήταν Αλγερινοί, Μαροκίνοι και Τυνησιοί. Επιπλέον, παρά τις τοπικιστικές ή ακόμα και φυλετικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στους Αραβοβέρβερους και τους μαύρους Αφρικανούς, τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί η προσπάθεια συγκρότησης ευρύτερων συμμαχιών αλλά και συνενώσεων από ισλαμιστικές ομάδες που δρουν στη βόρεια και στην υποσαχάρια Αφρική. Όπως εκτιμούν αναλυτές μετά τις ήττες που έχουν υποστεί οι ισλαμιστές στη Μέση Ανατολή, η Αφρική θα μπορούσε να αποτελέσει ιδιαίτερα πρόσφορο πεδίο για τη δράση τους αλλά και ορμητήριο τρομοκρατικών επιθέσεων εναντίον της Ευρώπης. Σε κάθε περίπτωση η Ευρώπη πρέπει να παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις που διαδραματίζονται στην αφρικανική ήπειρο και οι οποίες ενδεχομένως να έχουν καταλυτική επίδραση στη διάσπαση του μελλοντικού κόσμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Christopher S. Chivvis, «The French War on Al Qa'ida in Africa», 2016.

Miriam Shabafrouz, «Oil and the Eruption of the Algerian Civil War: A context-sensitive Analysis of the Ambivalent Impact of Resource Abundance», January 2010, www.giga-hamburg.de/workingpapers.

Α.В. Окорков, *Советский Союз и Войны в Африке*, Москва «Вече» 2018.

Воспоминания участников помощи Алжирской Народной Демократической Республике (1960-е-2000-е годы) Издательство «Весь Мир» Москва 2013.

С. Э Бабкин, *Религиозный Экстремизм в Алжире (1992-2000 гг.)* Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, Москва 2001.

Р.Г. Ланда, «Политическая весна» и гражданская война в Алжире» Сборник: «Страны Ближнего Востока (актуальные проблемы современности и истории)» М., 1998.

https://en.wikipedia.org/wiki/Algerian_Civil_War

https://en.wikipedia.org/wiki/Air_France_Flight_8969

https://en.wikipedia.org/wiki/1995_Paris_M%C3%A9tro_and_RER_bombings

https://en.wikipedia.org/wiki/Al-Qaeda_in_the_Islamic_Maghreb

---

Ο Ξενοφών Θ. Χαλάτσης είναι ιστορικός ερευνητής.

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΧΑΛΕΠΙΑΣ

Ο «ευφυής τρελός»

του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Αυτόν τον μήνα συμπληρώνονται 80 χρόνια από τον θάνατο του κορυφαίου Νεοέλληνα γλύπτη Γιαννούλη Χαλεπά. Η καλλιτεχνική του φύση δεν θα μπορούσε να του υπαγορεύσει κάτι διαφορετικό από αυτό το οποίο δημιούργησε και άφησε ως παρακαταθήκη στην ιστορία της τέχνης. Η ανέχεια, η συναισθηματική υπερευαισθησία, ο ανεκπλήρωτος έρωτας και η κακεντρέχεια των άσπονδων φίλων επέφεραν ή κατ' άλλους εξέθρεψαν την ψυχική διαταραχή αυτού του «άγιου των τεχνών», όπως έχει χαρακτηριστεί ο Χαλεπάς σε παραλληλισμό με τον «άγιο των ελληνικών γραμμάτων» Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Παρά το γεγονός ότι η γλυπτική είχε απαγορευθεί στον Χαλεπά κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, εκείνος κατάφερε να αφήσει το στίγμα του τόσο στην ακαδημαϊκή όσο και τη μοντέρνα γλυπτική. Η περίπτωση του Χαλεπά επιβεβαιώνει τον κανόνα ότι οι γνήσιοι καλλιτέχνες διέπονται από υπεραυξημένες ευαισθησίες, δίχως τις οποίες δεν θα μπορούσαν να δημιουργήσουν τέτοια εμβληματικά έργα. Στη συνέχεια, λοιπόν, εξιστορείται συνοπτικά η γεμάτη ανατροπές ζωή του Χαλεπά και αναλύονται ορισμένες μόνο από τις γλυπτικές του συνθέσεις σε σχέση με τον ψυχισμό του δημιουργού τους.

Κυνηγώντας το όνειρο

Ο Γιαννούλης Χαλεπάς γεννήθηκε στον Πύργο της Τήνου τη 14η Αυγούστου 1851 και ήταν το πρώτο από τα συνολικά πέντε παιδιά της οικογένειας. Ο πατέρας του Ιωάννης ήταν μαρμαρογλύπτης και έμπορος, ο οποίος προόριζε τον γιο του για διάδοχο των επιχειρήσεών του. Γι' αυτό τον λόγο, ο πατέρας Χαλεπάς δεν επέτρεψε την ολοκλήρωση της φοίτησης του γιου του στο Γυμνάσιο αλλά τον μετέγραψε στην Εμπορική Σχολή της Σύρου, την οποία όμως ο νεαρός Γιαννούλης εγκατέλειψε λίγα χρόνια αργότερα. Το όνειρό του ήταν να γίνει γλύπτης. Από τότε που θυμόταν τον εαυτό του, ο ήχος της σμίλης και των ματρακάδων είχε «στοιχειώσει» τα αυτιά του και δεν μπορούσε να ζήσει δίχως αυτόν. Έτσι κατάφερε να πείσει τον πατέρα του να εγκατασταθούν οικογενειακά στο ιδιόκτητο σπίτι τους επί της οδού Μαυρομικάλη στην Αθήνα.

Τότε γράφτηκε στη Σχολή Καλών Τεχνών, παρακολουθώντας μαθήματα σχεδίου από τον Νικηφόρο Λύτρα και γλυπτικής από τον Λεωνίδα Δρόση. Το πρώτο του δημιούργημα ήταν μια κεφαλή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, πάνω στην οποία χάραξε το έτος κατασκευής της (1870), προκαλώντας ποικίλα σχόλια, διότι επρόκειτο για μια συνήθεια φτασμένων καλλιτεχνών και όχι μαθητευομένων γλυπτών. Λόγω του ιδιαίτερου ταλέντου του κέρδισε μια υποτροφία από το Ίδρυμα της Ευαγγελίστριας της Τήνου για να συνεχίσει τις σπουδές του στην Ακαδημία Καλών Τεχνών του Μονάχου υπό την καθοδήγηση του φημισμένου γλύπτη Μαξ φον Βίντμαν. Στη Βαυαρία ο Χαλεπάς παρέμεινε τρία χρόνια, όπου με τα έργα του απέσπασε δύο βραβεία. Το πρώτο, που συνοδευόταν και με χρηματικό έπαθλο, είχε τον τίτλο «Το παραμύθι της Πεντάμορφης» (1874) και το δεύτερο ήταν ο «Σάτυρος παίζων με τον Έρωτα»,

που παρουσιάστηκε στην Έκθεση του Μονάχου. Επρόκειτο για μια πολυαξονική σύνθεση, που έβριθε από συστροφές και χιασμούς, φανερώνοντας ότι ο δημιουργός της, παρά το νεαρό της ηλικίας του, ήταν ένας ικανότατος τεχνίτης με άρτια γνώση της ανατομίας. Στο Μόναχο, την «πρωτεύουσα» του νεοκλασικισμού, ο Χαλεπάς μελέτησε πληθώρα κλασικών γλυπτών, ερχόμενος σε συναναστροφή με εγνωσμένου κύρους καλλιτέχνες (π.χ. με τον ζωγράφο Νικόλαο Γύζη). Αναμιφίβολα, ο Γιαννούλης διήγε την πιο όμορφη περίοδο της ζωής του.

Τα τρία χτυπήματα της μοίρας

Το 1875 η υποτροφία του Χαλεπά διακόπηκε για να δοθεί σε κάποιον άλλον. Παρ' όλα αυτά, εκείνος προσπάθησε να παραμείνει στο εξωτερικό όσο περισσότερο μπορούσε για να ολοκληρώσει τις σπουδές του. Έχοντας λοιπόν υψηλό το αίσθημα της αξιοπρέπειας (σε σημείο μάλλον υπερβολής) έπρεπε να φτάσει κυριολεκτικά ένα βήμα πριν από την κατάρρευση λόγω λιμοκτονίας για να χτυπήσει την πόρτα του Γύζη και να ζητήσει ένα πιάτο φαγητό. Τελικώς, εντός του 1875 αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Ελλάδα.

Αρχικώς μετέβη στην Τήνο. Εκεί γνώρισε τη 16χρονη Μαριγώ Χριστοδούλου, ένα πανέμορφο κορίτσι με ξανθές μακριές μπούκλες και γαλιανά μάτια. Οι δύο νέοι αγαπήθηκαν αμοιβαία και η γνωριμία τους διήρκεσε τρία χρόνια. Ήταν μια αγνή και πλατωνική σχέση, η οποία όμως δεν ευδοκίμησε. Η κοπέλα υποχρεώθηκε να νυμφευθεί κάποιον άλλον, ακολουθώντας την επιθυμία/διαταγή του πατέρα της. Ακόμη και σε προχωρημένη ηλικία, η Μαριγώ παρέμεινε μια πολύ όμορφη γυναίκα, δίχως να έχει σβήσει τον Γιαννούλη από την καρδιά της. Παρομοίως, λίγα χρόνια πριν αποβιώσει και

1. Η πρώτη «επίσημη έξοδος» του Χαλεπά κατά την επάνοδό του στην Αθήνα το 1930 ήταν στο Α' Νεκροταφείο για να επισκεφθεί τη δημοφιλή «Κοιμωμένη» του. 2. Ο Χαλεπάς κατά τη δημιουργία ενός έργου του στον κήπο της οικίας επί της οδού Δαφνομήλη το 1935. 3. Ο Χαλεπάς έξω από το εργαστήριό του. 4. Δημοσίευμα στην εφημερίδα *Έθνος* της 18ης Ιουνίου 1827 σχετικό με την απονομή του Αριστείου της Ακαδημίας Αθηνών στον Χαλεπά.

Λεπτομέρεια από το γλυπτό της «Κοιμωμένης» στο μνημείο της Σοφίας Αφεντάκη (1877). ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Η «Φιλοσοφία», ένα ανάγλυφο του Χαλεπά με άκρως κλασικιστική τεχνοτροπία, που θεωρήθηκε εφάμιλλο των γλυπτών του Παρθενώνα και παρουσιάστηκε στην Έκθεση των Αθηνών αλλά επικρίθηκε σφόδρα από τους ήδη καθιερωμένους συναδέλφους του (1875).

εκείνος, είχε πει σε μια συνέντευξή του το εξής: «*Ένα κορίτσι στάθηκε μοιραίο για μένα [...] το θυμάμαι ως τώρα*». Ο Χαλεπάς φαντασιωνόταν τη γυναίκα αυτή, προσπαθώντας να την αποτυπώσει σε πολλά έργα του, όπως στην «Κοιμωμένη», την «Ορθία Κόρη», τον απολεσθέντα «Άγγελο Κυρίου», τις κατοπινές «Πεντάμορφες», την «Προσευχόμενη», τους «Ερωτες» κ.ά. Η Μαριγώ άθελά της υπήρξε η πηγή έμπνευσης, έρωτα και παραφροσύνης για τον Γιαννούλη.

Μετά από αυτή την ερωτική απογοήτευση, ο Χαλεπάς ένιωσε ότι δεν τον χωρούσε ο τόπος και έφυγε για την Αθήνα. Εκεί εργάστηκε σκληρά για να λάβει μέρος στην Έκθεση των Αθηνών, αλλά η κακεντρέχεια των «φτασμένων» συναδέλφων του πλήγωσε ανεπανόρθωτα την ευαίσθητη ψυχή του. Έτσι, εντός μικρού χρονικού διαστήματος, δέχτηκε τρία απανωτά χτυπήματα της ανθρώπινης σκληρότητας (διακοπή της υποτροφίας του χάριν τρίτου, ερωτική απογοήτευση και δυσμενή σχόλια στην Έκθεση Αθηνών).

Ωστόσο, ο απονήρευτος Γιαννούλης προέβη σε μια πράξη ανωτερότητας. Δώρισε το έργο του «Φιλοσοφία» στην εκκλησία της

Παναγίας της Τήνου σε ένδειξη της ευγνωμοσύνης του προς το Ίδρυμα. Ήταν ένα ανάγλυφο κλασικιστικής τεχνοτροπίας που θύμιζε τα γλυπτά του Παρθενώνα και τις επιτύμβιες στήλες του Κεραμεικού, αλλά είχε επικριθεί στην Έκθεση των Αθηνών το 1875. Τεχνοτροπικά, το έργο αυτό φάνερωνε την άρτια γνώση του δημιουργού του στα ανάγλυφα.

Η επόμενη τριετία υπήρξε κοπιαστική αλλά συνάμα δημιουργική για τον Χαλεπά. Άνοιξε το πρώτο του εργαστήριο στα περίξ της πλατείας Συντάγματος, όπου με τα έργα του έγινε δημοφιλής στην αθηναϊκή αστική πελατεία του. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, λειτούργησε και δεύτερο εργαστήριο, στο υπόγειο του σπιτιού του επί της οδού Μαυρομικάλη. Ο νεαρός Γιαννούλης είχε πλέον ωριμάσει καλλιτεχνικά και είχε αποκτήσει ξεκάθαρο πλαστικό προσανατολισμό.

Μετά τον «Σάτυρο» και τη «Φιλοσοφία», το τρίτο σπουδαιότερο έργο αυτής της πρώτης καλλιτεχνικά περιόδου του Χαλεπά ήταν το περιώνυμο ταφικό μνημείο της «Κοιμωμένης» για τη Σοφία Αφεντάκη στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών. Το εν λόγω έργο έγινε

το σήμα κατατεθέν της νεοελληνικής γλυπτικής, αναδεικνυόμενο σε ένα από τα πιο δημοφιλή δημιουργήματα της πλαστικής τέχνης στη χώρα έως σήμερα. Το γλυπτό αναπαριστά μια νεαρή γυναίκα ξαπλωμένη σε ανάκλιτρο με το άνω μέρος του σώματός της να ακουμπά σε ένα ογκώδες μαξιλάρι. Αυτή είναι βυθισμένη σε έναν γαλήνιο ύπνο και κρατά στο στήθος της έναν σταυρό, που είναι το σύμβολο του θανάτου και της λύτρωσης. Είναι το πρώτο γλυπτό στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας που διακατέχεται από τόσο έντονο ρεαλισμό, απεικονίζοντας τόσο ζωντανό τον θάνατο, όσο οξύμωρο και εάν αυτό ακούγεται. Ο Χαλεπάς κατάφερε να συνδυάσει στοιχεία μπαρόκ και ρομαντισμού βάσει κλασικιστικών ιδιωμάτων, σε μια όμως διαλλακτική σχέση με τον τότε ελληνικό μοντερνισμό.

Το απεικονιζόμενο πρόσωπο ήταν η αγαπημένη κόρη της πλούσιας οικογένειας Αφεντάκη από την Κίμωλο. Η Σοφί, όπως την αποκαλούσαν οι οικείοι της, πέθανε το 1873 σε ηλικία μόλις 18 ετών κατόπιν πολυετούς ταλαιπωρίας από τη φυματίωση. Το 1877 η οικογένεια Αφεντάκη ανέθεσε στον Χαλεπά τη δημιουργία του εν

λόγω ταφικού μνημείου. Εκείνος συγκινήθηκε από την τραγική ιστορία του κοριτσιού και, κοιτώντας τη φωτογραφία της Σοφί, μονολογούσε το εξής: *«Τι έπαθα; Είναι τόσο πολύ σπασμένα τα νεύρα μου, ώστε να δακρύζω και για τις ξένες δυστυχίες;»* Ο 26χρονος γλύπτης εργάστηκε αδιάκοπα ολόκληρα μερόνυχτα για να πετύχει αυτό το αποτέλεσμα, το οποίο εξέπληξε ακόμη και τον ίδιο, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε. Λίγο πριν από την ολοκλήρωση του γλυπτού, η μητέρα Αφεντάκη σχολίασε ότι το σχήμα του προσώπου δεν ταυτίζεται ακριβώς με αυτό της νεκρής. Η παραπάνω παρατήρηση εξόργισε τον Χαλεπά, ο οποίος έσπασε το κεφάλι του αγάλματος και το έφτιαξε ξανά από την αρχή. Τότε όμως διαπίστωσε ένα τεράστιο κατ' αυτόν τεχνικό λάθος στην όλη σύνθεση. Το ανάκλιτρο ήταν κοντό. Τα πόδια του αγάλματος, αν και ελαφρώς λυγισμένα, ίσα που χωρούσαν στο κρεβάτι. Επομένως, εάν αυτά τεντώνονταν, θα προεξείχαν. Μάλιστα πιθανολογείται ότι αυτό το «λάθος» στάθηκε μία από τις βασικές αφορμές για την απόπειρα αυτοκτονίας που έκανε ο Χαλεπάς λίγο καιρό αργότερα.

Η φρενοβλάβεια

Η παραγγελία της «Κοιμωμένης» συνέπεσε χρονικά με την απαρχή της ψυχικής ασθένειας του Χαλεπά. Όταν έγιναν τα αποκαλυπτήρια του αγάλματος, ο δημιουργός του απέσπασε τα επικριτικά σχόλια των «καταξιωμένων» συναδέλφων του με κύριο εκπρόσωπο τον ίδιο τον δάσκαλό του, τον Λ. Δρόση, ο οποίος σχολίασε: «*Δεν είναι και τόσο σπουδαίο γλυπτό!*» Τότε ο ονειροπόλος γλύπτης διαπίστωσε ότι η επιτυχία και η αναγνώριση του ταλέντου ακολουθούνται πάντα από τον φθόνο και τη ζήλια, ακόμη και από τους δασκάλους, όταν αυτοί νιώθουν ότι οι μαθητές τους τους ξεπέρασαν. Για τον Χαλεπά, η «Κοιμωμένη» υπήρξε κάτι αντίστοιχο με την ύβρη για τους ήρωες των τραγωδιών. Εργασιομανία, τελειομανία, μοναξιά και έλλειψη επικοινωνίας ήταν τα πρώτα δείγματα της ασθένειας. Πέραν της εκθρικής συμπεριφοράς από τους καλλιτεχνικούς κύκλους της Αθήνας προς το πρόσωπό του, οι ανησυχίες και τα ενδιαφέροντα του Χαλεπά βρήκαν άγνοια και αδιάφορο έδαφος στον άμεσο κοινωνικό και οικογενειακό του κύκλο. Έτσι λοιπόν προτίμησε να κλειστεί ακόμη περισσότερο στον εαυτό του, αφού σχεδόν κανείς δεν μπορούσε να τον κατανοήσει.

Το επόμενο έργο με το οποίο καταπατίστηκε ήταν η «Μήδεια». Επρόκειτο για μια δικασμένη προσωπικότητα σε ένα ξένο και αφιλόξενο τόπο, που προδόθηκε από όσους είχε εμπιστευτεί και γι' αυτό θέλησε να τους εκδικηθεί, θανατώνοντας τα ίδια της τα παιδιά. Έτσι, η επόμενη δεκαετία της ζωής του Γιαννούλη κύλησε μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, έχοντας ως πρότυπο αυτή την τραγική ηρωίδα. Η μελαγχολία τον είχε κυριεύσει και δούλεψε είκοσι ώρες το εικοσιτετράωρο. Έφτιαχνε Σάτυρους, τους οποίους αργότερα γρατζουνούσε, κάλυπτε με πηλό ή έσπαζε, ώστε να σβήσει το χαμόγελο από το πρόσωπό τους. Νόμιζε ότι όλοι τον χλεύαζαν.

Το καλοκαίρι του 1879 ο Χαλεπάς βρέθηκε με τον αδελφό του στην Αλάτσατα της Μικράς Ασίας. Εκεί για πρώτη φορά αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει. Τον επόμενο Σεπτέμβριο, ο αδελφός του τον πήρε σε

ταξίδι στην Ιταλία με την ελπίδα ότι ο Γιαννούλης θα καλυτέρευε. Η βελτίωση ήταν σημαντική αλλά προσωρινή. Όταν επέστρεψε στην Τήνο, βυθίστηκε πάλι στον κόσμο της σιωπής. Τριγυρνούσε στην εξοχή ολομόναχος και κανόταν για ώρες. Η νευρική του κατάρρευση είχε ως σύμπτωμα την εναλλαγή ακραίων συναισθημάτων. Γελούσε δίχως αιτία και αίφνης τον κυριεύε ο φόβος για τη ζωή του. Αρκετές φορές επιτέθηκε εναντίον του πατέρα και των οικείων του, ενώ στη συνέχεια αποπειράτο να αυτοκτονήσει. Έτσι, ο Γιαννούλης τέθηκε υπό ολοήμερη επιτήρηση. Τελικώς, τον Ιούλιο του 1888 η οικογένειά του αποφάσισε να τον κλείσει στο δημόσιο ψυχιατρείο, παρά τις έντονες αντιδράσεις της μητέρας του, που τον ήθελε κοντά της. Τα επόμενα 14 χρόνια ο Χαλεπάς έμεινε μόνος στο ίδρυμα. Όλοι τον είχαν ξεχάσει. Καμία αναφορά από τον Τύπο δεν έγινε στο πρόσωπό του. Ο δημοφιλής δημιουργός της «Κοιμωμένης» ξεχάστηκε και ο βραβευμένος διεθνώς γλύπτης είχε «πεθάνει» για τον καλλιτεχνικό κόσμο. Ωστόσο, η «Κοιμωμένη» παρέμεινε στη θύμηση των καθημερινών ανθρώπων, καθώς έγινε πόλος έλξης τουριστών και φιλότεχνων στο Α΄ Νεκροταφείο.

Το 1892 οι επιχειρήσεις Χαλεπά χρεοκόπησαν και η οικογένεια δεν μπορούσε πλέον να πληρώνει τα ακριβά νοσήλια του Γιαννούλη. Έτσι, κατ' εντολή του Δημοσίου ο ασθενής καλλιτέχνης θα παρέμενε στο ψυχιατρικό ίδρυμα με κάλυψη των εξόδων από το κράτος, αλλά θα μεταφερόταν σε νέα πτέρυγα με μειωμένες προσφερόμενες υπηρεσίες. Τελικώς το 1901 ο πατέρας Χαλεπάς απεβίωσε. Έτσι, η μητέρα αποφάσισε να πάρει τον γιο της σπίτι, μιας και ποτέ δεν είχε συμφωνήσει με τον εγκλεισμό του στο ίδρυμα. Έτσι το 1902 ο 50χρονος Γιαννούλης επέστρεψε στην Τήνο υπό την επιτήρηση της μητέρας του.

Ενδιάμεσος σταθμός σε αυτό το ταξίδι ήταν μια ολιγοήμερη στάση στην Αθήνα. Εκεί συναντήθηκε με τον καθηγητή της Σχολής Καλών Τεχνών και θαυμαστή του Θωμά Θωμόπουλο (Αύγουστος 1902), χάρη

στον οποίο ο Χαλεπάς έζησε λίγες στιγμές ευτυχίας και ξεγνοιασιάς. Μόλις ο Θωμόπουλος πληροφορήθηκε την έλευση του «ινδάλαμάτος» του στην Αθήνα, έσπευσε να τον συναντήσει. Τον βρήκε στο υπόγειο του σπιτιού του να «ανατέμνει» έναν ψόφιο σκύλο. Η ψυχή του Χαλεπά σκίρτησε, προ-

τείνοντάς του να επισκεφθούν το Μουσείο Αρχαίας Τέχνης (εννοούσε το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο). Έτσι, σύμφωνα με τις περιγραφές του Θωμόπουλου, «έλαμψαν για μία ακόμη φορά τα στεγνωμένα μάτια» του Χαλεπά, μετά από τον 14ετή εγκλεισμό του. Το «όνειρο» όμως κράτησε λίγο.

«Σάτυρος παίζων με Έρωτα», ένα από τα κορυφαία έργα του Χαλεπά της πρώτης καλλιτεχνικής περιόδου της ζωής του, που παρουσιάστηκε στην Έκθεση του Μονάχου (1874-1875).

Η «τυραννία» της μητρικής αγάπης

Στην Τήνο, ένας νέος Γολγοθάς περίμενε τον Χαλεπά. Η μητέρα του πίστευε ότι η τέχνη είχε τρελάνει το παιδί της και γι' αυτό τον λόγο απαγόρευσε στον γιο της την οποιαδήποτε ενασχόλησή του με τη γλυπτική, όπως είχε κάνει και τα πρώτα χρόνια πριν από τον εγκλεισμό του στο ψυχιατρείο (1878-1888). Αυτή κατέστρεψε όλα τα έργα του και πέταξε όλα τα εργαλεία γλυπτικής από το σπίτι, υποχρεώνοντάς τον να αναλώνεται μόνο με τις καθημερινές οικιακές εργασίες. Αθελά της η παραλογισμένη από τον φόβο της ψυχασθένειας μάνα «βύθισε» ακόμη περισσότερο τον γιο της στη μελαγχολία.

Ο Γιαννούλης τριγυρνούσε στα μαρμαροστρωμένα δρομάκια της Τήνου βιαστικός, σκυφτός και με ένα σακάκι ριγμένο στους ώμους του. Η ανέχεια δεν του επέτρεπε να διάγει όχι μόνο κοσμικό βίο αλλά ούτε να διαθέτει την αναγκαία ψυχιατρική παρακολούθηση. Στεκόταν για λίγο πάνω από κάποιο μαρμάρينو τραπεζάκι του καφενείου, χάραζε λίγες γραμμές και απογοητευμένος συνέχιζε προς το σπίτι του. Υπήρχαν πολλές ημέρες που ο Χαλεπάς δεν έβγαине από το υπόγειο ούτε για μία στιγμή. Εκεί, κρυφά από τη μητέρα του έφτιαχνε προπλάσματα γλυπτών από πηλό, αλλά όταν εκείνη τα ανακάλυπτε, τα έσπαζε και πετούσε τα κομμάτια στην αυλή. Η συνήθης «επαγγελματική» του ενασχόληση ήταν να μεταφέρει νερό με μια μεγάλη στάμνα στον ώμο σε διάφορα σπίτια της γειτονιάς ή να βόσκει πρόβατα στις ερημιές, όπου βουβός χανόταν στις καταθλιπτικές σκέψεις του. Οι δε ντόπιοι έκαναν λόγο για τον «τρελό του χωριού», βάζοντάς τον να κάνει διάφορα θελήματα για ένα κομμάτι ψωμί.

Η «αναγέννηση»

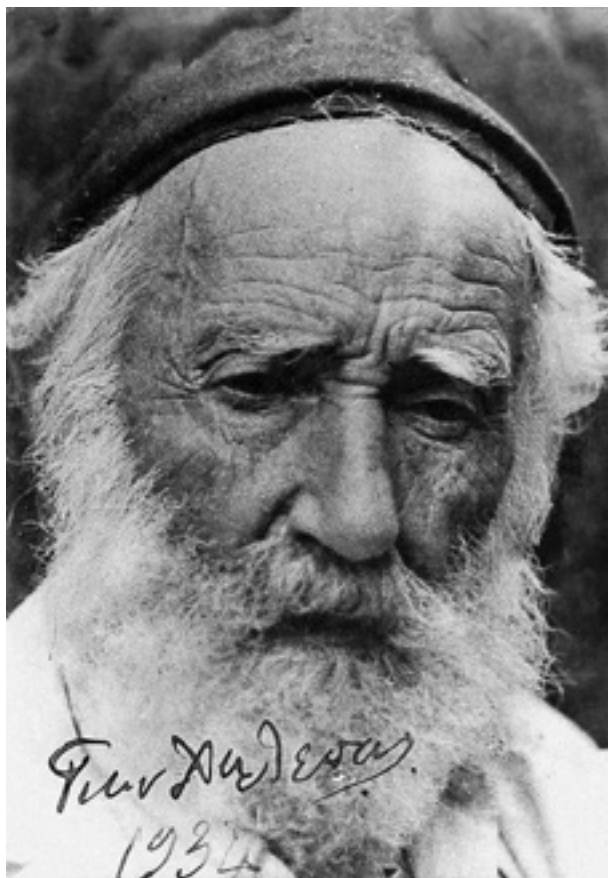
Έπρεπε να περάσουν άλλα 14 χρόνια ώστε ο Χαλεπάς να βιώσει την επώδυνη λύτρωση. Το 1916 η μητέρα του απεβίωσε και η μεγαλειώδης ιδιοφυΐα του άρχισε εκ νέου να δημιουργεί. Για τα επόμενα 13 χρόνια, δούλευε σχεδόν ασταμάτητα στο υποτυπώδες

εργαστήριό του. Τα εργαλεία του ήταν πρωτόγονα (ακονισμένα καλάμια αντί γλυφίδας, καρφιά αντί καλεμιού κ.λπ.), ενώ δεν διέθετε ούτε σύρμα για τον σκελετό των πηλίνων προπλασμάτων του.

Οι συγχωριανοί του εξακολουθούσαν να τον περιγελούν και να του φέρονται υποτιμητικά, προκαλώντας το ενδιαφέρον του τοπικού Τύπου για τον «τρελό γλύπτη», που τα *«περιέργα δημιουργήματά του απέπνεαν μια παράξενη και συνάμα άγρια γοητεία»*. Σταδιακά δημοσιογράφοι και φιλότεχνοι άρχισαν να ανακαλύπτουν τον έως πρότινος εξαφανισμένο Χαλεπά. Από τους πρώτους που τον έφεραν στο καλλιτεχνικό γίγνεσθαι των Αθηνών ήταν ο Θωμόπουλος, ο οποίος κατάφερε να βγάλει ορισμένα γύψινα εκμαγεία των έργων του Τήνιου γλύπτη, ώστε να τα εκθέσει στην Ακαδημία τον Απρίλιο του 1925.

Το 1927 ο Χαλεπάς ήταν ήδη 76 ετών. Την 25η Μαρτίου εκείνης της χρονιάς η Ακαδημία Αθηνών τον τίμησε με το Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών. Ο μοναχικός γέροντας όμως παρέμεινε απομονωμένος στο νησί του. Συνέχιζε απίτητος το έργο του, δίχως να έχει ανάγκη τον κόσμο που τόσο τον είχε λειδορήσει και ξεχάσει στα χρόνια της «τρέλας» του. Εκεί δέχτηκε πλήθος επισκέψεων, που μετά την ανάδυσή του από την αφάνεια όλοι έσπευσαν να τον πλαισιώσουν με τιμή (όπως ο αντιπρόεδρος της Βουλής Κωνσταντίνος Αλαβάνος, ο διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο διευθυντής του περιοδικού *Πινακοθήκη* Δημήτρης Καλογερόπουλος κ.ά.).

Μόλις το 1930 και σε ηλικία 79 ετών ο Χαλεπάς αποφάσισε να έλθει ξανά στην Αθήνα. Έκτοτε και για τα τελευταία 8 χρόνια της ζωής του έζησε στο σπίτι της ανιψιάς του Ειρήνης Χαλεπά επί της οδού Δαφνομήλη 35 στους πρόποδες του Λυκαβηττού. Εκεί συνέχισε να δουλεύει ασταμάτητα, γεμίζοντας το υπόγειο και την αυλή του σπιτιού με νέα του έργα. Η πρώτη του επίσημη έκδοση στην Αθήνα ήταν στο Α' Νεκροταφείο για να δει την «Κοιμωμένη» του. Όταν την αντίκρισε, σχολίασε: *«τα έργα που*

Ο Τήνιος γλύπτης Γιαννούλης Χαλεπιάς το 1934 σε ηλικία 83 ετών.

φιλοτεχνώ τώρα είναι ανώτερα», θέλοντας με αυτό τον τρόπο να στηλιτεύσει το γεγονός ότι όλοι γνώριζαν το παραπάνω γλυπτό αλλά ελάχιστοι την υπόλοιπη καλλιτεχνική του παραγωγή.

Στη δύση της ζωής του, ο Χαλεπιάς έγινε το αγαπημένο πρόσωπο των κύκλων των κολάκων. Όλοι τον τιμούσαν, τον εξυμνούσαν και τον αναγόρευαν πρόεδρο διαφόρων καλλιτεχνικών σωματείων, καθώς οι δημοσιογράφοι προσπαθούσαν να του αποσπάσουν μια συνέντευξη ή κάποια φωτογραφία. Ωστόσο, εκείνος γνώριζε πολύ καλά τι συνέβαινε. Παρέμενε λιγόλογος, ταπεινός και ερμητικά κλεισμένος στον κόσμο της τέχνης του. Από τις λιγοστές φωτογραφίες του, η εσωστρέφεια που τον διακατείχε διακρινόταν εμφανώς στο βλέμμα του. Ο γενειοφόρος αυτός γέροντας είχε απόλυτη συνείδηση του τι του

συνέβαινε από την πρώτη κιόλας στιγμή της ψυχικής του διαταραχής έως την αποθέωσή του από τον Τύπο τη δεκαετία του '30. Μια ζωή πολεμούσε τους δικούς του εφιάλτες, προσπαθώντας επιμελώς να τους κρύψει πίσω από τη γλυπτική. Το βλέμμα του όμως τον πρόδιδε.

Ένα απριλιάτικο βράδυ του 1938 ο Χαλεπιάς υπέστη οξύ εγκεφαλικό επεισόδιο, το οποίο του προκάλεσε βαριά ημιπληγία, ακινητοποιώντας τη δεξιά του πλευρά. Παρ' όλα αυτά, με το αριστερό του χέρι συνέχιζε να σμιλεύει. Τελικώς, τη 15η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους απεβίωσε σε ηλικία 87 ετών, έχοντας «φύγει» μάλλον ανακουφισμένος και τιμημένος. Το καλλιτεχνικό του έργο είχε πλέον αναγνωριστεί πανελληνίως (και όχι μόνο), αντισταθμίζοντας τα όσα δεινά είχε υποστεί τα προηγούμενα χρόνια.

Η γλυπτική

Ο Χαλεπάς ανήκει στις σπάνιες περιπτώσεις καλλιτεχνών που δεν εμφανίζουν πρωτόλεια. Εν τη γενέσει τους τα δημιουργήματά του παρουσιάζουν μια ιδανική ωριμότητα, τουλάχιστον τεχνικά. Ακόμη και τα τρία πρώτα μνημειώδη γλυπτά του είναι τέλεια από τεχνικής άποψης. Θεματικά εμπνεύστηκε κυρίως από την ελληνική αρχαιότητα και τη μυθολογία, δείχνοντας ιδιαίτερη προτίμηση στο γυναικείο γυμνό. Ο Χαλεπάς κατάφερε να συνδυάσει την αρχαιότητα με τον χριστιανισμό και την πραγματικότητα με το όνειρο, καταλύοντας την ενότητα του χρόνου με τον τόπο.

Επειδή όμως η τέχνη είναι η απόλυτη υποκειμενική έκφραση του συναισθηματικού κόσμου, τα έργα του Χαλεπά απεικονίζουν τα βιώματά του, όπως αυτά επηρέασαν την ψυχή του. Ο ανεκπλήρωτος έρωτάς του με τη νεαρή Μαριγώ στάθηκε ίσως η αφορμή για την επισταμένη ενασχόλησή του με το γυναικείο σώμα, ενώ η μητρική «τυραννία» με τη «Μήδεια», παρουσιάζοντας την παιδοκτόνο μάνα αγέρωχη, ρωμαλέα και με κενό βλέμμα. Τα δε παιδιά/θύματα της είναι προσκολλημένα πάνω στη μάνα/θύτη, προσπαθώντας να νιώσουν τη μητρική στοργή, ενώ συνάμα προαισθάνονταν τον θάνατό τους.

Τεχνοτροπικά, το ένα «πόδι» του Χαλεπά πατά στον ακαδημαϊσμό και το άλλο στον μοντερνισμό. Οι κριτικοί τέχνης διακρίνουν την καλλιτεχνική του παραγωγή στην προ και τη μετά της ασθένειάς του δημιουργική περίοδο. Τα δημοφιλέστερα γλυπτά της πρώτης περιόδου (1870-1888) είναι η «Κοιμωμένη», που αναδείχτηκε σε εμβληματικό έργο της νεοελληνικής γλυπτικής, και ο «Σάτυρος παιζών με τον έρωτα», του οποίου η ένταση μπορεί να ιδωθεί πλήρως μόνον παρατηρώντας το γυροσκοπικά. Η δεύτερη καλλιτεχνική φάση του Χαλεπά έχει χαρακτηριστεί «μεταλογική» και ξεκινά από τον θάνατο της μητέρας του και λήγει με τον δικό του θάνατο (1916-1938), διακρινόμενη σε δύο υποπεριόδους, την εν Τήνω (1916-1930) και την εν Αθήναις (1930-1938).

Τα πρώτα χρόνια της εκ νέου ενασχόλη-

σης του Χαλεπά με τη γλυπτική έχουν χαρακτηριστεί «περίοδος της αφύπνισης» και «μυστικό εργαστήριο», όπου έλαβε χώρα η διαδικασία της επαναφοράς του από το σκότος της παραφροσύνης στο φως της λογικής, μεταβαλλόμενος ο ίδιος από κλασικός γλύπτης σε δωρικός. Ίσως και αυτή να ήταν η αιτία που τον οδήγησε στην κατ'επανάληψη ενασχόλησή του με τα ίδια θέματα αλλά με διαφορετική τεχνοτροπικά προσέγγιση κάθε φορά. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της «Μήδειας», μια θεματική με την οποία καταπιάστηκε συνολικώς 36 φορές. Η πλέον αντιπροσωπευτική όμως περίπτωση της καλλιτεχνικής του μεταβολής εντοπίζεται στο «Παραμύθι της Πεντάμορφης» ή αλλιώς «Κοιμωμένη του Δάσους». Η «Πεντάμορφη I» (έργο που σήμερα έχει καθεί) κατασκευάστηκε το 1874, όταν ο Χαλεπάς φοιτούσε στο Μόναχο. Σε αυτή την πρώτη εκδοχή απεικονίζεται ο πρίγκιπας να ατενίζει την κοιμωμένη την στιγμή πριν τη φιλήσει και ξυπνήσει, φορώντας αμφότερες οι μορφές ενδύματα της μεσαιωνικής Δύσης που θύμιζαν ερωτικά τραγούδια των τροβαδούρων. Η «Πεντάμορφη II» χρονολογείται από το 1918, όπου οι φιγούρες αποδίδονται κλασικιστικά με λιγότερες λεπτομέρειες. Ο πρίγκιπας ψάχνει για την παραμικρή ένδειξη ζωής, ψηλαφώντας το χέρι της Πεντάμορφης. Η κοπέλα είναι γυμνόστηθη και από τον ώμο της ξεπροβάλλει ένα γοργόνειο. Το έργο εμπλουτίζεται με έναν μικρής κλίμακας ίππο, που πάνω του κάθεται μια φτερωτή μορφή, ενώ στην κατατομή κυριαρχεί το ανάγλυφο πρόσωπο ενός άνδρα με μουστάκι, πλαισιωμένο από μια σκεφτική γριά και ένα μελαγχολικό παιδί. Δεν είναι τυχαίο που αυτό ήταν το πρώτο έργο του Χαλεπά μετά τον θάνατο της μητέρας του και το πρώτο μετά από 30 χρόνια αποχής από τη γλυπτική. Επειδή η τέχνη βρίθεται από συμβολισμούς, σε αυτή την περίπτωση η «Πεντάμορφη» είναι ο ίδιος ο γλύπτης που προσπαθεί να «ξυπνήσει» από έναν λήθαργο δεκαετιών. Στο πλάι, η μορφή με το μουστάκι αντιπροσωπεύει τον πατέρα του, η σκυθρωπή γριά τη μητέρα του και το θλιμμένο παιδί τον ίδιο. Το δε γοργόνειο

Η «Πεντάμορφη II», όπου οι φιγούρες αποδίδονται κλασικιστικά με λιγότερες λεπτομέρειες (1918). ΔΕΞΙΑ: Η τέταρτη και τελευταία «Πεντάμορφη» του Χαλεπά, όπου για πρώτη φορά απεικονίζεται ο Πρίγκιπας να φιλά την κοπέλα (1932). ΜΕΣΗ: Λεπτομέρεια από τη «Μεγάλη Αναπαυόμενη», το πιο συμβολικό έργο της τελευταίας περιόδου της ζωής του Χαλεπά (1931). ΚΑΤΩ: Η «Ανοιξη», που ανήκει στον κύκλο της Αναπαυόμενης. Το τελευταίο έργο του Χαλεπά, που απεικονίζει τη ζωή, ενώ ο ίδιος έφθανε στο τέλος του βίου του.

είναι σύμβολο του θανάτου, ενώ η φτερωτή μορφή και ο ίππος αντικατοπτρίζουν τη χαρά για ζωή. Πέραν τούτων, οι επιμέρους τριάδες κυριαρχούν στις γλυπτικές συνθέσεις του Χαλεπά με τους αντίστοιχους συμβολισμούς τους.

Το 1924 ο Χαλεπάς καταπιάστηκε για τρίτη φορά με το «Παραμύθι της Πεντάμορφης». Σε αυτή την εκδοχή οι μορφές είναι αρκετά διαφορετικές από τις προηγούμενες. Η Πεντάμορφη είναι καθιστή και όχι ξαπλωμένη, με γαλήνιο πρόσωπο, προμηνύοντας ένα ευτυχισμένο τέλος. Στο στήθος της διακρίνεται το κεφάλι μιας γοργόνας και στο πόδι της ένα προσωπίο. Ο πρίγκιπας δεν είναι πλέον σκυφτός αλλά γονατιστός, σίγουρος όμως ότι η αγαπημένη του θα ξυπνήσει. Παρομοίως λοιπόν ο Χαλεπάς είχε «αφυπνιστεί» από τον λήθαργο της ψυχασθένειας μετά από περίπου μισό αιώνα ζωής. Το 1932 ασχολήθηκε για τελευταία φορά με το ίδιο θέμα. Η Πεντάμορφη φορά μεσαιωνικά ρούχα, όπως την πρώτη φορά, ενώ ο Πρίγκιπας είναι όρθιος και φιλά στο μέτωπο την κοπέλα. Ωστόσο, το φιλί αυτό μοιάζει περισσότερο με νεκροφίλημα παρά με το φιλί της ζωής.

Οι «Κοιμώμενες» υπήρξαν το αγαπημένο θέμα του Χαλεπά. Σχεδόν ταυτόχρονα με την «Πεντάμορφη», φιλοτέχνησε την «Αριάδνη Κοιμώμενη», εμπνευσμένος από τον μύθο της ομώνυμης μυθικής πριγκιπούλας, όταν την έκλεψε ο Θησέας από το μινωικό παλάτι και την εγκατέλειψε κοιμώμενη στις ακτές της Νάξου. Όπως λοιπόν η Αριάδνη ένιωθε μόνη και ξεχασμένη σε μια παραλία, παρομοίως και ο Χαλεπάς σαν να είχε μόλις ξυπνήσει από μια νάρκη αρκετών ετών, αποκομμένος από τον σύγχρονο κόσμο. Το 1931 καταπιάστηκε με τη «Μεγάλη Αναπαυόμενη». Πρόκειται για το πιο εμβληματικό έργο της τελευταίας περιόδου της ζωής του και το μοναδικό μνημειακών διαστάσεων. Όπως η «Κοιμώμενη», υπήρξε το σύμβολο της νεοελληνικής γλυπτικής του 19ου αιώνα, έτσι και η «Αναπαυόμενη» αναδείχθηκε στο σύμβολο των σκεπτόμενων καλλιτεχνών του Μεσοπολέμου. Το γλυπτό αναπαριστά μια γυμνή γυναίκα, ξαπλωμένη

στο πλάι, που στρέφει το κεφάλι της έντονα προς τα πίσω. Τα δύο της χέρια είναι σπασμωδικώς τεντωμένα και ακουμπισμένα πάνω στο σώμα της, κρατώντας με τα δάκτυλα του δεξιού της χεριού μια πεταλούδα (σύμβολο της ψυχής). Στη θέασή του, το έργο αποπνέει μια ένταση, σαν η γυναίκα να βρίσκεται σε έκσταση με το βλέμμα της καρφωμένο στο κενό. Πιθανόν λοιπόν να απεικονίζει τη στιγμή του θανάτου της με αιτία την ερωτική απογοήτευση, όπως δείχνει και η ανάγλυφη ανδρική μορφή στην κατατομή του προσκέφαλου. Σε αντίστοιχο μοτίβο, ο Χαλεπάς δημιούργησε τη «Μικρή Αναπαυόμενη» το 1935 και την «Κόρη με το Τριαντάφυλλο» το 1937. Την ίδια χρονιά έφτιαξε και την «Άνοιξη», μια γυναικεία μορφή, ξαπλωμένη σε λάγνα στάση, που συμβολίζει τη ζωή. Έτσι, αφού στη νιότη του ο Χαλεπάς έγινε δημοφιλής με ένα ταφικό μνημείο, έκλεισε τον κύκλο της καλλιτεχνικής του δημιουργίας με μια ακόμη «Κοιμώμενη», η οποία όμως αυτή φορά συμβόλιζε την επιθυμία για τη ζωή.

Ο Χαλεπάς ποτέ δεν ξέχασε τον πρώτο, αγνό και μοναδικό έρωτα της ζωής του. Η μορφή της Μαριγώς είχε αποτυπωθεί στον νου και την ψυχή του. Έτσι, πολλά έργα του θυμίζουν εκείνο το κορίτσι με τα μακριά ξανθά μαλλιά και τα γαλανά μάτια. Χαρακτηριστικό είναι το δείγμα της «Όρθιας Κόρης», δηλαδή μιας έφηβης σε όρθια στάση με ελαφριά στροφή του κορμού της προς τα δεξιά. Η κεφαλή της είναι στεφανωμένη και τα μαλλιά της πέφτουν ελεύθερα πάνω στους ώμους της. Το αριστερό χέρι του αγάλματος παραμένει κολλημένο στον κορμό, ενώ ο βραχίονας του δεξιού χεριού, που σήμερα είναι σπασμένος, μάλλον είχε ανοδική φορά. Στη δε πλάτη του αγάλματος υπάρχουν δύο επιμήκεις παράλληλες οπές για την ένθεση ισάριθμων φτερών. Σύμφωνα με μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων, περί το 1947-1948 ένας ψυχικά ασταθής ιερέας, ο παπα-Γερμανός, έσπασε με το ραβδί του τα φτερά και το χέρι του αγάλματος, το οποίο κρατούσε ένα αμμοχρονόμετρο. Το πρόπλασμα αυτού του αγάλματος φυλάσσεται στην οικία-Μουσείο Χαλεπά

Η «Ὀρθη Κόρη» στο μνημείο Οικονόμου στο Νεκροταφείο Λεωνιδίου Κυνουρίας. Το πρόπλασμα της κόρης ανήκει στον Χαλεπά (1877/1878), όπως και η ανάγλυφη προσωπογραφία του νεκρού (1887), ενώ η μεταφορά του πρωτοτύπου σε μάρμαρο πιθανότατα επετεύχθη από τον γλύπτη Α. Λάβδα (~1887).

στην Τήνο και χρονολογείται από την εποχή της «Κοιμωμένης», ενώ ένα ακριβές αντίγραφο του από μάρμαρο είναι τοποθετημένο στο μνημείο του πλούσιου εμπόρου Λεωνίδα Οικονόμου στο Κοιμητήριο του Λεωνιδίου.

Εδώ ακριβώς η ιστορία του προπλάσματος και του αγάλματος περιπλέκονται. Ο παραγγελιοδότης Οικονόμου πέθανε το 1887, δηλαδή έναν χρόνο πριν από τον εγκλεισμό του Χαλεπά στο ψυχιατρείο. Συνεπώς, είναι μάλλον αδύνατο λόγω της ψυχικής του αστάθειας ο Γιαννούλης να κατασκευάσει την Κόρη. Συνάμα, ο γλύπτης είχε παύσει να φιλοτεχνεί αγάλματα ήδη από το 1878, αφού η μητέρα του κατέστρεφε οτιδήποτε κατασκεύαζε ο γιος της (από εκείνη τη «σκοτεινή» περίοδο μόνο μία προτομή έχει διασωθεί και φυλάσσεται στο ψυχιατρείο της Κέρκυρας). Επιπλέον, το μνημείο στο Λεωνίδιο στήθηκε το 1891, ενώ ο Γιαννούλης ευρίσκετο ήδη τρώφιος του ιδρύματος. Η πιο πιθανή εξήγηση για το

ποιος έφτιαξε τι είναι ότι ο Χαλεπάς κατασκεύασε το πρόπλασμα της Κόρης το 1877/1878, στο οποίο εντοπίζονται μεγάλες ομοιότητες με την «Κοιμωμένη» (π.χ. οι πλόκαμοι των μαλλιών, τα δάκτυλα των χεριών κ.ά.). Μία δεκαετία αργότερα (1887) η οικογενειακή επιχείρηση της οικογένειας Χαλεπά καταστράφηκε οικονομικά με αποτέλεσμα να κλείσει το εργαστήριό της στο Βουκουρέστι. Σημειωτέον δε ότι η θεματική της Ὀρθιας Κόρης είναι εμπνευσμένη από τον «Ὀρθιο Ἄγγελο» του γλύπτη Δ. Λαμπαδίτη, που εκπροσωπούσε το εργαστήριο Χαλεπά στο Βουκουρέστι. Λόγω των μεγάλων χρεών, ο πατέρας Χαλεπάς πώλησε την οικία της οικογένειας στην Αθήνα και έκλεισε όλα τα εργαστήρια με εξαίρεση αυτό του Πειραιά. Επειδή όμως τα οικονομικά δεν βελτιώνονταν, πωλήθηκαν και μερικά από τα έργα του Γιαννούλη. Μεταξύ αυτών ήταν και ο «Σάτυρος παίζων με τον Έρωτα», τον οποίο αγόρασε ο τραπεζίτης και πολιτικός Κ. Καραπάνος. Πιθανότατα, λοιπόν, το πρόπλασμα

Ο Χαλειπός σε προχωρημένη ηλικία, με βεβαρυμένη υγεία λόγω του εγκεφαλικού που του προκάλεσε ημιπληγία, στο σπίτι της ανιψιάς του στην Αθήνα λίγους μήνες πριν αποβιώσει.

της «Ορθίας Κόρης» να αγοράστηκε από τον γλύπτη Αλέξανδρο Λάβδα. Στα νεανικά του χρόνια, ο Λάβδας ήταν βοηθός του Γιαννούλη και το 1887 μέτοχος του Εργαστηρίου Χαλεπά στον Πειραιά. Επιπλέον, δεν είναι τυχαίο που ακριβώς δίπλα στο ανυπόγραφο μνημείο Οικονόμου υπάρχει ο τάφος Δούνια, που κοσμείται από γλυπτό υπογεγραμμένο από τον Λάβδα και χρονολογείται από το 1905. Άλλωστε ο Χαλεπάς συνήθιζε να μην υπογράφει τα έργα του, όπως συνέβη στην Κοιμωμένη, που τελικώς οι γλύπτες Δούκας και Περάκης έγραψαν το όνομά του το 1913.

Όσον αφορά τη σχέση του Λάβδα με το Λεωνίδιο, υπάρχει και σε αυτό η απαραίτητη εξήγηση. Η οικογένεια Οικονόμου είχε καταγωγή από τη Σύρο και η έδρα της επιχείρησής της βρισκόταν στον Πειραιά. Αντιστοίχως, το γραφείο του Χαλεπά, στο οποίο ο Λάβδας ήταν μέτοχος, είχε δοσοληψίες με κάποιον Οικονόμου από τη Σύρο, ενώ πολλοί Κυκλαδίτες (ιδίως από την Ερμούπολη) διατηρούσαν στενές επαφές με το Λεωνίδιο Κυνουρίας. Όσον αφορά τη γενικότερη εικόνα του ταφικού μνημείου, ο Χαλεπάς ήταν πιθανότατα ο εμπνευστής του, αφού ένα ακριβώς ίδιο σχέδιο βρέθηκε στο αρχείο του, χρονολογούμενο όμως το 1932. Στο δε βάθρο του αγάλματος υπάρχει ένθετη η ανάγλυφη προσωπογραφία του παραγγελιοδότη Οικονόμου, την οποία ο Χαλεπάς δημιούργησε από μια φωτογραφία του νεκρού το 1887. Η προσωπογραφία αυτή είναι μεν ρεαλιστική και ακολουθεί τους ακαδημαϊκούς κανόνες της γλυπτικής, αλλά διακατέχεται από ψυχρότητα και έλλειψη συναισθηματισμού, προφανώς διότι φιλοτεχνήθηκε σε μια από τις χειρότερες χρονικές περιόδους για τη ζωή του γλύπτη. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η οικογένεια Χαλεπά δεν έπαψε να έχει σχέση με το Λεωνίδιο και με οικογένειες από την Κυνουρία. Ο Ιωάννης Χαλεπάς (πατέρας του Γιαννούλη) ανέγειρε το μνημείο της οικογένειας Νικόλαου Πολίτη (1890) στο παραπάνω κοιμητήριο της αρκαδικής κωμόπολης, ενώ ο Γιαννούλης

φιλοτέχνησε μια γύψινη προτομή του Ιωάννη Ν. Πολίτη (1930) και έναν επιτύμβιο Άγγελο, επίσης για λογαριασμό της οικογένειας Πολίτη, στο Α Νεκροταφείο Αθηνών (1931) κ.ά.

Ο Χαλεπάς διήγε πραγματικά μια τραγικά μυθιστορηματική ζωή. Χαρακτηρίστηκε «κοσμοκαλόγερος» και ταυτίστηκε με τον «άγιο των ελληνικών γραμμάτων» Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη (1851-1911). Η ανέχεια, η μοναχικότητα, η περιθωριοποίηση και η φρενοβλάβεια λειτούργησαν σαν το «μυστικό εργαστήριο» που δίδαξε στον Χαλεπά το «μυστικό» για τη μετατροπή μιας άψυχης ύλης σε εκφραστικό μέσο των ψυχικών μεταπτώσεων. «*Ο πόνος είναι άντρας*» έλεγε χαρακτηριστικά, έχοντας την πλήρη συναίσθηση της κατάστασής του.

Καλλιτεχνικά, ο Χαλεπάς συνδύασε την πληθωρική αίσθηση της ανθρώπινης μορφής απελευθερωμένη από την άψυχη ύλη και τα κενά των όγκων. Μόνο κατά την τελευταία καλλιτεχνική του περίοδο φιλοτέχνησε περισσότερα από 250 έργα. Με αυτά προσέφερε την αντισυμβατικότητα στη νεοελληνική τέχνη, παρακάμπτοντας τον «κουρασμένο» ακαδημαϊσμό. Μέσα σε μια άφιλη κοινότητα, ο Χαλεπάς κατόρθωσε τόσο καλλιτεχνικά να σχηματοποιήσει μια νέα υφολογική γλώσσα, όσο και κοινωνικά να καταδείξει τα δυσδιάκριτα όρια μεταξύ της ψυχικής υγείας και νόσου. Γι' αυτόν τον λόγο, συγκαταλέχθηκε μεταξύ των σπουδαιότερων Ευρωπαίων αναμορφωτών της σύγχρονης τέχνης όπως οι Μαγιόλ, Μπουρντέλ και Ροντέν.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- D. Calvo-Platero, *Ο γλυπτικός χώρος του Γιαννούλη Χαλεπά*, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1979.
- Στρ. Δούκας, *Υποθέσεις και λύσεις πάνω σε προβλήματα της ζωής και του έργου του Γιαννούλη Χαλεπά*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1970.
- Μ. Κοντελιέρης, *Γιαννούλης Χαλεπάς*, εκδ. Ερίννη, Αθήνα 2006.
- Χρ. Σαμουηλίδης, *Γιαννούλης Χαλεπάς. Η τραγική ζωή του μεγάλου καλλιτέχνη*, εκδ. Βιβλιόπωλειον της «Εστίας», Αθήνα 2005.

Ο **Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος** είναι ιστορικός ερευνητής.

- 2 Τρεις δύτες ανακαλύπτουν ανοικτά των ακτών του βορείου Μπίμινι, στις Μπαχάμες, τον υποθαλάσσιο «δρόμο του Μπίμινι», μια σειρά ορθογώνιων ασβεστολιθικών βράχων σε σχεδόν ευθεία γραμμή μήκους περίπου 800 μέτρων, σε βάθος περίπου 5,5 μέτρων. Οι επιστημονικές απόψεις για την προέλευσή τους εξακολουθούν να δίστανται, με μια ομάδα επιστημόνων να υποστηρίζει ότι έχουν ανθρωπογενή προέλευση.
- 3 Σε εφαρμογή μιας από τις προβλέψεις της Συνθήκης της Λωζάννης, η Ελλάδα και η Τουρκία δηλώνουν πως συμφώνησαν να διδάσκεται η ελληνική και η τουρκική γλώσσα στα μειονοτικά σχολεία καθεμιάς από τις δύο χώρες.
- Ο ηλικίας 79 ετών Αντόνιο Ολιβέιρα ντε Σαλαζάρ, δικτάτορας της Πορτογαλίας από το 1932, τραυματίζεται σοβαρά στο εξοχικό του σπίτι, στο Εστοριλ, μετά από πτώση του από σεξ λονγκ που του προκαλεί εγκεφαλική αιμορραγία η οποία μερικές ημέρες αργότερα τον οδηγεί σε κώμα.
- 5 Ομάδα 80 πολιτικών κρατουμένων στη Λέρο καταδικάζει με επιστολή της που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Ουνιτά* (όργα-

νο του παλιού Κομμουνιστικού Κόμματος) τη σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία. Στους υπογράφοντες συμπεριλαμβάνονται οι Μανώλης Γλέζος, Σπύρος Λιναρδάτος και Ανδρέας Λεντάκης.

- 6 Η βρετανική αποικία της Σουαζιλάνδης, με πληθυσμό περίπου 400.000 χιλιάδων, ανακηρύσσεται ανεξάρτητο βασίλειο. Το νέο κράτος περιβάλλεται από όλες τις πλευρές από τη Νότια Αφρική.
- 7 Ανακοινώνεται από την Αστυνομία η σύλληψη είκοσι μελών της συνωμοτικής ομάδας του Αλέκου Παναγούλη. Στους συλληφθέντες περιλαμβάνονται οι Στάθης Γιώτας, Λευτέρης Βερυβάκης και Νίκος Ζαμπέλης.

- Αεροπλάνο της Air France τύπου Caravelle που εκτελούσε πτήση μεταξύ της Κορσικής και της Νίκαιας συντρίβεται στη θάλασσα ενώ προσέγγιζε τον προορισμό του, παρασύροντας στον θάνατο τους 95 επιβαίνοντες. Το πιο διακεκριμένο θύμα ήταν ο στρατηγός Ρενέ Κονύ, διοικητής των γαλλικών δυνάμεων στο Τονκίνο (Βόρειο Βιετνάμ) την περίοδο της μάχης του Ντιεν Μπιεν Φου.

- Περίπου 150 Αμερικανίδες φεμινίστριες διαταράσσουν τη διεξαγωγή των καλλιστείων για την επιλογή της «Μις Αμερική» στο Ατλάντικ Σίτυ του Νιου Τζέρσου πετώντας στη σκηνή μια λαστιχένια κούκλα με μαγιό και αδειάζοντας σε έναν σκουπιδοτενεκέ στηθόδεσμούς, ζαρτιέρες και άλλα γυναικεία εσώρουχα.

- 10 Γεννιέται ο γνωστός Άγγλος σκηνοθέτης Γκάυ Ρίτσι.

- Η βρετανική εφημερίδα *Daily Mail* καταγγέλλει ότι ο Νοτιοαφρικανός καρδιοχειρουργός Κρίστιαν Μπάρναρντ χρησιμοποίησε για τις ανάγκες μιας μεταμόσχευσης την καρδιά μιας νεκρής μαύρης γυναίκας χωρίς να ζητήσει την άδεια κανενός.

- Η αμερικανική Βουλή των Αντιπροσώπων εγκρίνει τη χορήγηση 296 εκατομμυρίων δολαρίων για την αγορά βαρέως αμερικανικού οπλισμού με πίστωση από

χώρες-συμμάχους των ΗΠΑ, μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, η Τουρκία, το Ισραήλ, οι Φιλιππίνες, το Ιράν, η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν.

- 12** Διαδήλωση περίπου 8.000 φοιτητών του πανεπιστημίου Νιχόν στο Τόκιο, με αίτημα την παραίτηση των πρυτανικών Αρχών λόγω κρουσμάτων διαφθοράς, καταλήγει σε αιματηρές συγκρούσεις με την Αστυνομία.
- 13** Με αφορμή τη σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία, η Αλβανία ανακοινώνει την επίσημη αποχώρησή της από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, από τις δραστηριότητες του οποίου απείχε πάντως από το 1962.
- 15** Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα κερδίζει τις βουλευτικές εκλογές στη Σουηδία με ποσοστό 49,3% και 125 από τις 233 έδρες.
■ Το ΚΚΕ αποφασίζει την ίδρυση της ΚΝΕ και του δημοσιογραφικού της οργάνου, του *Οδηγητή*.
- 16** Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος δίνει στη δημοσιότητα το νέο Σύνταγμα που πρόκειται να τεθεί σε δημοψήφισμα, δηλώνοντας όμως ότι ο στρατιωτικός νόμος θα παραμείνει σε ισχύ και μετά την έγκριση του Συντάγματος.
- 17** Με την έγκριση των Ηνωμένων Εθνών η Ινδονησία ενσωματώνει επίσημα το δυτικό τμήμα της Νέας Γουινέας καθιστώντας το την 26η επαρχία του ινδονησιακού κράτους.
- 19** Ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις του Μεξικού (συμπεριλαμβανομένων τεθωρακισμένων και αλεξιπτωτιστών) επιτίθενται στους φοιτητές που έχουν καταλάβει πανεπιστημιακές σχολές στη μεξικανική πρωτεύουσα επί έξι εβδομάδες, σκοτώνοντας δεκάδες από αυτούς και συλλαμβάνοντας περισσότερους από 500.
- 22** Ανοίγουν και πάλι για το κοινό οι δύο κολοσσιαίοι ναοί τους οποίους είχε κατασκευάσει στο Αμπού Σιμπέλ ο φαραώ Ραμσής Β' για να απαθανάτσει τη νίκη του επί των Χετταίων στο Καντές το 1274 π.Χ. Λόγω της δημιουργίας του φράγματος του Ασουάν και της τεχνητής λίμνης Νάσερ, ο χώρος στον οποίο είχαν κτιστεί

οι ναοί επρόκειτο να καταβυθιστεί. Έτσι απαιτήθηκε η μεταφορά τους σε ψηλότερο σημείο, σε απόσταση περίπου 200 μέτρων από την αρχική τους θέση. Για τον σκοπό αυτό οι ναοί αποσυναρμολογήθηκαν σε 1.042 κομμάτια που επανασυγκολλήθηκαν μετά από τέσσερα χρόνια, με κόστος 15 εκατομμύρια λίρες στερλίνες.

■ Σύμφωνα με ανακοίνωση του ραδιοσταθμού του ΚΚΕ, «Φωνή της Αλήθειας», το Πολιτικό Γραφείο του Κόμματος προτρέπει τους ακροατές του να απόσχουν από το δημοψήφισμα-παρωδία που έχει εξαγγείλει η Χούντα.

23 Η Χούντα απελευθερώνει τους κρατούμενους πρώην πρωθυπουργούς Παναγιώτη Κανελλόπουλο και Γεώργιο Παπανδρέου, καθώς και τους πρώην υπουργούς Γεώργιο Μαύρο, Δημήτριο Παπασπύρου, Γεώργιο Ράλλη, Στέλιο Αλαμανή και Ιάκωβο Διαμαντόπουλο.

■ Τερματίζεται η τρίτη και τελευταία φάση της Επίθεσης Τετ, με την αποχώρηση των τελευταίων βορειοβιετναμικών μονάδων από τα εδάφη του Νότιου Βιετνάμ.

26 Αρχίζει στον αμερικανικό τηλεοπτικό σταθμό CBS η προβολή της αστυνομικής σειράς «Χαβιά 5-0», μιας από τις πιο επιτυχημένες και μακροβιότερες του είδους, η προβολή της οποίας επρόκειτο να διαρκέσει στις ΗΠΑ έως το 1980.

27 Ο Μαρσέλο Καετάνο, πρώην καθηγητής της Νομικής, πρύτανης του Πανεπιστημίου της Λισσαβώνας και υπουργός, διορίζεται σε ηλικία 62 ετών διάδοχος του πρώην δικτάτορα της Πορτογαλίας Σαλαζάρ.

28 Γεννιέται στην Αγγλία η ηθοποιός Ναόμι Ουάτς.

29 Κατά τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος που είχε εξαγγείλει η Χούντα, το νέο Σύνταγμα υπερψηφίζεται με ποσοστό 93,9%, παρότι προέβλεπε την αναστολή θεμελιωδών ελευθεριών (όπως της ελευθεροτυπίας) και αυθαίρετες συλλήψεις και φυλακίσεις!

30 Η εταιρεία Boeing παρουσιάζει επίσημα στην πολιτεία της Ουάσινγκτον το νέο επιβατηγό αεριωθούμενο τύπου 747 (το επονομαζόμενο «Τζάμπο»), με δυνατότητα μεταφοράς 360 και πλέον επιβατών.

Ο νεκρός άντρας της Πομπηίας

Σε ασφυξία εξαιτίας του θερμού ρεύματος πυροκλαστικών υλικών από την έκρηξη του Βεζούβιου το 79 μ.Χ. και όχι σε σύνθλιψη του κεφαλιού και του στήθους του από μεγάλο βράχο που εκτοξεύτηκε από το ηφαίστειο, όπως αρχικά είχε εκτιμηθεί, οφείλεται τελικά ο θάνατος του 30χρονου άντρα, τον σκελετό του οποίου εντόπισαν πρόσφατα οι αρχαιολόγοι στην αρχαία Πομπηία. Όπως είχε γράψει σχετικά η στήλη στο τεύχος Ιουλίου 2018 (τχ. 601) «ο άντρας αυτός σκοτώθηκε κατά την απομάκρυνσή του από την περιοχή, αλλά κάποια μόλυνση στο πόδι του δυσχέρανε τη διαφυγή του».

Ωστόσο, με την εξέλιξη των ανασκαφών, τα κόκαλα του θώρακα και των χεριών καθώς και το κρανίο εντοπίστηκαν ανέπαφα, κάτι που όπως διαπιστώθηκε οφείλεται στο γεγονός ότι κάτω από το σώμα υπήρχε μικρή σήραγγα, στην οποία είχε «γλιστρήσει» το άνω μέρος του, με αποτέλεσμα να δίνει την εντύπωση πως είχε καταπλακωθεί από τον βράχο. Όπως εικάζουν τώρα οι επιστήμονες, η σήραγγα αυτή είχε διανοιχτεί τον 18ο αιώνα, όταν διενεργήθηκαν οι πρώτες ανασκαφές στην περιοχή, προκειμένου να ανακτηθούν αρχαία αντικείμενα για τη συλλογή των Βουρβόνων βασιλέων της Νάπολης.

Σε κάθε περίπτωση, τα οστά που ανακαλύφθηκαν υποβάλλονται σε ανάλυση ώστε να διαπιστωθεί αν φέρουν κατάγματα, κάτι που αναμένεται να συμβάλει καθοριστικά στην ακριβέστερη ανασύνθεση των τελευταίων στιγμών του συγκεκριμένου κατοίκου της πόλης.

Φιλμ απεικονίζει τον Ρούζβελτ να περπατάει

Ένα εξαιρετικά σπάνιο φιλμ που απεικονίζει τον 32ο πρόεδρο των ΗΠΑ Φραγκλίνο Ρούζβελτ (Franklin Delano Roosevelt, 1882-1945) να περπατάει, δεκατέσσερα χρόνια μετά την κατήλωσή του σε καρτοσάκι λόγω της πολιομυελίτιδας βαριάς μορφής με την οποία είχε διαγνωσθεί, έδωσε πρόσφατα στη δημοσιότητα το Ίδρυμα Franklin D. Roosevelt Presidential Library and Museum. Το φιλμ τράβηξε στις 22 Απριλίου 1935 με την κάμερά του ο Νεοϋορκέζος Φρεντ Χιλλ (Fred Hill), ο οποίος βρισκόταν ανάμεσα στους επισκέπτες του Λευκού Οίκου, με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για την ημέρα του Πάσχα. Στο φιλμ ο Ρούζβελτ εικονίζεται στη νότια πτέρυγα του Λευκού Οίκου να βαδίζει ασταθώς, κρατώντας ένα μπαστούνι και υποβασταζόμενος από σωματοφύλακά του, και να καιρετά το πλήθος. Το περπάτημα ήταν κάτι που καταπονούσε ιδιαίτερα τον Αμερικανό πρόεδρο, ενώ οι κινήσεις του έδιναν την εικόνα ενός παράξενου και αδύναμου ανθρώπου, και για τον λόγο αυτό απέφευγε συστηματικά να κινηματογραφείται σε τέτοιες περιστάσεις.

Υπενθυμίζεται πως ο Ρούζβελτ προσβλήθηκε από την ασθένεια τον Αύγουστο του 1921, γεγονός που πάντως δεν τον εμπόδισε το 1928 και το 1930 να εκλεγεί κυβερνήτης της Πολιτείας της Νέας Υόρκης και το 1932 πρόεδρος των ΗΠΑ, θέση στην οποία παρέμεινε έως τον θάνατό του, το 1945.

Καμιά αποζημίωση για τα κλεμμένα παιδιά από τους Ναζί

Την προσφυγή του Χέρμαν Λύντεκινγκ (Hermann Lüdekings), συνταξιούχου μηχανικού στο Μπαντ Ντίρχαϊμ της Γερμανίας, ο οποίος ήταν ένα από τα 200.000 παιδιά που είχαν απαχθεί από την Πολωνία κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και είχαν εκγερμανιστεί από τους Ναζί, απέρριψε πριν από μερικές μέρες το Διοικητικό Δικαστήριο της Κολωνίας. Το 1942 οι Ναζί είχαν μεταφέρει τον Λίντεκινγκ από την κατεχόμενη Πολωνία στη μικρή πόλη Λέμγκο της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας, χωρίς ποτέ ο ίδιος να μάθει τις πραγματικές ρίζες του. Έτσι, με την προσφυγή του στο δικαστήριο διεκδίκησε την καταβολή αποζημίωσης για την «απαγωγή» του, αλλά σύμφωνα με όσα δήλωσε σε γερμανικά ΜΜΕ μετά την έκδοση της απόφασης, κύριος σκοπός του ήταν «να μας αναγνωρίσει η Γερμανία ως θύματα».

Στο σκεπτικό της απόφασης, το δικαστήριο αποδέχτηκε μεν τη σοβαρή αδικία που υπέστη ο προσφεύγων, ωστόσο υποστήριξε ότι έως σήμερα δεν έχουν δοθεί αποζημιώσεις για «κλεμμένα παιδιά» και πως δεν είναι σε θέση να διευρύνει με επιπρόσθετες κατηγορίες ατόμων την ομάδα θυμάτων που αναγνωρίζονται ήδη από τις σχετικές νομικές διατάξεις. Αυτές οι διατάξεις προβλέπουν ότι, στο πλαίσιο του Γενικού Νόμου περί Επιπτώσεων του Πολέμου, η Γερμανία είναι υποχρεωμένη να καταβάλλει ποσά για τη στήριξη ατόμων που έχουν πέσει θύματα άδικων μέτρων «λόγω κάποιας κοινωνικής ή προσωπικής συμπεριφοράς ή εξαιτίας ιδιαίτερων προ-

σωπικών χαρακτηριστικών, όπως για παράδειγμα ψυχικών αναπηριών, ή αντιμετωπίστηκαν εχθρικά από το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς». Ωστόσο, όπως επεσήμανε η απόφαση, η περίπτωση του Λίντεκινγκ δεν εμπίπτει σε αυτές τις κατηγορίες, αφού παιδιά όπως αυτός δεν αντιμετωπίστηκαν από τους Ναζί ως «κατώτερης ποιότητας», αλλά αντιθέτως έπεσαν θύματα απαγωγής ακριβώς για να ενδυναμώσουν την «άρια φυλή». «Σε λίγα χρόνια δεν θα υπάρχουν καν. Έτσι το πρόβλημα θα λυθεί από μόνο του με βιολογικό τρόπο. Αυτό θέλει η Γερμανία,» σχολίασε ο Λίντεκινγκ.

Ήδη από την έναρξη του πολέμου, οι Ναζί εφάρμοσαν ένα συστηματικό σχέδιο αρπαγής επιλεγμένων παιδιών (με «τευκτονικό αίμα», κατά τη διατύπωση του αρχηγού των SS Χάινριχ Χίμλερ) από τις οικογένειές τους ή από ορφανοτροφεία των χωρών της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης τις οποίες καταλάμβαναν. Στη συνέχεια, μετέφεραν τα παιδιά αυτά σε άσυλα των SS στη Γερμανία, όπου τα εκγερμάνιζαν βίαια, αλλάζοντας τα ονόματά τους και αποκρύπτοντας την πραγματική τους ταυτότητα από τις ανάδοχες οικογένειες που αναλάμβαναν κατόπιν τη φροντίδα τους.

«Το γεγονός ότι τα θύματα έρχονται και πάλι σήμερα αντιμέτωπα με την απορριπτική στάση των γερμανικών αρχών, συνιστά νέα ταπείνωση και νέο τραύμα γι' αυτά» ανέφερε χαρακτηριστικά ο Κρίστοφ Σβαρτς, δάσκαλος και ιδρυτής του συλλόγου «Κλεμμένα παιδιά – Ξεχασμένα θύματα».

Βιργίλιος

Αινειάδα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Θεόδωρος Παπαγγελής

Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2018, ΣΕΛ. 493, ΤΙΜΗ: 28,00 €

Η *Αινειάδα* του Βιργιλίου (70-19 π.Χ.) έργο μεγάλης ποιητικής πνοής, αποτελεί σταθμό, έναν από τους πρώτους, στην ιστορία της δυτικής λογοτεχνίας. Μαζί με τις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου αποτελούν τις δυο διασημότερες έμμετρες αφηγήσεις της «χρυσής εποχής» της λατινικής λογοτεχνίας. Ενώ και οι δύο ανήκουν στο είδος «έπος» η *Αινειάδα* αναλαμβάνει να στήσει ένα μνημείο για τον άνδρα που έχει ως αποστολή να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις της μελλοντικής Ρώμης, ενώ οι *Μεταμορφώσεις* διατίθεται ως ένα είδος εκπαιδευτικής εγκυκλοπαίδειας. Ο Βιργίλιος, έχοντας ήδη στο ενεργητικό του μια μικρή ποιητική παραγωγή, γράφει την *Αινειάδα* τα χρόνια που ο Οκταβιανός Αύγουστος εδραιώνει τη θέση του στο πολιτικό στερέωμα της ρωμαϊκής πολιτείας και βάζει τα θεμέλια της αυτοκρατορίας. Υποστηρικτής του οράματός του, ο Βιργίλιος το εξυμνεί μέσω ενός μύθου που ξεκινά από την ομηρική Τροία και οδηγεί στην ίδρυση της μετέπειτα αυτοκρατορικής και κοσμοκράτειρας Ρώμης. Ο Αινείας θα αποτελέσει το κεντρικό πρόσωπο της έμμετρης αφήγησής του: θα γλιτώσει από την άλωση της Τροίας και θα περιπλανηθεί με τους Τρώες που τον έχουν ακολουθήσει στα παράλια της Μεσογείου, συναντώντας επιζήσαντες των ομηρικών επών, άλλοτε έχοντας την εύνοια των θεών και άλλοτε αντιμέτωπος με την οργή τους, μέχρι να καταλήξει στην Ιταλία, επαληθεύοντας τις προφητείες για το μέλλον του και την τύχη των απογόνων του. Στην καρδιά της αφήγησης η συνάντησή του με τη βασίλισσα Διδώ της Καρχηδόνας και η τραγική της κατάληξη εξακολουθούν ύστερα από αιώνες να

συγκινούν τους αναγνώστες. «Η ιστορία του Αινεία, όπως τη βλέπουμε στην *Αινειάδα*, είναι εν μέρει αποτέλεσμα των επιλογών που κάνει ο ποιητής ανάμεσα σε διάφορες ελληνικές και ρωμαϊκές μυθογραφικές εκδοχές και εν μέρει αποτέλεσμα δικών του επινοήσεων», γράφει στα προλεγόμενα ο Θεόδωρος Παπαγγελής. Μια πλειάδα πηγών δίνουν διαφορετικές αφηγήσεις, τόσο για τις πολεμικές συγκρούσεις όσο και για τις συμμαχίες που έκαναν οι Τρώες μετά την έλευσή τους στην Ιταλία, και εδώ η βιργιλιανή αφήγηση φαίνεται πως ακολουθήσε λίγο πολύ ένα δικό της δρόμο. Ωστόσο το ομηρικό έπος αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς -άλλωστε από τον 3ο αιώνα π.Χ. οι Ρωμαίοι προσπαθούσαν επίμονα να δημιουργήσουν μια γραμματεία προσανατολισμένη στο ελληνικό παράδειγμα. Η *Αινειάδα* είναι το έπος όπου αντηχεί διάσημη η φράση «φοβάμαι τους Δαναούς ακόμη και όταν κομίζουν δώρα» και όπου γίνεται σαφής, μέχρι βεντέτας, η ιστορία εχθροπραξιών ανάμεσα σε Τρώες-Ρωμαίους και Έλληνες. Καθιερώθηκε σχεδόν αμέσως ως κλασικό κείμενο και ήδη από τα ρωμαϊκά χρόνια εντασσόταν στη διδακτέα σχολική ύλη. Επηρέασε και ενέπνευσε από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας πλήθος συγγραφέων, ποιητών -με κορυφαίο ίσως τον Δάντη-, μουσικών και εικαστικών καλλιτεχνών. Ο Θεόδωρος Παπαγγελής, βαθύς γνώστης της λατινικής λογοτεχνίας, αναδεικνύει τον στοχαστικό λόγο του Βιργιλίου, καθώς και ένα βάθος αισθήσεων και νοουμένων. Η μετάφραση αυτή συνιστά την πρώτη ουσιαστική και φιλολογικά έγκυρη προσπάθεια να μεταφερθεί αυτό το θεμελιώδες έργο της κλασικής γραμματείας σε μια γλώσσα κυμώδη και ποιητική.

Κατερίνα Λαμπρινού

ΕΔΑ, 1956-1967, Πολιτική και ιδεολογία

Εκδόσεις Πόλις, 2017, ΣΕΛ.: 560, ΤΙΜΗ: 20,00 €

Η ΕΔΑ ιδρύεται επισήμως τον Αύγουστο του 1951, ως συνασπισμός κομμάτων και προσωπικοτήτων.

Ο σύντομος κοινοβουλευτικός βίος της, μεταξύ των εκλογών του Σεπτεμβρίου 1951 και του Νοεμβρίου 1952, διακόπτεται λόγω της μη εισόδου της στη Βουλή, για να συνεχιστεί αδιάπτωτος, από τις εκλογές του Ιανουαρίου 1956 έως τη Δικτατορία. Στο διάστημα αυτό, του «δεύτερου» κοινοβουλευτικού της βίου, όταν η ανασυγκρότηση της ελληνικής Αριστεράς έχει σε μεγάλο βαθμό συντελεστεί, η ΕΔΑ αποκτά μεγαλύτερη συνοχή, εντείνει την προγραμματική της παραγωγή και πλαισιώνει επισήμως τις πολιτικές αποφάσεις που κατά την προηγούμενη περίοδο χαρακτηρίζονταν από μεγάλη διασπορικότητα και ετερογένεια.

Δύο είναι οι επιμέρους χρονικοί άξονες στους οποίους μπορεί να ενταχθεί η ΕΔΑ: αφενός, αυτός της ιστορικής εξέλιξης του ευρωπαϊκού κομμουνιστικού κινήματος, όπως αναδιαμορφώθηκε στη μήτρα του αντιφασισμού και της Αντίστασης και όπως μετασχηματίστηκε στη φάση της «αποσταλινοποίησης» αφετέρου εκείνος της πολιτικής περίπτωσης, δηλαδή της πολιτικής στρατηγικής και του θεσμικού ρόλου που διεκδίκησε η ΕΔΑ στο πλαίσιο της μεταπολεμικής δημοκρατίας και μέχρι την τελική επιβολή της Δικτατορίας.

Με το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου η ΕΔΑ κλείνει, τυπικά, τον προδικτατορικό κύκλο λειτουργίας του. Στις εκλογές του 1974 ένα ομώνυμο αλλά εντελώς διαφορετικό κόμμα, με πρόεδρο τον Ηλία Ηλιού, συμμετέχει στον εκλογικό συνασπισμό της Ενωμένης Αριστεράς μαζί με το ΚΚΕ και το ΚΚΕ εσωτερικού. Ανάλογη είναι η εκλογική του συνεργασία, το 1977, με κορμό το ΚΚΕ εσωτερικού, υπό τον τίτλο Συμμαχία Προοδευτικών και Αριστερών Δυνάμεων.

Η ΕΔΑ υπήρξε το πεδίο στο οποίο συντελέστηκε η ελληνική εκδοχή της αναθεώρησης της σχέσης των κομμουνιστών με το σοβιετικό κέντρο και την κληρονομιά του. Από αυτή την άποψη λειτουργήσε σαν ένα εγγενώς αντιφατικό εγχείρημα: πολιτικό μόρφωμα που βρισκόταν υπό συνεχή φυσιογνωμική μεταβολή και, ταυτόχρονα, αδυνατούσε να αναζητάει ζητήματα κείρια για την ιδεολογικοπολιτική του εμβάθυνση και την αποτελεσματικότερη τοποθέτησή του στο έδαφος του κομματικού ανταγωνισμού.

Το βιβλίο της Κατερίνας Λαμπρινού επικεντρώνεται στον τρόπο που η ΕΔΑ, την περίοδο 1956-1967, υποδέχθηκε αλλά και διαμόρφωσε τους πολιτικούς μετασχηματισμούς και τις πολιτισμικές αντιλήψεις της μεταπολεμικής Ελλάδας.

Υπό το πρίσμα της πολιτικής ιστορίας και της ιστορίας των πολιτικών ιδεών, εξετάζονται οι απόπειρες της ΕΔΑ για την αναθεώρηση της σχέσης της Αριστεράς με τις ιδέες, τους διανοούμενους αλλά και τη “σοβιετική πατρίδα”, η εκ νέου πραγμάτευση της αντιφασιστικής και “αντιστασιακής” εμπειρίας καθώς και των παραδόσεων που ανάγονται στη δεκαετία του '30, η επιστροφή του κόμματος στη δεξαμενή της “λαϊκότητας” και του “εθνικού”, όπως αποτυπώθηκε και στη Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη ή στο πολιτικό-μουσικό εγχείρημα του Μίκη Θεοδωράκη.

Διαμορφώνοντας έναν ιδιότυπο “ταυτοτικό υβριδισμό”, και μέσα στα όρια του διπολικού κόσμου, η ΕΔΑ επαναδιαπραγματεύθηκε ιδεολογικές θέσεις και έννοιες του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και έγινε ο αντιφατικός τόπος διαμόρφωσης νέων πολιτισμικών στάσεων και πολιτικών-ανθρωπολογικών τύπων που καθόρισαν την ελληνική πολιτική ζωή για τις επόμενες δεκαετίες. Υπήρξε καταλυτικός παράγοντας για την πολιτική και πολιτισμική διαμόρφωση μιας μείζονος τομής στον ελληνικό κομματικό ανταγωνισμό.

Χρήστος Χρηστίδης

Ο ανένδοτος αγώνας

Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης 1961-1963

Εκδόσεις Επίκεντρο, 2018, ΣΕΛ.: 312, ΤΙΜΗ: 16,00 €

Η ίδρυση της Ένωσης Κέντρου το 1961 και οι εκλογές που έμειναν στην συλλογική μνήμη ως εκλογές “βίας και νοθείας” συνιστούν ουσιαστικές αφετηρίες μιας δεκαετίας μεστής πολιτικών γεγονότων, που μόλις ξεκινούσε. Στο επόμενο διάστημα πολιτικές σταθερές αμφισβητήθηκαν και το αίτημα της εμπέδωσης της δημοκρατίας ενισχύθηκε. Αντικείμενο του παρόντος βιβλίου αποτελεί η μελέτη του Ανένδοτου Αγώνα της Ένωσης Κέντρου: του στρατηγικού εγχειρήματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης, που ως στόχο είχε την μεταβολή των πολιτικών συσχετισμών μέσω της αποδυνάμωσης της ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή και της σφυρηλάτησης της ενότητας του Κέντρου.

Υπό την αρχηγία του Γεωργίου Παπανδρέου και με την ενεργή συμμετοχή ενός δυναμικού πυρήνα σημαντικών στελεχών - προεξάρχοντος του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και του εκδότη της εφημερίδας Ελευθερία Πάνου Κόκκα - το νέο κόμμα κατάφερε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα να εγκαταστήσει μια διαλεκτική σχέση με ευρύτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, γεγονός που επέτρεψε στον Ανένδοτο να λειτουργήσει ως αγωγός έκφρασης πολιτικών αναζητήσεων και μέσο κοινωνικών διεκδικήσεων.

Αντικείμενο της μελέτης του Χρήστου Χρηστίδη αποτελεί ο ανένδοτος αγώνας της Ένωσης Κέντρου. Επικεντρώνεται στη διάσταση της πολιτικής στρατηγικής ενός δύσκολα επανανοποιημένου Κέντρου. Εν ολίγοις, ερμηνεύεται η στρατηγική που ακολουθήθηκε από την ηγετική ομάδα του κόμματος καθώς και τις διακυμάνσεις και τις σχέσεις της με την κοινωνική δυναμική της εποχής.

Τελικά ο ανένδοτος αγώνας λειτουργούσε τόσο ως προς τις «άλλες» πολιτικές δυνάμεις

όσο και ως προς το εσωτερικό της Ένωσης Κέντρου: αποσκοπούσε ταυτόχρονα στην επάνοδο του Κέντρου ως αξιόπιστου διεκδικητή της εξουσίας έναντι των υπολοίπων πολιτικών δυνάμεων (Δεξιάς και Αριστεράς), και στην οριοθέτηση και κατοχύρωση της ίδιας της δύσκολα κατακτημένης ενδοπαράταξης του ενότιου. Ουσιαστικά στο επίκεντρο της μελέτης του Χρηστίδη βρίσκεται η φύση του ανένδοτου αγώνα, ως εγχείρημα εντοπισμένο σε αυτή την πολύπλευρη στόχευση.

Πρέπει να επισημανθεί ότι η βιβλιογραφία γύρω από τον ανένδοτο αγώνα είναι περιορισμένη. Τα έργα που καταπιάνονται με την αντιπολιτευτική στρατηγική της Ένωσης Κέντρου, κατά κανόνα, απέχουν από την αμιγώς ιστορική καταγραφή ή διερευνούν το εγχείρημα ως τμήμα μιας γενικότερης ανάλυσης.

Ο Χρηστίδης στήριξε κατά κύριο λόγο την μελέτη του στην έρευνα αρχείων από την Ελλάδα και το εξωτερικό, σε συνεντεύξεις με πρωταγωνιστές της εποχής και εξαντλητική έρευνα της σχετικής βιβλιογραφίας. Αποτέλεσμα τούτου είναι η ανάδειξη του στρατηγικού σχεδιασμού αυτού του σύνθετου και παράλληλα πρωτόγνωρου εγχειρήματος, ενώ παράλληλα επιχειρείται μία συνολική ερμηνεία του ως φαινομένου ενταγμένου στο ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής. Χαρτογραφεί τους παράγοντες που κατά καιρούς επέδρασαν στην επιλεγείσα αντιπολιτευτική τακτική και των εναλλακτικών επιλογών που απορρίφθηκαν ή απέτυχαν στο διάστημα των είκοσι και πλέον μηνών ανάμεσα στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1961 και στην πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή τον Ιούνιο του 1963. Η ανάλυση ακολουθεί την πορεία των γεγονότων, και τα κεφάλαια ταυτίζονται με τις βάσεις του εγχειρήματος, όπως αυτές προκύπτουν από τις σχετικές αποφάσεις της ηγεσίας του Κέντρου και τις αναλύσεις του Τύπου της εποχής.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

- 1 Υποδιοικητής της ΚΥΠ καταδικασθείς για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ
- 2 Δήμαρχος παλιός ευρωβουλευτής της ΝΔ – Ευρωπαϊκά αρχικά
- 3 Αποκαλείτο πρωτεύουσα του Ισλαμικού Κράτους – Πρωτεύουσα της Βαλτικής
- 4 Ρουμάνικο «Ζήτω!»
- 5 Δημοφιλής Έλληνας γκραφίτας – Αλβανικό γένος
- 6 Άρθρο (καθ.) – Τμήμα του παχέως εντέρου – Οργάνωση του Γρίβα
- 7 Αρχικά πολιτικής νεολαίας – Αλλιώς το πρόπον
- 8 «... ο άνθρωπος!» Έργο του Νίτσε – ΑΠΕ ... πρακτορείο ειδήσεων – Αντωναμία
- 9 Μόριο – Ναυτική βάση της Γερμανίας
- 10 Το 2017 ζήτησε την ανεξαρτησία της (με άρθρο)
- 11 Διάσημη Σέρβα τενίστρια – Μενεξέδες (καθ.)

1	2	3	4	5	6		8	9	10
2									
3						7			
4									
5									
6									
		7							
8									
9									
10									
11									

ΚΑΘΕΤΑ

- 1 Υπέγραψε τη Συμφωνία της Βάρκιζας
- 2 Ευρασιάτες νομάδες – Συνδικαλιστική παράταξη (αρχικά)
- 3 Είδος καρυδιάς – Βυζαντινή νότα – Αραβικό άρθρο
- 4 Γάλλος «στρατευμένος» ποιητής – Πρόδρομος του ΟΗΕ
- 5 Τύπος της δοτικής – Βιβλικό πρόσωπο της Παλαιάς Διαθήκης
- 6 Είναι οι λόφοι της Ρώμης – Γνωστοί οι αριθμοί του
- 7 Συλλογή ποιημάτων του Μιλτιάδη Μαλακάση
- 8 Χορός της κεντρικής Ευρώπης – Οργανισμός του Δήμου Αθηναίων (αρχικά)
- 9 Έλληνας εφοπλιστής με ομώνυμο ίδρυμα (με άρθρο)
- 10 Αμάρτια ... νομπελίστας οικονομολόγος – Τρώας στρατηγός γενάρχης των Ρωμαίων

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ
 ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: 1. ΧΑΤΖΗΜΠΕΗΣ 2. ΑΛΩΑ — ΥΑΔΕΣ 3. ΤΕ — ΜΑΡΣΑΛ 4. ΖΥΛΙΕΤ — ΦΟΝ 5. ΟΡΙΑ — ΙΡΙΝΑ
 6. ΠΑΜ — ΡΩ — ΑΟΖ 7. ΟΣΕΛΟΤΟ — ΣΙ 8. ΝΙ — ΙΑΣΙΣ 9. ΛΑΙΟΝΣ — ΕΑΤ 10. ΚΝΕΣΕΤ 11. ΣΕΟ — ΜΑΝΕΑΣ
 ΚΑΘΕΤΑ: 1. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2. ΑΛΕΥΡΑΣ 3. ΤΩ — ΛΙΜΕΝΙΚΟ 4. ΖΑΜΙΑ — ΛΙΟΝ 5. ΑΕ — ΡΟ — ΝΕΜ
 6. ΜΥΡΤΙΩΤΙΣΣΑ 7. ΠΑΣ — ΟΑ — ΕΝ 8. ΕΔΑΦΙΑ — ΣΕΤΕ 9. ΗΕΛΟΝΟΣΙΑ 10. ΣΣ — ΝΑΖΙΣΤΗΣ

- ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
- Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ (1913)

- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΞΑΡΧΟΣ, Η ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΝΕΜΕΣΗ ΕΝΟΣ ΑΜΕΤΑΝΟΗΤΟΥ ΔΩΣΙΛΟΓΟΥ
- ΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΜΟΝΗ
- Ο «ΔΡΑΚΟΣ ΤΟΥ ΣΕΙΧ-ΣΟΥ»: Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΕΝΟΣ ΑΘΩΟΥ (1968)

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιοδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά GNU δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία διέπεται από τη Γενική Άδεια Δημόσιας Χρήσης GNU (GNU Free Documentation License), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.gnu.org/copyleft/fdl.txt. Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/licenses/by.2.5/legalcode.